İktisat Kuramında Pozitivizm ve Postmodernizm

Ahmet Kara

İKTİSAT KURAMINDA POZİTİVİZM VE POSTMODERNİZM

AHMET KARA

VADİ YAYINLARI

Ahmet Kara, 1966 Trabzon, Çaykara doğumlu. Lisans öğrenimi ODTÜ'de, yüksek lisans ve doktorasını Amerika Birleşik Devletleri'nde tamamladı. Viyana Üniversitesi'nde görev yaptı. Halen Fatih Üniversitesi İktisat Bölümünde öğretim üyesi olan yazar evlidir. İngilizce ve Türkçe kitap ve makaleleri bulunmaktadır.

Vadi Yayınları: 156
Toplum Dizisi: 54

İktisat Kuramında Pozitivizm ve Postmodernizm
Ahmet Kara

Yayıma Hazırlayan
Ercan Şen

1. Basım: Kasım 2001

Kapak Tasarımı
Ali Karagöz

Dizgi, Sayfa düzeni
ESAM

Montaj, Baskı ve Cilt
ESAM

ISBN
975-6768-30-4
91.06Y.215.156

www.vadiyayinlari.com

VADİ YAYINLARI
Meşrutiyet C. Bayındır II, 60/5 Kızılay/ANKARA TEL-FAX 312. 418.65 70-419 69 31

İKTİSAT KURAMINDA POZİTİVİZM VE POSTMODERNİZM

AHMET KARA

VADİ YAYINLARI • TOPLUM DİZİSİ

Max Weber ve İslâm
Bryan S. Turner

Max Weber Düşüncesinde Siyaset ve Sosyoloji
Anthony Giddens

Rasyonel Bir Topluma Doğru
Jurgen Habermas

Akıl ve Toplumun Özgürleşimi
Ahmet Çiğdem

Tarihselcilik ve Gelenek
Abdullah Laroui

Yaşantının Politikası
R. D. Laing

Modernite Versus Postmodernite
Derleyen: Mehmet Küçük

Çocuklarla Sohbetler
R. D. Laing

Etnik Ayrımcılık
Aytekin Yılmaz

Yeni Bir Yüzyılın Eşiğinde Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri
B. Z. Avşar, F. Solak

Gelenekselci Çevrecilikten Gelenekselci Liberalizme
Deniz Gürsel

Medeniyetler Çatışması
Samuel P. Huntington

Sabiîler: Son Gnostikler
Şinasi Gündüz

Medya ve Kültür
Sadık Güneş

Basında Reklam ve Tüketim Olgusu
N. Nur Topçuoğlu

Toplum, Kültür ve Siyaset
Naci Bostancı

Modernden Postmoderne Siyasal Arayışlar
Aytekin Yılmaz

Postmodernizm & İslâm Küreselleşme & Oryantalizm
A. Topçuoğlu & Yasin Aktay

Din Sosyolojisi
Marx, Durkheim, Weber
Kehrer, Bendix, Robertson, vd.
Der: Y. Aktay, E. Köktaş

Sivil Kadın: Türkiye'de Sivil Toplum ve Kadın
Ömer Çaha

İktisatta Yöntem Tartışmaları
Ömer Demir

Kurumcu İktisat
Ömer Demir

Parkinson Kanunu
N. Parkinson

Sivil İtaatsizlik ve Pasif Direniş
H. Thoreau & M. K. Gandhi

Dinlerde Yükseliş Motifleri
Şinasi Gündüz, E. Sarıkçıoğlu

Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma
Osman Kafadar

Sosyal Bilimler Sözlüğü
Ömer Demir & Mustafa Acar

Din ve Siyaset
M. Emin Köktaş

Refah Toplumu
Mete Gündoğan

Yerel Demokrasi ve Türkiye
Kemal Görmez

Anayasal Düzeyde Savunma ve Güvenlik Yapılanması
Osman Metin Öztürk

Kurumlar Sosyolojisi
Mustafa Aydın

Rejim Sorunu
Mustafa Erdoğan

Keldanîler ve Nastûrîler
Kadir Albayrak

Küreselleşme Sivil Toplum ve İslâm
Fuat Keyman & Ali Yaşar Sarıbay

Din ve İnanç Sözlüğü
Şinasi Gündüz

Modernizm ve Kitle Toplumu
Erhan Atiker

Politikanın İletişimi İletişimin Politikası
Eser Köker

Osmanlı'da Yöneten ve Yönetilen
Adem Çaylak

Siyaset, Medya ve Ötesi
M. Naci Bostancı

İki Farklı Siyaset
Levent Köker

Sosyolojik Düşünme Yöntemi
Stephen Cole

Cemaatin Dönüşümü
Ramazan Yelken

İslâm, Demokrasi ve Türkiye
Ahmet Arslan

Tarihin Sonu mu?
F. Fukuyama

Modernleşme ve Modernleştiriciler
Muharrem Sevil

Fundamentalizm Korkusu: Avrupamerkezcilik ve İslâmcılığın
Doğuşu S. Sayyid

Türk Ulusçuluğunun İnşası
Mehmet Karakaş

Popüler Kültür ve İktidar
Der: Nazife Güngör

Alman Oryantalizmi
Ali Osman Öztürk

Çağdaş Siyasal Akımlar
Aytekin Yılmaz

Tarih, Felsefe, Siyaset
Muhammed Arkoun

Siyasal İkna
Cengiz Anık

Demokrasi Kuramlarına Giriş
Manfred G. Schmidt

İletişim Bilimi
Judith Lazar

Medya, İletişim, Kültür
James Lull

İktisat Kuramında Pozitivizm ve Postmodernizm
Ahmet Kara

HAZIRLANANLAR

Dinsel Yaşamın İlk Biçimleri
Emilé Durkheim

Toplumda İşbölümü
Emilé Durkheim

İÇİNDEKİLER

Önsöz: 'Modernizm'den 'Postmodernizm'e 7
Neoklasik İktisatta Pozitivist Metodoloji 11
Neoklasik Pozitivizm ve Rasyonalite 41
Ortodoks Marxist İktisat Metodolojisi 53
Postmodern Epistemolojiler 83
Postmodern Political Economy 101
(Postmodern Politik İktisat)
Kaynakça 113

ÖNSÖZ

'MODERNİZM'DEN 'POSTMODERNİZM'E

Dünya tarihinde her yeni uygarlık açılımının, maddi koşulların da beslediği, bir bilgi ve zihniyet devrimiyle birlikte gerçekleştiği söylenebilir. Birer tarihsel kırılma anını temsil eden sözkonusu devrimlerin en çarpıcı örneklerinden biri, kuşkusuz, modern sanayi toplumlarının habercisi Aydınlanma dönüşümüdür. Sözkonusu dönüşüm, toplumsal dinamikleri sınırlayan geleneksel zihniyet matrislerini alt üst ederek, önceki dönemin tıkanmış ve miadını doldurmuş paradigmalarını yerinden oynattı. Göreli olarak statik bir dünya ve toplum tasavvuruna dayalı geleneksel söylemin, yükselen yeni sınıfların ve bireylerin dinamizmine, taleplerine, çıkarlarına ve rasyonalitesine cevap verebilmesi sözkonusu olamazdı. Daha dinamik, daha akılcı ve bireyin tarihdönüştürücü potansiyeline inanan ve güvenen yeni bir söyleme ihtiyaç vardı. 'İlerleme fikrine merkezi bir rol biçen bir tarih ve toplum anlayışı', 'akıl ve deneyimle ulaşılan bir tekil hakikat anlayışı' ve 'hakikate ulaşma yetisine sahip, tarihin hakim öznesi, rasyonel birey anlayışı' sacayağına dayalı Aydınlanmacı söylem, bu tür bir tarihsel konjonktürde doğdu. Sözkonusu söylem, doğrusal bir tarih anlayışından türetilen 'karanlık bir ortaçağ' tasvirinin antitezi bir aydınlık getirmedi

kuşkusuz. Ne ortaçağ, bu söylemin karakterize ettiği kadar karanlıktı, ne de Aydınlanma sloganlaştırıldığı kadar aydınlık. Rönesans ve Aydınlanma, iç dinamikleriyle kendini yenileme gücünü yitirmiş bir paradigmanın yarattığı kriz ve çözümsüzlükleri belirli bir tarzda gidererek, sanayi toplumunun hazırlayıcısı ve taşıyıcısı birey, sınıf ve kitlelerin hareket alanlarını genişletecek bir açılım getirdi, ve bu yönüyle verimliydi, özgürleştiriciydi. Ancak, yeni çağ başlangıcındaki bu özgürleştirici işlevin, göreli ve konjonktür bağımlı olduğunu belirtmek gerekir. Hakim paradigma konumuna yükselme sürecinde Aydınlanma'nın evrensel özgürleşme vaadleri, paradoksal biçimde, farklılıkları bastıran, çoğulluk ve özgürlük sınırlayan bir totaliter metasöyleme dönüstü. Adorno, Horkheimer ve Lyotard'ın da belirttiği gibi, Aydınlanma artık totaliterdi.

Aydınlanmacı modernizmin farklı söylemlerin yeşermesini zorlaştıran total hegemonyası, 20. Yüzyılın son çeyreğinde ciddi bir sarsıntıya uğradı. Yeni bir akım (Postmodernizm), Aydınlanmacı akıl, bilgi, tarih, birey, toplum, varlık, nedensellik ve benzeri kategorileri radikal bir sorgulamaya tabi tuttu, ve Aydınlanmacı metasöylemin entelektüel alan üzerinde kurduğu, ufuk daraltan ve düşünce parametrelerini sınırlayan çemberi kırarak, çok perspektifli çoğul bir alanın oluşturulmasına katkıda bulundu. Örneğin, postmodern psikanalizm, mantık ve irrasyonalite, bilinç ve bilinç-dışı ikilemlerinde içkin çelişkili birlikteliği aynı anda sergileyen 'merkezsiz birey' tasarımıyla, Aydınlanmanın doğru bilgi (tekil doğru) üreten, çok değerli doğrulara kapalı, tarihin hakim öznesi, rasyonel birey anlayışını sorunlu hale getirdi. İnsanda potansiyel bir irrasyonalite kaynağı derin bir bilinç-dışının varlığına ilişkin öngörüler, bireyin rasyonel kapasitesi ile bilinç-dışı arasındaki çapraşık ilişkilerin kesin olarak öndenemez sonuçları, bireyce üretilebilir (kesin doğru ve yanlışlara dayalı) bilginin içeriğinin yeniden gözden geçirilmesine yol açtı. Dahası, gerçekliğin doğru-yanlış düalitesine sığmayan zenginliğinin giderek artan oranda bilimsel analize konu

edilmesi, bu gözden geçirmenin boyutlarını bir mantık ve epistemoloji reformu gerektirecek denli genişletti. Aydınlanmacı modern bilim ve epistemolojilerin üzerine oturduğu tekil doğru ve tekil yanlış kategorilerine dayalı iki değerli mantık, gerçekliğin dinamik algılanışının sonsuz nüanslarına ilişkin bilincin belirginleştiği postmodern bir dönemde, artık tatmin edici bulunamazdı. Siyah ile beyaz arasında grinin binlerce tonu vardır; diğer renkler de çabası. 21. Yüzyılda, Aydınlanmanın tekil çözüm ve cevaplar üreten mağrur perspektifinin, yerini, önemli ölçüde, düşüncenin labirentlerinde, ucu açık, belirsizlik ve istikrarsızlıklara gebe, çok boyutlu, çok değişkenli, çok yöntemli bir keşif (ya da yaratma) mantığına bırakacağını söylemek bir kehanet olmaz. Çoğulcu bir dünya tasavvuru, önümüzdeki on-yılların entelektüel ikliminde, çok değerli/çok değişkenli mantığa dayalı çoğulcu bir bilim anlayışı üretmeye aday gözükmektedir.

Bu kitap modernist-pozitivist ve postmodernist paradigmaların, iktisat kuramındaki izdüşümlerini araştıran revize edilmiş bir dizi makaleden oluşmaktadır [Kara (1992, 1996a, 1996b, 1999a, 1999b)]. Konunun genişliği nedeniyle, bu paradigmaların her versiyonunu kuşatacak, kapsamlı bir analize girilemedi. Konuyla ilgili bazı önemli alt-paradigmalar -örneğin D. McCloskey'nin neoklasik postmodernizmi gibi- kapsam dışı bırakıldı. Okuyucuların, makalelerin sınırlı fakat seçici içeriklerini ilgi çekici bulacaklarını ümit ediyorum.

NEOKLASİK İKTİSATTA POZİTİVİST METODOLOJİ

I. GİRİŞ

Bu çalışmanın amacı, pozitivizmin ontolojik ve bilgi-kuramsal kritiğinden hareketle, pozitivist yöntemin neoklasik kuramdaki yeri ve işlevini yöntembilimsel bir çerçevede tartışmaktır. Tartışmanın ilk adımını, doğal olarak, pozitivizmin ontolojik ve bilgi-kuramsal içeriğinin irdelenmesi oluşturacaktır. Bilginin ve bilgilenme süreçlerinin pozitivizmin epistemik matrisleri ile sınırlandığı, bilimsel anlayışının "pozitivizmin kendi koyup kendi çözdüğü sorunsallarınca" belirlendiği ve düşünce üretiminin diğer seçenekleri dışlayan pozitivist bir tek-boyutluluğa mahkum edildiği bir ortamda -örneğin Türkiye'de- tutarlı ve kapsamlı bir pozitivizm eleştirisi birincil önem taşıyan bir çaba olsa gerektir.

İkinci adım, doğrusal ilerleyen bir gelişim seyri tazammun eden pozitivist bilim anlayışının neoklasik metodoloji içindeki yerini belirlemektir. Pozitivist paradigmal çerçevenin öngördüğü bilim, bir insani etkinlik olarak, insanlığın gelişimine paralel bir gelişim süreci izlemektedir. (A. Comte'un üçlü şeması hatırlanmalı) Metafizik tortulardan arınmış insan düşüncesi, gerçekliğin sırlarını çözecek anahtarı bulmuştur: Bilim. Anahtar kullanıldıkça esrar perdesi kalkacak, perdeler kalktıkça da bilim gücünü ve etkinliğini artıracaktır.

İktisadın pozitivist yorumu da benzer bir grameri (izah biçimini) paylaşmaktadır. Özerk bir bilim niteliği kazanan iktisat, sürekli ilerleyen bir gelişim çizgisi izlemektedir. Marjinalizm ise, bu çizginin ani bir ivmeyle hız kazanılan bir dönüm noktasını oluşturmaktadır. Böylece iktisadın, Jevons, Walras, Menger, Marshall ekseninde geliştirilmiş; öznel değer ve marjinal analize dayalı bir kolu olan neoklasik kuram, pozitivist yorumuyla, iktisadın bilimselleşme sürecinde ileri bir aşamayı temsil etmektedir.

İleri bir aşamayı temsil etme konumunun yöntembilimsel payandaları, pozitivist bir paradigmal düzleme dayanmaktadır. Pozitivist nesnellik, neoklasik bilimselliğin dayanağını oluştururken, kuramın evrensel geçerliliği, bilimselliğin doğal bir sonucu kabul edilmektedir. Bu bağlamda neoklasik iktisadın pozitivist bilimselliğini ve evrensel geçerliğini, bilim-ideoloji sorunsalı içinde metodolojik açıdan tartışmak gerekmektedir. Bu çalışmanın ikinci (ana) bölümünün ilgi odağını bu tartışma oluşturacaktır.

II. POZİTİVİZMİN ONTOLOJİK VE EPİSTEMOLOJİK İÇERİĞİ

Modern bilimler, insanı ve doğayı ortak bir akıl paydasında birleştirerek, aklı nesnel bir bilgi üretici, insanı da ürettiği "nesnel" bilgiyle, evreni sınırsız dönüştürme gücüne ve hakkına sahip bir ontolojik kategori olarak gören aydınlanma geleneğinin belirgin izlerini taşımaktadırlar. Pozitivizm, bu "izleri", belirli bir bilgi kuramına dayandırıp sistematize eden ilk paradigmal çerçevedir[1]. Bu ilk olma imtiyazını

1 Bu noktada Habermas'ın sözkonusu izleri berraklaştıracak bir vurgusunu aktarmak istiyorum: Pozitivizm açısından bilimsel bilgi, teknik olarak kullanışlı-nesnel bilgidir. Bilginin bu niteliği, bilim aracılığıyla tabiat ve toplum süreçleri üzerinde teknik bir denetimin kurulmasını mümkün kılar. Denetimin gücü, rasyonel ilkeler izlenerek arttırılabilir. (Zikreden Frisby, 1976: XI).

kullanarak pozitivizm, kartezyen rasyonalizm, anglo-sakson emprisizmi ve formel mantık sacayağı üzerine oturttuğu "bilimsel yöntemi"ni, bilgi üretiminin yegane geçerli yöntemi olarak sunmayı uzun süre başarmıştır. Oysa önerdiği yöntem, batı düşüncesinin rönesans sonrası belirginleşen seküler ve hümaniter dinamiklerinin belirli bir sosyo-kültürel çerçevede ürettiği bir felsefe kategorisinden başka bir şey değildi. Yöntemin eksen aldığı "zaman" ve "gerçeklik" kategorileri belirli bir ontolojiye dayanırken, bu kategorilere ilişkin bilgi ve bilgilenme süreçleri de buna bağlı bir epistemik çerçeve içinde yer alıyorlardı. Bu bağlamda, yöntemin ontolojik ve bilgi kuramsal içeriğini irdelemek modern bilimlerin temel karakteristiklerini anlamanın ilk adımını oluşturacaktır.

a) Ontolojik (Varlıkbilimsel) İçerik

Pozitivizmin ontolojik içeriğini pozitivist bilim anlayışının arka planında yer alan "zaman" ve "gerçeklik" kategorileri bağlamında tartışacağız.

1. Zaman Kategorileri

Pozitivizm niceliksel bir zaman anlayışına sahiptir. Bu ifademiz, zımnen zamanın niceliksel olmayan bir kavranışının da varolabileceği tezine dayanmaktadır.

Doğu düşüncesinde zamanın kavranış biçimleri, Batı düşüncesine oranla oldukça zengin bir görüntü sergilemektedir. Bu görüntünün en çarpıcı örneklerinden birini analizimize eksen alacağız. Doğu kozmolojilerince determinantları farklı iki tür zaman kavrayışı vardır. "Edvar" ve "Ekvar" kavramlarında ifadelerini bulan bu kavrayış türlerini bir çeşit **niceliksel** ve **niteliksel** zaman anlayışları olarak algılamak

mümkündür.[2] Niceliksel zaman, ölçülebilir saatsel zamandır. Ontolojik bir kategori olarak insan, değişme ve devinimin dışsal çerçevesini bu zaman kategorisi içinde kavrar. Olgusal değişimin nicel-matematiksel analizi ancak böylesi bir zaman kategorisi içinde mümkündür. Somut bir örnek verirsek, zamanın değişken olarak girdiği fonksiyonların türevlerinin zamana göre alınabilirliği (df/dt) bu tür zaman varsayımına dayanmadan mümkün değildir. Öte yandan niteliksel zaman, gerçekliğin değişme ve deviniminin yanısıra, gerçeklik bütününün anlamsal ve amaçsal parametrelerini de içeren kozmik bir süreçtir. Bu tür bir zaman "hareket" ve "irade" gibi nitel gerçekliklerden bağımsız düşünülemez.

Pozitivizmin zaman anlayışı, sözkonusu zaman kavrayışlarının sadece niceliksel olanıyla sınırlıdır. İlerde ayrıntılı olarak inceleyeceğimiz gibi, pozitivizmin ilgi ve analiz alanı, önemli ölçüde **ölçülebilir olgusal gerçeklik** kategorilerinden oluşmaktadır. "Ölçülebilirliği" paradigmal düzleminin merkezi eksenlerinden biri haline getiren bir anlayışın zaman kavrayışı da, doğal olarak, "ölçülebilir" bir nitelik taşıyacaktır. O nedenle metafizik çizgiler de taşıyan bir zaman kategorisinin (niteliksel zaman) niceliksel analize uygun "nesnel" süreçlere ayarlı pozitivist kavrayışın idrak alanı dışına düşmesi gayet doğal bir sonuçtur.

2. Gerçeklik Kategorileri

"Mutlak gerçeklik" dışındaki gerçeklik bütününü (göreli gerçeklik) analizimize uygun bir sınıflamaya tabi tutalım:

2 "Niceliksel zaman" ve "niteliksel zaman" ayırımına ilişkin belirgin bir kavramsallaştırma sözkonusu olmasa da, "niceliksel zaman" ve "niteliksel zaman" nosyonlarına S. H. Nasr'da tesadüf ediyoruz.

Göreli Gerçeklik ikiye ayrılabilir

1. Metafizik gerçeklik
2. Göreli gerçeklik
   a) Fiilleşmemiş (potansiyel) gerçeklik
   b) Fiilleşmiş (olgusal) gerçeklik

Pozitivizm, şematize ettiğimiz gerçeklik kategorilerinden sadece "olgusal" olanının varlığını kabul etmektedir. Yani pozitivist ontoloji "olgu"yu yegane gerçeklik kategorisi olarak algılamaktadır. Buna göre, ancak gözlenebilen ve deneylenebilen şeylerin (olguların) varlığı doğrulanabilir. Bunun dışında "Hakikat" yoktur, ya da var olsa bile bilinemez. Olguların doğrudan gözlem ve analizine yönelindiği ölçüde gerçekliğin "gerçek" bir kavranışına ulaşmak mümkün olabilir.

Anlaşılacağı üzere pozitivizm, ontolojisini önemli ölçüde olguların aksiyomatik varlığı esasına dayandırmaktadır. Bu nedenle pozitivizmi olguların **oluşum süreci** değil, niceliksel zaman içindeki **dizilimleri** ilgilendirir. Doğuş ve oluşum süreçlerinin gözardı edilmesi, "olgu"nun tarih-dışı bir kategori olarak algılanmasına yol açmıştır. (Bu noktayı, izleyen bölümlerde neoklasik iktisat kuramı bağlamında örnekleyeceğiz).

Pozitivizmin metafizik gerçekliğe sırt çevirişi, niteliği gereğidir. Ancak perspektifini olgusal kategorilerle sınırlayan pozitivizm, fiziksel (maddesel) gerçekliği de tümüyle kapsayabilme şansını yitirmektedir. Pozitivist optik içinde maddesel gerçeklik, potansiyel halde değil fakat, niceliksel zaman boyunca, fiilleşmiş (olgusallaşmış) görüntüleriyle ilgi ve analiz konusu olabilmektedir. Yılmaz Öner'in de belirttiği gibi pozitivistin gözü "gerçeklik" adına fiili gerçeklikten gayrı olup bitenlerden başka bir şey görmüyor ve gerçekliğin iki ayrı kategorisi olabileceği onu hiç ilgilendirmiyor. Dayandığı gerçekliğin ve bu gerçekliğin "doğadaki" fenomen ya da bireylerin dönüşerek uğradığı değişimleri açıklama "görev ve yeteneğinin salt fiililik kategorisi içine hapsolunduğunu" fark edemiyor. İşte bunun içindir ki bilgisel "teknolojisini" üzerine oturttuğu ontolojik zeminin tek boyutlu olduğunun ya

da tersine söylersek, doğa (ya da toplumdaki) değişmenin sadece saat zaman içinde yapılanmamış olduğunun bilincinde değil. Bu nedenle pozitivist fiili (olgusal) gerçekliğin, aslında, virtüel (içsel) gerçekliğin "fiilileşmiş" bir tipolojisinden başka bir şey olmadığını göremiyor (Öner, 1985: 10)[3].

Özetleyecek olursak pozitivizm, gerçekliğin bilgisi ve kavranışını üç ayrı düzeyde indirgeme (sınırlama) işlemine tabi tutmaktadır. İlkin "gerçek olan" maddesel olanla özdeş kabul ediliyor ki, bu maddesel olmayan gerçekliğin ve bu gerçekliğe ait bilginin inkârı ya da "bilinemezlik" kategorisine itilmesi demektir. Bu ilk sınırlama yalnız pozitivizme özgü değildir. Pozitivizm bu niteliğini, Batılı bilgi-teorik yapıların bir çoğuyla paylaşır. Yani tüm varoluşsal süreçleri maddesel kategorilere indirgeyip mümkün tek bilgi biçiminin bunlara ait olabileceğini savunmak Batılı bilgi-teorik çerçevelerin büyük çoğunluğunun ortak paydasıdır. Pozitivizm buna ek olarak **ikinci** bir daraltmayla gerçekliği ve onun bilgisini **olgusal** kategorilerle sınırlıyor. Bu indirgeme (sınırlama) türü pozitivizme özgüdür. **Üçüncü** olarak "olgusal olan" ölçülebilir boyutuyla sınırlanıyor ki pozitivizmin kimi versiyonlarında bu oldukça belirgindir. İktisattaki "kardinal fayda" yaklaşımı buna örnek verilebilir. Burada olgunun, ölçümlemeye müsait olmayan **nitel** yanları ya gözardı edilir ya da nicel bir baza indirgenir. Nesnellik kaygısı böylece, niteliği niceliğe indirgemek sonucunu doğurur. Bu pozitivist indirgemeciliğinin ifrat düzeyidir. Bu düzeyde bilgi, ölçülebilir olgulara ait bilgiyle özdeştir.

Zaman ve gerçeklik kategorilerine ilişkin açımlamalarımızın gösterdiği çizgide, pozitivizmin ontolojik açmazını şöyle özetleyebiliriz: Maddenin "kuvve"den "fiile" intikal etmeden, "fiiller"in ise niceliksel zaman içindeki ardışık dizilimlerinden bağımsız olarak anlaşılmaların ın

3 Bu prodeterminist yazarın pozitivizm eleştirisi, pozitivizmin, maddesel gerçekliğin olgusal olmayan boyutunu gözardı ettiği argümanıyla ilişkilidir. O da, metafizik gerçekliğin inkarı konusunda pozitivistlerle aynı çerçeveyi paylaşmaktadır.

güçlüğü, pozitivizmin zaman anlayışını niceliksel olanla, madde anlayışını da fiilileşmiş (olgusal) olanla sınırlamıştır. Ancak bu güçlük, -bizce- maddenin fiilileşmemiş bir boyutunun; zamanınsa niceliksel olmayan bir yönünün varolmadığını göstermez.

b) Epistemolojik (Bilgikuramsal) İçerik:

1. Olguların Bilgisi-Metafizik Bilgi

Pozitivizmin önerdiği bilgikuramsal çerçeve, pozitivist ontolojinin doğal bir uzantısı olarak kabul edilebilir. "Olgu"yu, varlığı doğrulanabilir yegane gerçeklik kategorisi olarak gören pozitivizm, bilgi evrenini de ona ait bilgiyle sınırlamıştır. Pozitivizm açısından duyum ve deneye konu olan gerçeklik dışında bir gerçeklik ya **yoktur** ya da **bilinebilir** değildir. Her iki seçenek de, pratikte aynı sonucu; olgusal olmayan bilginin inkârı sonucunu, doğurmuştur. Dolayısıyla pozitivistlere göre **olmayan** ya da **bilinmeyen** bir gerçekliğin sahih bilgisi de sözkonusu olamazdı. Olgusal olmayan gerçekliğe karşı takınılan bu inkârcı ya da agnostik tavır, hem metafizik hem de potansiyel gerçekliğin ve ona ilişkin bilgilerinin, bilimsel analiz alanı dışına sürülmesi neticesini doğurmuştur. Böylece bilimsel etkinlik, duyum, deney ve gözleme konu gerçekliğin incelenmesi ile sınırlanmış olmaktadır. Özetle pozitivizm açısından bilim, bilinebilir olanı inceler ve bilinebilir olmak yalnız olgulara has bir özelliktir. Bu önermelerin mantıksal sonucu şöyle ifade edilebilir: **Pozitivist bilim, olguların bilimidir**.

Pozitivizm, böylesi bir epistemik çerçeve içinde yer alan bilim anlayışını, gerçekliği açıklamanın yegane geçerli yöntemi olarak empoze edip, tüm alternatif açıklama biçimlerini -özellikle dinsel ve metafiziksel içerik taşıyanlarını- geçersiz varsaymıştır. Fakat dini ya da metafiziği, din ve metafizik dışı bir söylem içinde geçersiz kılmanın güçlüğü, pozitivizmi, kendi kendini inkâr anlamı taşıyabilecek bir açmazla karşı karşıya bırakmıştır. Bu açmaz, bilime yüklenilen **kimlik** ve **işlev**de somut bir örneğini bulmaktadır. Pozitivizm, -tüm ladinî ve anti-metafiziksel içeriğine rağmen- paradoksal biçimde, "dinselleşmiş bir bilim" anla-

yışı ortaya çıkarmıştır. Her soruyu cevaplayacağına, her düğümü çözeceğine ve en doğruyu söyleyeceğine inanılan yegane yol gösterici bir bilim, olsa olsa bir "bilim dini" olabilirdi. (Nitekim A. Comte'un nihai önerisi de bundan başka bir şey değildir.) Bu şekilde kavranılan bir bilim, olguları kavrama ve açıklama aracı bir ürün olmaktan çıkıp, kendisinden medet umulan, **kişilik kazanmış bir varlık** halini alır. Açıktır ki burada bilim, **insanal bir etkinlik ve bilgi kategorisi olarak değil, iradi bir işlev yüklenerek kimliklendirilmiş bir ontolojik kategori olarak** algılanmaktadır ki bu, başlangıçtaki bilgi ve bilim varsayımlarıyla açıkça çelişmektedir. Dahası, bilime yüklenilen -yukarıda nitelikleri tasvir edilen- işlev, metafiziksel bir işlevdir. Oysa bilgisel ve ontolojik kategorilerin metafizik bir içerik ve işlev taşımadığı varsayımı, pozitivizmin merkezi tezidir. Örneklersek; bilimin üstlendiği varsayılan **en doğruyu söyleme her güçlüğü yenme ve yol gösterme** (irşad) işlevi, anlamla bitişik amaçsallıktan bağımsız değildir. Zira "yol"un hangi "gaye"ye doğru, "niçin" gösterildiği, anlamsal ve amaçsal parametrelere ("hikmet"e) bağlı bir sorudur. Oysa pozitivizmin anlambilimsel alanında "hikmet" kavramına yer yoktur. Pozitivist semantiğin "niçin" sorusu karşısındaki konumu, bilmediği bir komutla karşılaşan programlanmış bir bilgisayarın konumundan farksızdır. Komutu anlamsız bulur, cevap vermez ya da hata verir. Nitekim pozitivizmin, hayatın temel "niçin"leri karşısındaki cevapları, örneklemedeki bilgisayarınkinden farklı olmamıştır. Sözkonusu "niçin"leri cevaplayacak bir derinlik kazanmak için pozitivizmin, bir "kendi kendini inkâr" süreci yaşaması gerekmektedir.

2. Nesnellik Argümanı

Pozitivist bilgi kuramı, olguların nesnel olarak kavranabilirliği tezine dayanır ve bu tez özne-nesne ayrımı, öznenin nesneyi objektif (nesnel) bir şekilde gözleyebileceği argümanlarıyla gerçeklendirilmeye çalışılır.

İlkin, öznenin nesneden ayrı ve bağımsız olduğu varsayımı yapılır. (Bu varsayım bazen kanıtlanmaya çalışılan bir hipotez olarak da karşımıza çıkabilir) Özne, duyum, deney ve gözleme dayanarak nesneyi kavrayacaktır. Gözleme-kavrama-açıklama çabasını nesnel kılabilmek için, insanı da içine alan olay, olgu ve süreçler, nesnel bir alan ya da nesnelleştirilmiş bir alan olarak kabul edilirler. Kişinin (öznenin) gözleme sürecinin -dolayısıyla gözlem sonucunun- değer yargıları ve ideolojik yönelimlerden etkilenme düzeyi, ya hiç dikkate alınmaz ya da önemsiz bulunup ihmal edilir. Pozitivist bilim, işte bu varsayımlar altında, sözkonusu süreçlerden geçerek üretilen "bilimsel bilgi"nin nesnel (değer yargılarından bağımsız, kişiye göre değişmeyen) bir karakter taşıdığı iddiasındadır.

Dayanılan varsayımları yanlışlayıp geçersiz kılacak argümanları geliştirmek zor değil. Örneğin özne-nesne ikilemine ilişkin pozitivist ayırım, özellikle insanı ve toplumu konu edinen disiplinler için tümüyle geçersizdir. İnsan bilimlerinde incelenen nesne, kendisi hakkında ortaya konulan kategorilere ve öngörülere bağlı olarak her an etkileşime girebilmek konumundadır. Diğer bir deyişle nesne aynı zamanda da bir öznedir ve bu özelliği ile de kendi geleceği üzerinde özgür iradesini kullanmak tasarrufuna sahiptir. Pozitivizmin en temel özelliği kendi konumuna olan körlüğü ile, özellikle insan bilimlerinde, incelenen nesnenin özne olma yönünü görmemesidir. Böylece pozitivist anlayış, **tüm** bilgiyi egemenlik kurmak istediği -insanları da içeren- bir alanı nesneleştirerek, **araçsal aklın** denetimine sokan ve edilgenleşmiş bir alanın öngörülebilir (geleceğin belirli kılınabilir) olmasını sağlayan bilim etkinliğinin emrinde görmektedir. Gerçekte insan, sözkonusu bilimsel etkinliğin içinde yeralmaktadır ve bilgi konusu olgular insanların edilgen olarak ve duyuları aracılığıyla algıladığı bağımsız nesneler olarak düşünülemezler. İnsanlar olguları **nesnel** ve **tarafsız** olarak değil, etken ve kendi istemlerinin doğurduğu eylem biçimlerinin yönettiği doğrultuda algılarlar (İnan, 1984: 85-88). Popper'ın

ifadesiyle "gözlem, bizim yoğun biçimde işlev aldığımız bir süreçtir. Gözlem, bir algıdır, fakat tasarlanmış ve önceden düzenlenmiş bir algıdır (Popper, 1972: 342) Gözlemin bu nitelikleriyle pozitivist nesnellik şartını (ya da şartlarını) sağlayamayacağı gayet açıktır.

Nesnellik kavramı üzerindeki ısrarlı vurgumuz, onun pozitivist kavramsal sistem içindeki merkezi konumundan kaynaklanmaktadır. Yanısıra bu kavram, bilginin nesnelliği, bilgi üretme süreçlerinin evrenselliği, kuramların evrensel geçerliği, bilimin değerden bağımsızlığı, değer-olgu ikilemi ve en genelde bilim-ideoloji sorunsalının vazgeçilmez bir yöntembilimsel parametresidir. İzleyen bölümde bu parametrenin, pozitivist işleviyle, neoklasik iktisat kuramında oynadığı rolü tesbite çalışacağız.

III. NEOKLASİK İKTİSATTA POZİTİVİST YÖNTEM

Neoklasik kuram, iktisatta egemen olma konumunu bir yüzyıldır korumaktadır. Bu dönem içerisinde tarihçi ve kurumcu okul veya marksist iktisat, neoklasik paradigmaya Kuhn'cu anlamda bir "bunalım dönemi" yaşatacak etki gücüne ulaşamamışlardır. Sraffa örneği çıkışların, neoklasik hegemonyayı sarsacak düzeyde etkin olabildiği de oldukça tartışmalıdır. Kuramın sınandığı pratikte ise, neoklasik iktisat Batılı ekonomilerin fiili bunalım dönemlerine koşut bir kuramsal bunalım yaşamış, ancak 1930'larda olduğu gibi, Keynesgil makro çözümlemelerle yenilenerek varlığını sürdürebilmiştir.

Neoklasik iktisadın uzun süreli egemenliğinin gizemi acaba hangi dinamiklerde yatıyordu? Bu sorunun cevabını bir yönüyle, neoklasik kuramın ürettiği yöntembilimsel illüzyonlarda aramanın doğru olacağını düşünüyorum. Marjinal analizin, koordinatları **niceliksel bir zaman ve olgusal bir mekân** eksenlerince belirlenmiş homojen bir matematiksel sisteme dayalı, eksiksiz izlenimini uyandıran mükemmelliği, felsefi derinlikten yoksun iktisatçıları uzun süren bir 'kış

uykusu'na yatırmıştır. (Değişik çizgileri izlemekle birlikte, marjinalizmin sınır ve açmazlarının farkında olan Veblen, Robinson, Sraffa, Baumol türü iktisatçıların haklarını saklı tutalım). Oysa sözkonusu matematiksel sistem "uzay-zaman"a ilişkin belirli bir felsefi kavrayışa dayanıyordu ve daha da önemlisi, sistem bize bir **gerçeklik açıklaması değil; gerçekliği açıklamanın bir aracını** sunuyordu. Bir aracın yetkinliği ise, ait olduğu felsefi gramerin doğruluğunu zorunlu kılamazdı. Marjinal analiz, neoklasik iktisadın işte bu tür bir matematiksel sistemden türetilen ve Kartezyen-pozitivist anlam alanında kullanılan kuramsal bir aracından başka bir şey değildi. Fakat bu aracın "nesnel doğru" üretmedeki yetkinliği -açıkça ifade edilmese de özelde neoklasik iktisadın genelde de bir bütün olarak iktisat biliminin- bilimselliğinin en önemli gerekçelerinden birini oluşturmaktadır. "Marjinal devrim" türü nitelemeler, marjinalizmin iktisadın "bilimselleşme" sürecinde bir dönüm noktası olarak algılandığını göstermektedir. Oysa marjinal analizin yetkinliği ile kuramın doğruluk, geçerlilik ve bilimselliği arasında olumlu ve zorunlu bir korelasyon kurmak mümkün müydü? Bu soruyu, pozitivist bilimsellik ve neoklasik metodoloji bağlamında tartışarak cevaplandırmak gerekiyor.

a) Pozitivist Yöntem ve Neoklasik İktisadın Bilimselliği:

1. Kartezyen-Pozitivist Semantik ve Neoklasik İktisat

İktisadın bilimselliğini irdelemede ilk adım, yöntemini ve konu edindiği alanın sınırlarını belirlemektir. Batılı iktisat, realitenin bağımsız bir iktisadi yanının varolduğu varsayımına dayanır, yani realite parçalanabilir bir bütündür ve bu bütünün bizatihi gerçekliğe sahip parçalarından biri de iktisadi olgular alanıdır. İktisadın bir bilim olarak özerkliği zimnen bu varsayıma dayanmaktadır.

Gerçeklik, önce fiziksel-sosyal ayırımıyla **iki** kategoriye bölünür. Bunu, gerçekliğin -bu ayırıma ilişkin- ikincil bölüm(leme)leri, bi-

rım(leme)leri izler. Gerçekliğin önce bir ayırım (fiziksel-sosyal) içinde, sonra da parçalanabilir alt bölümler halinde kavranışının, modern düşünüşün dualistik yapısıyla ilgisi açıktır. Gerçekliği fiziksel-sosyal olarak ayıran bu ontolojik ikilem, kanımca Batı'nın kartezyen düalizmine bağlanabilir. İktisattaki pek çok kavram ve kategori de gerçekte **kartezyen bir anlambilimsel alan** üzerine oturtulmuştur. Özellikle neoklasik iktisadın yöntem-bilimsel çatısı pozitivistik bir kartezyen semantiğe dayalıdır. Bilimsellik tartışmasının temel argünmanları -"değer'den bağımsızlık", "la-ahlakilik" "pozitif-normatif ayırımı"- böylesi bir semantik içinde üretilmişlerdir. Pozitivistik "iktisat-ahlak", "pozitif-normatif" ayırımları, özü itibariyle **kartezyen ikilem**lerdir. Bu ikilemleri, gerçekliğin ruh-madde ikiliği içindeki (felsefi) kavranışının iktisat-ahlak düzlemindeki uzantıları olarak da görmek mümkündür. Gerçekliğin değerden tecrid edilmişliği, daha ileri düzeyde, Batı'nın "bilgi"yi "hikmet"ten ayıran düşünsel matrisleriyle ilintilendirilebilir.

Neoklasik iktisat pozitif-normatif ikilemi içinde algılanan iktisadi gerçekliğin bilimsel analizini, gerçekliğin pozitif boyutuyla sınırlar. Bilimsel çözümlemede, sözkonusu ikilemin pozitif kanadına verilen önem, bilimselliğin ancak olgusal gerçeklik içinde sözkonusu olabileceğini savunan pozitivist yöntemin neoklasik iktisattaki ağırlığından kaynaklanmaktadır. Sosyal bilimlerde "pozitif olma" niteliğinin kutsanmışlığını sistematize edilmiş ifadesiyle ilk kez Auguste Comte'da buluyoruz. İktisat kuramında ise "pozitif"lik vurgusu, neoklasik kuramla belirginleşmiş ve pozitif-normatif ayırımı iktisadın egemen metodolojik ikilemlerinden biri olarak iktisat literatürüne girmiştir. **Neoklasik yöntemin temeli olan öndeyilerin doğru, gerçekçi ya da geçerli olması ilkesi, kaynağını bu ayırımdan ("pozitif-normatif" iktisat ayırımı) almaktadır.** Ekonominin değer hükmünden bağımsız niteliği neoklasiklere göre, yalnız mantıksal değil, aynı zamanda, yöntembilimsel bir ön gerekliliktir[4]. Davranışlara dayalı önerme, varsayım ve hipotezlerden ancak doğru ve gerçek öndeyiler, betimle-

meler çıkarılabilir. "Değerlendirmeye" özgü sonuçlar ise çıkarılamaz ya da çıkarılmamalıdır. (Kepenek, 1979: 30; Görün, 1979: 17).

2. Neoklasik Olguculuk ve Nesnellik

Pozitivizmin "var olan"ı, olgusal olana indirgeyen metodolojisi, neoklasik okulun (iktisadın) hem içeriksel hem de yöntemsel çerçevesini önemli ölçüde belirlemiştir. Olguların altındaki insanal ilişkileri gözardı edip, gözlem alanını dışsal görüntülerle sınırlamak ve görüntüler (ya da görüngüler) arası ilişkileri bulmakla yetinmek -ki neoklasik iktisadın yaptığı da bundan fazla bir şey değildir- maddenin potansiyel gerçekliğini olgusallaşan boyutlarıyla var kabul etmekle özdeş sayılabilecek bir tutumdur. Neoklasik iktisatta pozitivistlerin dış görüntülerin ötesine gitmeyi reddetme tutumlarına sınıfsal bir anlam yükleyen Marksist kuram, bu tutumun yöntembilimsel sonuçlarına şöyle işaret etmektedir: "Bilinen iktisadın özelliği, olguları şimdiki deneyde görüldüğü gibi, ampiriklerin biçiminde kaydetmek ve aralarındaki ilişkileri saptamaktır. Kopernik'ten önce astronominin yaptığı da buydu: Güneşin ve diğer gezegenlerin dünyanın etrafında döndüğü izlenimini veren yıldızların görüntülerini not etmek... sadece fiyat eğrileri çizmek, konjonktür dalgalanmaları ile oyalanmak ve işleme mekanizmalarını anlatmakla yetinen iktisatçı, en ince matematik yöntemleri ve en modern ekonometri tekniklerini uygulasa bile, dış görüntülerin esiri olarak kalıyor demektir[5] (Garaudy, 1975: 133-134).

---

4 Neo-klasik kuramda "pozitif-normatif" ayırımı, iktisadın değerden bağımsız niteliğini belirginleştirecek bir ayrım olarak algılanır, ve sınanabilir nesnel bilginin bu ikilemin pozitif kanadına özgü olduğu varsayılır. Sınama alanı böylece, normatif olguların öznelliğinden arınmış, "doğru" ve "geçerli" öndeyide bulunulabilen nesnel olgularla sınırlandırılmış olur. Bu bağlamda öndeyilerin doğruluğu ve geçerliliği, öndeyi konusu olguların nesnelliğinin doğal bir sonucu olmaktadır.

Batılı iktisadın olguculuğunu "emek" ve "değer" kavramları özelinde belirginleştirelim: Neoklasik iktisat açısından "değer", öznel fakat olgusal bir kategoridir. (Olgusal olmasının yöntembilimsel anlamı, analiz konusu yapılabilir olmasıdır). Bu, öznel değere dayalı neoklasik kuram kadar, emek-değere dayalı klasik kuram için de geçerlidir. Yani değerin olgusallığını klasik ve neoklasik kuramları birleştiren ortak pozitivist paydayı oluşturmaktadır. Aynı pozitivist paydaya, emek-kuramı açısından klasik iktisadın devamı sayılabilecek marksist iktisadı da dahil edebiliriz. Bu bağlamda, bir bütün olarak batılı iktisadın, ana paradigmaları itibariyle, pozitivist bir içeriğe sahip olduğunu söylemek mümkündür. **Değer, bir yandan, niceliksel bir emek-zaman'a** dayandırılırken (klasik ve marksist iktisat); diğer yandan öznel zahmetle temellendirilen marjinal bir olgu (neoklasik iktisat) olarak değerlendirilmektedir. Değer'in ölçülebilir emek-zamanla ya da marjinal bireysel, öznel zahmet'le açıklanması ne ölçüde mümkündür. Bizce "emek" ve "değer", sadece "bireysel"e ilişkin kategoriler değillerdir. **Bireyselliklerinin yanısıra toplumsal bir içerik de taşırlar**. Fakat emeğin (ve değerin) bireysel ve toplumsal içerikleri birbirinden ayrıştırılabilir değildir; yani emek bütünü şu oranda bireysel ya da toplumsaldır denemez. Yanısıra, emek ve değer sadece olgusal ya da maddesel kategoriler de değillerdir. Emek sahibinin iradesi ve emek harcama ediminin nihai gayesinde somutlaşan maddesel olmayan içerikleri de vardır.

Neoklasik kuram, olguculuğun doğal bir sonucu olarak, iktisadi kategorileri tümüyle **nesnelleştirir** ve nesnel analize uygun varsayımlar

5 Marx, iktisadın pozitivist içeriğini eleştirmekle birlikte, kendi sistemini kurarken pozitivizmin kucağına düşmekten kurtulamamaktadır. Habermas'ın belirttiği gibi: insanların eylemlerinin tarihini yapmak gibi öznel bir boyutu olduğunu anlamış olan Marx, insanlararası etkileşimi emek sürecinin ve üretim güçlerinin yani teknik istemlerin bir türevi olarak görerek pozitivizmin tuzağına düşmektedir (Zikreden, İnan, 1985: 89).

seçer. Kuramın bu niteliğini, sermaye kavramı (kategorisi) ve rasyonalite ilkesi (aksiyomu) bağlamında irdeleyelim: Neoklasik yaklaşım sermayeyi, belli nitelikte bir nesne düzeyine indirger. Bu, sermayenin üretimden alacağı pay için daha doğrusu marjinal verim kavramı için, bir zorunluluktur. Üretimden pay alacak ögenin "nesnel" olması, diğer üretim etmenleri ile birlikte, marjinal verimliliğine göre -teknik koşullar- belirlenecek göreli payının ortaya konması için gerekliydi. Bu yargı sonucu sermayenin üretimden alacağı pay bir "artık" ya da kalıntı değil; haklı bir getirim sonucudur (Kepenek, 1979: 92).

Neoklasik iktisatta nesnellik optiği, üretilen kavramsal kategoriler kadar, dayanılan varsayımlar (ya da aksiyomlar) için de gözetilmektedir. Örneğin kuramsal analiz için gerekli "nesnel bilgi"nin türetilmesi, büyük ölçüde, iktisadi karar birimlerinin "rasyonel" davranmalarına bağlı görünmektedir. İktisadi birimlere ilişkin mantıksal-matematiksel analiz, bu varsayım altında belirlenebilir sonuçlar vermektedir. Yani pozitivist nesnellik ve rasyonalite ilkesi arasında bilgi-kuramsal bir zorunluluk ilişkisi vardır. Bu açıdan rasyonalite ilkesi, "la-ahlakilik" ve "değerden bağımsızlık" argümanlarıyla birlikte, **iktisadi davranışların pozitivist formülasyonunu** mümkün kılan işlevsel bir rol oynamaktadır.

Rasyonalite ilkesinin iktisattaki yeri ve kullanımı yalnızca "amaçlara uygun araçları seçme" anlamıyla sınırlanamaz. İlkenin kavramsal çerçevesi, daha geniş bir anlam alanını kapsamaktadır. Öyle ki, ilkenin kavramsal yüküne, "homoeconomicus" tipi bir insan anlayışının tüm iktisadi süreçleri nesnel ilişkilere (ya da kategorilere) indirgeyip, insan-insan, insan-toplum, ve insan-eşya ilişkilerini nesneleştiren bir tür iktisadi pozitivizmin etkilerini de dahil etmek gerekmektedir. Örneğin üretici ve tüketicilerin kâr ya da zararlarını ençoklaştırma amaçları, rasyonel iktisadi davranışlarının hem bir gereği hem de bir sonucudur. Bunun "iktisadi davranan insan" (homoeconomicus) anlayışıyla ilgisi açıktır. Öte yandan, amaçların bu tür bir formülasyonu, ilişkilerin

nesnel-marjinal analizini mümkün kılmaktadır, ancak temel "güdü"sü, kâr, zarar, fayda gibi tekil bir çıkar kategorisine endeksli rasyonel insan, gerçek insanı değil, hipotetik bir insan kategorisini temsil etmektedir. Bu kategoriye ilişkin davranışsal kalıplar sınanabilir olmaktan çok, aksiyomatik bir karakter taşırlar. Bu nedenle neoklasik rasyonalite kategorisi, sınama alanının dışında kalmaktadır ki bu "sınanabilirliğin" neoklasik analizdeki işlevini sınırlamaktadır.

3. Pozitivist Sınırlanabilirlik ve Neoklasik Çözümleme

Neoklasik tahlilde yöntem, akılcı, soyutlayıcı, tümdengelimci, matematiksel, denge tahlili olarak nitelenebilir. Fakat, değer ve bölüşüm teorisi dışında, neoklasik okul, tümdengelim yanında, Jevons, Fischer gibi iktisatçıların, tümevarım yöntemini de kullanmalarına rağmen mantıksal analizin egemen niteliğinin tümdengelimsel olduğu söylenebilir (Kazgan, 1978: 123).

Neoklasik iktisadın bilgi üretiminde **tümel**'den **tikel**'e dedüktif bir yöntem izleyip, tümel bilgiyi bilgi hiyerarşisinin tepesine yerleştirmesi; Aristo'nun tümel bilgileri en yüksek bilgi türü kabul eden, ancak gerçek bilgiyi -pragmatik yararı belirgin bilgi anlamında- tikel nesnelerin bilgisinde arayan bilgi kuramını hatırlatıyor. Aristo'ya göre, tümel bilgiler, tikel bilgilere ulaştıran yol olarak değer taşırlar (Hacıkadiroğlu, 1981: 57). Neoklasik iktisatta da ulaşılması amaçlanan bilgi "tikel"in bilgisidir. Bu nedenle neoklasik iktisat makrodan ziyade mikro çözümlemeye ağırlık verir. Ancak tikelin bilgisine, tümel bilgi aracılığıyla varılabileceği için tümel nitelikte, evrensel doğru (olduğu varsayılan) önermeler, kuram'da önemli bir yer tutar. Bu önermelerin formülasyonu, tümdengelimsel mantığa uygun, soyut matematik aracılığıyla gerçekleştirilir. Bu bağlamda, neoklasik iktisatta yoğun matematik kullanımı bir bakıma zorunlu olmaktadır. Önermeler, büyük ölçüde, hipotetik nitelikte, şartlı sentetik önermelerdir ve bunlar çoğunlukla sınama

sürecinin dışında bırakılırlar. Özellikle varsayımları ifade eden önermeleri sınama alanının dışında bırakmanın ideolojik içeriği açıktır. Bu noktayı, kuramı bilim-ideoloji sorunsalı içinde tartışırken açıklayacağız.

Neoklasik kuramda, **varsayımların doğruluğunun değil, öndeyilerin gücünün önem taşıdığı** görüşü belirgindir. Neoklasik kuram'a göre ekonominin "bilimselliği" iktisadi olgularla ilgili "doğru", "gerçek" öndeyiler geliştirilmesine bağlıdır. Kuramsal önermelerin ve hipotezlerin "yanlışlanabilir" olması, bunların bilimselliği için tek ölçüt niteliğindedir. Önerme, varsayım ve hipotezlerin diğer özellikleri önemli değildir. Önemli olan **öndeyilerin geçerliliğidir**. İster salt kuram düzeyinde olsun, ister aşırı deneyci, uygulamacı bir yaklaşımla ele alınsın, iktisadi olgular, neoklasik kurama göre, ancak öndeyilerle açıklanabilir[6] (Kepenek, 1979: 30).

Popperyen pozitivist yanlışlanabilirliğin yanısıra, mantıksal deneyci doğrulanabilirliğin de neoklasik iktisatta kullanım alanı bulduğu söylenebilir. T. W. Hutchison, "doğrulanabilirlik" yanlılarına örnek gösterilebilir. Mantıksal pozitivist söylem, anlamlığı doğruluğa indirgerken, anlamla bitişik amaçsallığı dışlayarak nedenselliği ön plana çıkarır. Önermeler, doğrulanabildiği ölçüde anlamlıysa, insanın örneğin hayata yüklediği anlam ve bu anlamda belirginleşen amaçları, doğruluğu sınanabilir önermeler olarak formüle edilemeyeceklerinden, çözümleme alanının dışında kalacaklardır. Böylece bilimsel analiz alanı, olay, olgu ve olgulararası ilişkileri ifade eden doğrulanabilir önermeler alanı olarak belirlenecektir. Doğrulanabilir önermelerden oluşmuş bir iktisat kuramı ise, doğal olarak, toplumsal gerçekliğin "değer" ve "anlam" kategorilerinde ifadelerini bulan boyutlarını devre dışı bırakacaktır.

6 Bu görüşün, metodolojik düzeyde en ünlü temsilcisi, hiç kuşkusuz Milton Friedman'dır.

Öte yandan Popper, **doğrulanabilirlik** yerine, **yanlışlanabilirliği** koymakla bilimsel analiz (sınama) yöntemine sanıldığı kadar önemli bir değişiklik getirmemiştir. **Zira, bir şeyin (olgu, süreç, ilişki biçimi ya da gerçekliğe ait tüm "oluşlar") varlığını ifade eden hipotezlerin yanlışlanması, yokluğunu ifade eden hipotezlerin doğrulanması süreci ile aynı metodik-semantik alanı paylaşır.** Hipotezin formülasyonu, olumlu ya da olumsuz bir gramatik çerçeveye sahip olabilir. Oysa Popper'in yanlışlanabilir tümel önermeleri, çoğunlukla, "hayır"lanabilir olumlu gramatik ifadelerden oluşur. Gerçekte "hayır"larlanabilen olumlu gramatik tümel ifade, "evet"lenebilen olumsuz tikel ifadeden çok farklı bir sınama süreci gerektirmez. Örneğin; "Tüm enflasyonist süreçlerde, davranışsal sorunlar vardır" önermesini yanlışlamak için, "Bazı enflasyonist süreçlerde davranışsal sorunlar yoktur" önermesini doğrulayacak "örnek"in "tikel değil"ini (olumsuzunu) getirmek yeterli olabilecektir.

Neoklasik iktisatta, sınama sürecinin "irdelenmezse olmaz" özelliklerinden biri de statik denge varsayımıdır. Öyle ki, neoklasik analiz, önemli ölçüde bir statik denge tahlili olarak kabul edilebilir. Her ne kadar denge tahlili Marshall'da kısmi, Walras ve Pareto'da genel ise de, statik olmak her ikisi için geçerlidir. Böylece yapılan tahlil'de, "zaman", yani iktisadi sürecin dengeye kadar geçirdiği zaman ihmal edilmiştir. (Kazgan, 1978: 124) Bu bağlamda neoklasik çözümlemede zaman faktörünü dikkate alan dinamik denge tahlillerinin giderek önem kazanmaya başladığı öne sürülebilir. Ancak, neoklasik denge analizine dinamik bir içerik kazandırma çabaları zaman'dan bağımsız sabit bir sosyal yapı varsayımını aynen korumaktadır. O nedenle bu çabaların, neoklasik analizi, statik denge analizi olmaktan çıkardığını söylemek bizce mümkün değildir.

Statiklik varsayımı, mikro ve makro büyüklükler arasındaki ahenk ve uyumun bir kural, uyumsuzluk ve dengesizliğin bir istisna olduğu

varsayımı ile iç içedir. Bu içiçeliğin sonraki bölümde irdeleyeceğimiz ideolojik bir içeriği vardır.

b) Pozitivist Bilimsellik ve Neoklasik İktisadın İdeolojik İçeriği

Pozitivist bilim anlayışı kesin bir bilim-ideoloji ayrımına dayanır. Buna göre bilim, **gerçeklik** hükümleri üzerine kuruludur ve ideolojilere kendi niteliğini veren **değer** hükümlerini kapsam dışı bırakır. İdeolojik bilginin göreli ve subjektif niteliğine karşın bilim, "nesnel doğruları değişse bile doğrusu mutlak olan" bir bilgi kategorisini temsil eder. Bilime göreli bir mutlaklık izafe eden bu anlayış, ideolojilerin görecelilik ve öznelliğini vurgulayarak, bilim-ideoloji sorunsalını çözdüğü itibarını uyandırmıştır. Bilim konusunda etkinliğini uzun süre devam ettiren pozitivist söylem, böylece, bilim-düşünce çevreleri ve topluma dogmatik bir "bilim inancının" yerleşmesine neden olmuştur. Öyle ki, insanal üretimin tarihsel-sosyal göreceliğini sarahatle vurgulayan Marx'da bile, bir insanal ürün olan bilime ilişkin belirgin bir eleştirel tavır göremiyoruz. Aynı çizgide Althusser, bilimin idealist içeriğinden sözederken, maddeci bir içerik kazandırılarak bilimin kurtarılabileceğini ima etmektedir.

Yanılgının kaynağında, **bir araç-ürün olan bilimin, kişinin kullanımından bağımsız bir nesnelliğe sahip olduğu varsayımı** yatmaktadır. Yani araç-bilim, ideolojiden bağımsız- Lange'nin ifadesiyle- bir prakseolojik kategoriyi oluşturmaktadır. Bu bağlamda, bilim-ideoloji sorunsalı bir araç-amaç sorunsalına dönüşür. **Gerçekte araca şeklini veren şey amacın kendisidir. Amaç ise ideolojik bir kategoridir, yani araç, amaca götüren süreçlerde, amaca ilişkin ihtiyaçların ortaya çıkardığı bir olgudur.** O nedenle her aracın farklı amaçlar için aynı ölçüde kullanışlı olabileceği iddiası tartışma götürür. Aracın olgusal gerçekliği -"nötr"lük intibaı uyandırıyorsa

da- amaçsal bir içeriğe sahip olmak durumundadır. Fakat bu, belirli bir araçsal süreçte üretilmiş bir aracın, farklı amaçlar için kullanılamayacağı anlamına gelmez, **yani aracın farklı amaçları için kullanılım esnekliği sıfır değildir...fakat sonsuz da değildir.** Aracın aynen ya da uyarlanarak kullanılma imkanı vardır, fakat araç daha çok içinde üretildiği süreçlerin nihai amacına hizmet eder. O nedenle insanal bir araç-ürün olan bilimi, sahip olduğu felsefi ve sosyo-kültürel matrislerde ifadesini bulan ideoloji yüklü amaçsal süreçlerden soyutlamak mümkün değildir.

1. Neoklasik İktisadın İdeolojik Bilimselliği:

Pozitivist bilimsel analiz, olgusal gerçekliğin analizidir. Bu nedenle ideolojik sorunsallar, nesnel analize uygun olgusal kategorilerle ifade edilebildikleri ölçüde bilimsel analiz kapsamına alınırlar. Böylece bilimsel analizin "nesnellik" ölçütünden ödün verilmemiş olur. Bu ödünsüz tavrın tabii sonucu ise, **nesnellik maskesine bürünmüş ideolojinin meşrulaştırılmasıdır**. Neoklasik bölüşüm ve genel denge modelleri özelinde bu olguyu örnekleyelim: Neoklasik kurama göre, gelir bölüşümü fiyatların bir sonucudur. Fiyatlar da nesnel iktisadi süreçlerin ortaya çıkardığı değişkenlerdir. Böyle olunca, mevcut bölüşüm biçimi, nesnel süreçlerin nesnel bir sonucu olmaktadır. Yani nesnellik bir tür meşruiyet tazammun etmektedir ki bu nesnel-bilimsel analizin egemen bölüşüm biçimini -dolayısıyla bu bölüşümden çıkarı olanları- koruma amacını güden ideolojik bir işlev yüklendiğini göstermektedir.

Walras'ın genel denge modeli, neoklasik kuramın ideolojik içerik ve işlevinin tipik bir başka örneğidir. Walras'ın sistemi, faydayı maksimumlaştırmanın itici güç olduğu bir mübadele ekonomisinde, tam rekabet şartları altında maksimum toplam faydanın sağlanacağını

gösteren soyut bir sistemdir. Oldukça sınırlayıcı (kayıtlayıcı) ve gerçekle pek az ilişkili varsayımlar altında sistem, bütün ekonomilerde, bütün mal ve üretim girdileri fiyatlarıyla, bütün mal fiyatlarının birbirleriyle tutarlı olacakları bir düzeyde teşekkül edeceğini gösterir. Parametreler değişmedikçe sistem istikrarlıdır; parametreler değiştiğinde de bütün sistem, yeni duruma intibak etmek üzere, tekrar birbirleriyle tutarlı fiyat ve miktarlara erişinceye kadar değişir. Sistemin çözümünün bize gösterdiği sonuç şudur: Bir mübadele ekonomisinde, tam rekabet şartları altında toplam fayda maximize edilir. Sonucun ideolojik içerik ve işlevi oldukça açıktır. İdeolojik yönüyle sistem, tam rekabet şartları altında toplumun maximum refaha erişeceğini gösterir ki bu Adam Smith'in "görünmez el" inin matematiksel ifadesinden başka bir şey değildir (Kazgan, 1978: 137). Walras, kendi ideolojik çizgisinin gerektirdiği toplum ve düzen varsayımını matematiksel olarak ispat etmeye çalışmıştır. Nesnel-matematiksel analiz, böylece ideolojik bir işlev yüklenmiş olmaktadır.

Walras modelinin bir diğer ideolojik boyutu, statik denge varsayımında somutlaşmaktadır. Dengenin statikliği "sosyal yapının değişmeyeceği varsayımının" (Bulutay, 1972: 76) yapılmasını zorunlu kılar. Zira değişen bir sosyal yapıda denge sabit kalamaz. Burada sabit sosyal yapı varsayımının, öngörülen düzenin sürekliliğini ifade eden ideolojik bir içerik taşıdığı açıktır. Popperyen-pozitivist yöntemin, varsayımları sınama sürecinin dışında bırakması olgusu da, benzer fakat daha genel bir ideolojik nedene bağlanabilir: Varsayımlar, kuramın ideolojik içeriğinin "açık-seçik"leştiği ifadelerdir. Onları sınama alanının içine almak, kuramın dayandığı ideolojiyi sınama-sorgulama sürecine dahil etmekle eşanlamlıdır. **Friedman'cı (Popperyen-pozitivist) yöntemin yaptığı ise, varsayımlarda ifadesini bulan ideolojiyi sorgulanabilir bir kategori olmaktan çıkarmak olmuştur.**

2. Neoklasik İktisadın İdeolojik Determinatları: Bireycilik, Faydacılık, Akılcılık

Neoklasik iktisadın bireyciliğini ve atomist akılcılığını, batı düşüncesinin, bireyi merkeze alan insan-merkezci parametrelerinin doğal bir sonucu olarak düşünmek mümkündür. İktisadi faaliyetlerde özgür-akılcı birey kategorisi, bireye duyulan sınırsız güven ve inancın, neoklasik kuramdaki ifadesidir. Bireysel özgürlük ve rasyonalite, kişi refahı kadar, toplum refahı ve iktisadi denge'nin de ön koşulu ve güvencesidir. Öyle ki, birey kendi yararı ve çıkarı doğrultusunda "özgürce" hareket ederken -bilinçli ya da bilinçsiz- toplum yararına da hizmet etmektedir.

Neoklasik iktisadın insan ihtiyaçlarının sınırsız, bu ihtiyaçları karşılayacak kaynakların ise kıt olduğu varsayımı, faydacılık akımı içinde yer alan ve doğal insan davranışının acıdan kaçınma, zevk ve mutluluk verecek şeylere yönelme olduğu düşüncesiyle birleştiğinde, sınırsız ihtiyaçlarla sınırlı kaynaklar arasındaki dengenin en iyi biçimde insanın özgür ve akılcı iradesiyle kurulacağı, yani insana karışılmadığı sürece mutluluğun artacağı varsayımı ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede yer alan anlayışın felsefi (ontolojik) ilkesi ise doğal varlığın **birey** olduğudur. Buna göre toplum, bireylerden oluşan yapay bir olgudur. Bu temel varsayım kabul edilince her bireyin kendi özgür ve akılcı iradesiyle kendi bireysel mutluluğunu artırması sonucu "en çok sayıda insanın en büyük mutluluğunu" gerçekleştireceği de doğal bir mantıksal sonuç olarak kabul edilmiş olmaktadır (Köker, 1984: 202-3).

Neoklasik iktisadın bireyci-nesnelliği, iktisadı; insan-insan, insan-toplum ilişkilerini dışlayıp, insan-eşya ilişkileri üzerinde yoğunlaşan, sosyal içerikten yoksun bir disipline dönüştürür ve bireyin iktisadi karar verme süreçlerini salt mantıksal -ve nesnel- bir tercihler sıralamasına indirger. Örneğin Robbins, iktisadı, kıt kaynakların alternatif amaçlar arasındaki dağılımını inceleyen

nötr (yansız) bir bilim olarak tanımlarken, tüm iktisadi ilgi, ilişki ve süreçleri insan-eşya ilişkileriyle sınırlamış olmaktadır. Sosyal ilişkileri inceleme dışı bırakan böyle bir sınırlama, iktisadı, bir sosyal bilim olmaktan çıkarır (Lange, 1975: 277). İktisadi olguya birey-nesne ilişkisinden öte bir gerçeklik tanımayan bu yaklaşım, iktisadi sorunu bir optimizasyon sorununa, iktisadı da bir "prakseolojik" kategoriye indirgemiş olur.

İktisadi sorunu, sınırlı kaynakları, "sınırsız ihtiyaçlara"[7] bölüştürmenin **optimizasyonuna** indirgemek, iktisadi sorunun **nesnelleştirilmesine** imkan verecektir. "Sorun"un nesnelleşmesi ise nesnel ve geçerli çözümlerin üretilmesini mümkün kılacaktır ki bu bize sorun-çözüm ikilemine ilişkin pozitivist kavrayışın neoklasik kuramdaki izdüşümünü verir.

c) Evrensel Geçerlik Sorunu ve Neoklasik İktisadın Evrenselliği

Bu bölümde, iktisat kuramının evrensel geçerliği sorununu, iktisadi gerçekliğin pozitivist kavranışının yöntembilimsel çerçevesi içinde tartışacağız. Amacımız, belirli tarihsel-sosyal şartlar altında doğmuş, ideolojik bir temeli ve işlevi olan kuramın, bu niteliğiyle tüm toplumlara ve zamanlara özgü olma şansının ne olabileceğini belirlemeye çalışmak, yanısıra, kuramın "evrensellik" argümanında temayüz eden pozitivist içeriğine işaret etmektir.

7 "İhtiyaçların sınırsızlığı" varsayımı doğrulanabilir olmaktan uzak bir varsayımdır. Sınırlı ve sonlu bir varlığın (insanın) ihtiyaçlarının da sınırlı ve sonlu olması mantıksal bir zorunluluktur. Bunun aksi, konu bağlamında makul bir çözümü olmayan bir sınırlılıkta sınırsızlık paradoksudur. İhtiyaçların değil, fakat ihtirasların sınırsızlığından (ya da sınırsızlığa mütemayil olduğundan) sözetmek mümkün olabilir. Her ihtirasın ise bir ihtiyaç olduğu söylenemez.

Evrenselliği, ikisi kozmolojik biri bilgi-teorik **üç ölçütle** tanımlayalım. Kozmolojik ölçütler, zaman ve mekân'a ilişkindirler. **Zaman ölçütü**, bir kanun ya da onun ifade edildiği teorinin, tarihsel dönemler boyunca geçerli olup olmadığıyla ilgilidir. Bir kanun evrensel geçerliyse, bu sadece belirli bir tarih dönemi için değil, tüm tarihsel dönemler için öyledir. **Mekân ölçütü,** kuramın tüm toplumlar ya da mekânlar için geçerli olup olmadığını belirliyor. Bu yönleriyle kozmolojik ölçütler kuramın tarihsel-sosyal göreceliğine ilişkindirler. **Bilgi-teorik ölçüt** ise, kuramın nesnelliği ve evrensel doğruluğu ya da tümel karakteriyle ilgilidir.

1. Tarihsel-Sosyal Görecelik

Neoklasik kuram, iktisadi gerçekliğin tarihselliğini gözardı eder ve iktisadi olgu ve davranışları (faiz, kar, rant, kar güdüsü, bireysel özgürlük) **tarihdışı kategoriler** olarak değerlendirir. Bu olguların yer aldıkları tarihsel-sosyal düzlemdeki oluşum süreçlerini inceleme dışı bırakır. Bu tutumun pozitivist içeriği açıktır. Pozitivizm, felsefi çatısını olgusal gerçeklik kategorilerine dayandırdığı halde, olguların nasıl oluştuğu sorusunu ya cevapsız bırakır ya da bir olguyu bir başka olguya dayandırarak açıklamaya çalışır. Bu açıklama tarzının başlangıcı olmayan bir totolojik süreç olduğunu belirtmeye gerek yok. Her "neden-olgu" da eninde sonunda bir olgudur, yani "olmuş olan" bir şeydir. Sorunun odağı ise "olmuşluğun" nasıl oluştuğu, Osmanlıca ifadesiyle "kuvve"den "fiile" nasıl intikal ettiği ve nereden kaynaklandığıdır.

Neoklasik iktisadın tarihsel içerikten yoksunluğu, belirli bir döneme değil, tüm zamanlara özgü olma çabası ile ilintilendirebilir. Öte yandan, olguların sosyal göreceliğini gözardı etme eğilimini de tüm toplumları kapsama amacıyla bağıntılandırmak mümkündür. Böylece kuram, zamandan ve mekândan bağımsız evrensel bir nitelik kazanacaktır. Oysa neoklasik kuramın hatta bir bütün olarak iktisat kuramının gözlem kaynağı, önemli ölçüde, kapitalist çağın pratiğidir. Yani kuramın

dayandığı gözlenebilir olgular, Batı toplumlarının belirli bir tarihsel döneminden seçilmişlerdir. Böylesi bir tarihsel ve mekânsal göreceliğe sahip "kanun"ları, geçerlik sınırlarını zaman ve mekân eksenlerinde genişleterek evrensel kılmak oldukça güçtür. Örneğin, fiyat oluşumu kanunu, daha çok, mal mübadelesinin para aracılığıyla gerçekleştirildiği tarihsel koşullar içinde uygulama konusu olur. İşçi ücreti teorisi, ancak ücretli işçiliğin meydana geldiği tarihsel-sosyal koşullar altında uygulanır. İktisadi kurumların da, sözkonusu örneklerin de belirginleştirdiği gibi, tıpkı iktisadi kategoriler gibi belirli tarihsel kaplamları vardır. Nitekim, Marx, subjektivizmi (neoklasik ekol) "iktisadi kanunları" ebedi imiş gibi görüp yararı ya da tercihi ençoklaştırmayı sağlayan prakseolojik ilkelere indirgeyerek, bunların tarihsel karakterlerinin ve tarihsel kaplamlarının bilincine varamamakla eleştirir. Ona göre, iktisadi kategoriler, sosyal üretim ilişkilerinin teorik anlatımlarından soyutlamalarından başka bir şey değildir. Bundan ötürü bu kategoriler, anlattıkları ilişkilerden daha çok sonsuz (daha uzun ömürlü) değildirler. Bunlar tarihsel ve geçici ürünlerdir (Lange 1975: 145-6). Fakat Marx, neoklasizme, iktisadi gerçekliğin tarihselliğini kavrayamama noktasında getirdiği yerinde eleştirilere karşın, iktisadi kategorilere ilişkin tarihsel öndeyileriyle, "tarihselci" bir tavır sergilemekten kurtulamamaktadır.

Özetle, genelde tüm iktisadi kuramların, özelde de neoklasik kuramın evrenselliğinin, tarihsel-sosyal göreceliği irdeleyen kozmolojik ölçütlerini sağladığını söylemek oldukça güç görünmektedir.

2. Bilgi-Teorik Ölçüt: Nesnellik, Tümellik, Evrensellik

Evrensel geçerlik sorunun bilgi-teorik ölçütü, bir bilgisel kategori olan kuramın geçmiş ve geleceğe ait evrensel "düzenli oluş"ları (yasaları) nesnel bir şekilde ifade ya da formüle etme gücünün ne olduğuna ilişkindir. Kuram, gerçekliğin gözleminden çıkarılan "evrensel" düzenlilikleri ne ölçüde tümel önermelerle ifade edebilmektedir?

Doğal olarak, kuramın öngördüğü bilgi üretme süreçlerinden geçerek üretilen bilginin de genel ve nesnel olması gerekmektedir. Açıktır ki, bilgi üretme süreçlerinin evrenselliği ile sonuç-bilginin nesnelliği ve evrensel doğruluğu arasında belirlenebilir bir nesnellik ilişkisinin varlığı kabul edilmektedir. **Ancak bilgi üretme yol, yöntem ve süreçleri evrensel bir nitelik taşısa bile, ideolojik saydamlığı tartışılır zihni prizmalardan geçmek durumunda olan bilginin "nötr" ve "objektif" olabileceği hayli şüphelidir.** Kaldı ki bilgilenme ve bilgi üretme süreçlerinin evrenselliği de pekala tartışılabilir. Parametreleri farklı kültürlerin realiteyi algılama ve yorumlama biçim ve metodlarının farklı olabileceği açıktır. Farklı kültür parametreleri bilgi üretme süreçlerini doğrudan etkileyerek, ürün-bilgiye, o kültüre özgü bir öznellik (subjektivite) ve görecelik (izafiyet) kazandırabilir. (Ancak bunu söylemekle akıl, sezgi türü bilgi edinme kaynaklarının evrensel olmadığını iddia etmiyoruz. Birey bilgi edinme kaynağı olarak akıl, sezgi, vs.nin evrenselliği ile bilgi edinme süreçlerinin evrenselliği birbirine karıştırılmaması gereken olgulardır.) Dahası, bilgi edinme süreçleri, bilgi konusu gerçekliğin gözlemine dayalıdır. Gözlem ise, "kuram yüklüdür" ve ondan bağımsız değildir. Bu nedenle, nesnel gözleme dayalı evrensel doğru-nesnel bilgi varsayımı oldukça tartışmalı gözükmektedir. Böyle olunca, neoklasik kuramdaki tüketicinin fayda maksimizasyonunun gerçekleştiğini -nesnel olarak gözlenemeyeceği için- evrensel olarak doğrulamak mümkün olamayacaktır.

Nesnel bir şekilde gözlenip, **evrensel** olarak doğrulanabilen ilişkilerin varlığı, "yasa" fikrinin de dayanağıdır. Bu noktada, pozitivizmin bir diğer paradoksu gizlidir. Nesnel ilişkileri, nesnel bir şekilde tümel önermelerle ifade eden "yasa" kavramı, özünde pozitivist bir espri taşıyor olmasına rağmen, evrende düzenliliklerin *a priori* olarak varolduğu metafizik inancına dayanmaktadır. Metafizik içerik taşıyan bu olgu eksen alınarak, geleceğe ilişkin "doğru ve gerçekçi" öndeyilerin yapılabileceği varsayılmaktadır.

Kuramın formüle ettiği yasalar, olayları deterministik biçimde öndeyebiliyorsa, kuram evrensel geçerliliğinin yanısıra, evrensel bağlayıcı bir nitelik de kazanacaktır. (Bağlayıcılık işlevinin kuramın sonuçlarının meşrulaştırılması gibi bir ideolojik niteliğinin bulunduğunu belirtelim.) İktisatta evrensel bağlayıcı yasa kavramını kullanmanın uygun düşmeyeceği görüşündeyiz.**İlkin**, iktisadi yasaların insan iradesinden bağımsız olduğu söylenemez. O nedenle de kesin bağlayıcılığı tartışma götürür. **İkincisi**, iktisadi yasaların daha önce irdelediğimiz tarihsel-sosyal bir içeriği vardır. Bu her dönem ve toplum için bağlayıcı yasaların varlığını tartışabilir hale getirir.**Üçüncüsü**, yasaları formüle eden kuramlar, realitenin tam ve gerçek görüntüleri değil, olgularla karşılaştırılacak birer "karşılaştırma modeli"dirler. Geçerlik süreleri, olay ve olguları açıklamadaki yeterlik ve elverişlilikleriyle sınırlıdır. Bu nedenle, yasa kavramının tazammun ettiği gerçekliğin doğal kuralları ve sürekli geçerli düzenliliklerini ifade etmekten uzaktırlar. Bu, tabii bilimler için olduğu kadar sosyal bilimler için de böyledir.

İktisadın, yasaları evrensel geçerli bir bilim olarak kabul edilişi, iktisadi yasaların deterministik kavranışından bağımsız değildir. Örneğin, doğal ve toplumsal evrenin mekânist ve deterministik kavranışı ile marjinal analiz arasındaki korelasyon oldukça belirgindir. Olgu ve olaylar arasındaki ilişki biçimlerini nesnel çerçeveleriyle matematiksel bir formda ifade edilebilir varsaymak, önemli ölçüde insanal ilişkileri, matematikselliğin zorunlu (ya da ihtimaliyetçi) nedenselliğine indirger. Böyle bir indirgeme ediminin temelinde, ilişki biçimlerinin nesnel bir şekilde kavrànabilirliği (ve çözümlenebilirliği) varsayımı -ki pozitivist bir varsayımdır- yatmaktadır.

Son olarak, tüm bilgisel kategorilerin -dolayısıyla kuramların- evrensellikleriniń ideolojik içerikleri nedeniyle tartışma götürür olduğunu belirtelim. İdeolojinin geçerliliği ve bağlayıcılığı evrensel bir nitelik taşımadığına göre, ideoloji yüklü kuramların evrensel olduğu düşüncesi doğrulanabilme şansını önemli ölçüde yitirmektedir. Bu bağlamda, kapitalist-girişimci sınıfın ideolojisiyle yüklü neoklasik kuramın evrensel

geçerliğine, kanıtlama süreçlerinden geçerek değil, Ferguson'vari bir imanla[8] ulaşmak mümkün olabilecektir.

III. SONUÇ

Neoklasik ekol, iktisat kuramındaki egemen konumuna rağmen iktisadi gerçekliği tümüyle açıklama ve çözümleme gücüne sahip "alternatifsiz" bir kuram olarak kabul edilemez:

İlkin, dayandığı yöntem, zamanın ve gerçekliğin pozitivist kavranışına, ürettiği bilgi ise, pozitivist bilgi-teorik süreçlere dayalıdır. Bu nedenle, önerdiği gerçeklik açıklaması pozitivist ontolojiyle, ürettiği bilgisel kategorilerin doğruluk ve geçerliği, pozitivist bilgi kuramıyla sınırlıdır. Bu çerçevedeki bir yöntem, gerçekliği açıklamanın yegane yöntemi olamaz. Parametreleri farklı bir ontoloji ve bilgikuramı, farklı ve özgün yöntemlere üretilme imkanı sağlayabilir.

İkincisi, neoklasizmin bilimselliği, batının "rönesans sapması"yla önem kazanan akılcı ve bireyci dinamiklerinin egemenliğini sürdürdüğü, gerçekliğin nesnel kavranabilirliği mümkün varsayılarak tümel nitelikte evrensel doğru varsayımların yapılabildiği, bir bilim paradigması içinde anlamlıdır. Oysa çalışma boyunca göstermeye çalıştığımız gibi, gerçekliğin nesnel gözlenebilirliği, kavranabilirliği ve çözümlenebilirliği doğrulanabilir olmaktan uzak varsayımlardır. Tüm bilişsel süreçlerin ideoloji yüklü olması bir bakıma kaçınılmazdır. İdeolojik içeriğin yanısıra kuramın tarihsel-sosyal göreceliği de vardır.

---

8 Neo-klasik iktisadın evrenselliğine duyulan güven, kimi iktisatçılarda metafizik bir ifadeye bürünür. Örneğin Ferguson "Neo-klasik kurama güvenmek bir iman işidir. Benim şahsen böyle bir imanım var" (Zikreden, S. Divitçioğlu, 1976, s.1) diyerek göreli bir bilgi kategorisine mutlaklık izafe etme paradoksunun tipik örneklerinden birini vermektedir. Böylece kavranan bir iktisadın belirli bir sosyo-kültürel çerçevede üretilmiş bir disiplin olmaktan çok, zaman ve mekandan bağımsız-evrensel geçerli bir doğrular manzumesi olarak algılandığı açıktır.

Tüm sorunlarına karşın neoklasik kuram, iktisadi gerçekliğe ilişkin kanunsal düzenlilikleri formüle eden evrensel geçerli bir kuramsal kategori olma özelliğini, kimi iktisatçılar nezdinde, halen korumaktadır. Bu ise, pozitivist metodolojinin etkinliğini sürdürüyor oluşuyla bağlantılı bir olgudur.

Pozitivist yöntembilimsel dayanakları zayıflatılmış bir neoklasik kuramın iktisatta egemen paradigma olan konumunu koruyabileceği şüphelidir. Bu bağlamda yapılması gereken, bizce özgün yöntem arayışlarını, sadece batılı değil, hatta daha çok doğulu düşünsel matrisler içinde sürdürmek olmalıdır.

NEOKLASİK POZİTİVİZM ve RASYONALİTE

I. GİRİŞ

Neoklasizm, Klasiklerin 'Politik İktisat'ını yerinden oynatıp, 'Marjinal Analiz' ve 'Öznel Değer'e dayalı yeni bir yörüngeye oturttuktan bu yana İktisatta egemen paradigma olma konumunu korumaktadır. 'Üretim' ve 'Bölüşüm' üzerindeki Klasik ve Marksist vurguyu, 'Değişim' (piyasa ilişkileri) ve 'Etkinlik' eksenlerine kaydıran yeni "sentez"; olguların oluşum süreçlerini veri alıp, olgulararası ilişkileri - örneğin, piyasa ilişkilerini - çözümlemekle yetinen bir yöntemin (Pozitivist Yöntem) İktisattaki uygulayıcısı oldu. Neoklasizmin 'bilim yapma' (bilimsel bilgi üretme ve organize etme) pratiğine rengini veren sözkonusu yöntem, İktisadın egemen sorunsalının yeniden belirlenmesinde etkin rol oynadı. İktisat öğretiminin dayandırıldığı "piyasa ilişkilerini, etkinliği sağlayacak şekilleriyle kuramlaştıran çerçeve", ilgili yöntembilimin bariz izlerini taşır.

Bu yazıda; İktisatta yöntem ile ilgili bir çalışmamızda (Kara, 1987) yer alan bazı görüşlerimizi açımlayacağız ve Pozitivist Yönteme dayalı Neoklasik kuramın İktisat öğretimindeki belirleyici ağırlığıyla tartışıldığı bu çalışmamıza Sayan (Sayan, 1988) tarafından getirilen eleştirilere cevap vermeye çalışacağız. Eleştiriler, makalede sergilenen 'yöntem'le ilgili görüşler çevresinde yoğunlaşıyor. Cevabımız ve açımlamalarımız, bu nedenle, 'yöntem' ağırlıklı olacak.

II. İKTİSATTA YÖNTEM VE RASYONALİTE

Eleştirilerde 'anlama' ve 'çıkarsama' hatalarının dikkate değer boyutlarda olması, makalenin amacını ve tartıştığı sorunsalı somutlaştırma gereğini ortaya çıkarıyor: İlgili çalışmamızda, Neoklasizmin felsefi ard alanı hedef alınmakla birlikte, kuramın yöntem sorunlarını kapsamlı bir biçimde tartışma amacı güdülmüyor. İşlenen merkezi tema, kuramın felsefi-yöntembilimsel çatısının İktisat öğretimi açısından getirdiği sorunlarla ilişkili. O nedenle, Neoklasik Iktisadın içinde yer aldığı felsefi söylem ve yöntembilimsel gelenek, ilgi ve çözümleme odağını değil, 'öğretim sorunları' ağırlıklı tartışmanın arkaplanını oluşturuyor. Bu kurgusuyla makalede, doğal olarak,'kavram/çerçeve' tanım ve açıklamalarına - bilindikleri varsayılarak - yer verilmedi.

Sayan'ın ilk eleştirisi, kavram seçimi ve kullanımında 'net'lik ve 'özen' sorunuyla ilgili: Bu konuda gereken özenin yeterince gösterildiğini sanıyoruz. Sayan'ın "tahmin"lerle yetinmek durumunda kaldığı cümle de dahil, makale genelinde kavramlar literatürdeki anlamlarıyla kullanıldı. 'Anlama' sorununun kaynağı, kanaatimizce, 'net'lik sorunu değil. Kimi kavramların kullanıldıkları bağlam içinde doğru olarak anlaşılması, ait oldukları çerçevelerin ön bilgisini gerektiriyor. Sayan'ın örnek olarak seçtiği cümle, 'Kartezyen sistem' ve 'Pozitivizm', ait oldukları ortak düşünsel gelenek içinde kavranmadan tam olarak anlaşılamaz. Bu nedenle, ilgili görüşlerin sergilendiği zemini, seçilen örnek bağlamında belirginleştirmekte fayda görüyoruz.

İlkin, Kartezyen sistemin - Rönesans ard alanında - felsefi bir panoramasını çizelim: Geleneksel kültürlerin; gerçekliği, hiyerarşik yapıda/farklılaşmış fakat organik birlik ve bütünlük içinde algılayan dünya perspektifleri, Rönesansla yerini parçalı, dualistik, bütünlüğünü tekbiçimliliğine ve kimi 'tümel yasalar' varsayımına borçlu bir evren anlayışına bıraktı. Geometrik tasarımlı, homojen ve boyutsal öklid uzayının, Galile öncesi somut ve farklılaşmış 'yer uzanımı' yerine ikamesi,

Rönesans öncesi kültürlerin morfolojik evren anlayışını ortadan kaldırdı. Gerçekte dünya Needham'ın ifadesiyle artık, sonlu ve hiyerarşik düzene sahip, nitelikce ve ontolojik açıdan farklılaşmıs bir bütün olarak değil; açık, sınırları belirsiz ve bütünlüğü basit temel yasalara bağlı bir varlık olarak ele alınacaktı (Needham,1983:61). Gerçekliğin ontolojik tasarımındaki bu değişme, epistemolojik sonuçlarını da beraberinde getirdi doğal olarak. Varoluşun bilgisini elde etmeye yönelik bilişsel çabaların yörüngesi, gerçekliğin anlam ve bütünselliği üzerindeki vurgudan arıtılarak; 'madde-ruh', 'fiziksel-sosyal' ve benzeri ikilemlerle bolünmüş realitenin nedensellik ilişkilerine kaydırıldı. Fizikötesi çağrışımlarla yüklü 'niçin'lerin bilgisi, önemsiz - ve hatta -anlamsızdı artık! Amaç; 'bilinebilir dünya'nın 'objektif bilgisi'ne ulaşmak dı ki bunun tek doğru yöntemi ancak, olgular (fenomenler) arası ilişkileri nesnel bir şekilde belirleyecek bir bilim olabilirdi! Rönesansal söylemin; 'olguların bilgisi'yle sınırlı bu tür bir bilim kategorisini, 'yegane geçerli bilgilenme biçimi', 'tek özgün doğruluk kaynağı' olarak empoze eden versiyonuna adını koyan akım 'Pozitivizm' (Olguculuk) oldu. Pozitivizm; Kartezyen Rasyonalizm, Anglo-Sakson Emprisizmi ve Formel Mantık sacayağı üzerine oturttuğu yöntemiyle, İktisat da dahil, Rönesans sonrası gelişen disiplinlerin bilgi üretme ve organize etme pratiklerini önemli ölçüde belirledi. Bilim dallarını; konu edindikleri alanı seçip sınırlama ölçütleri ve kuram geliştirme pratiklerine değin etkileyen Pozitivist Yöntem, gerçekte belirli bir ontoloji ve epistemolojiye dayalı bir felsefe kategorisinden başka bir şey değildi ve doğruluğu ancak ait olduğu felsefi gramer (açıklama biçimi) içinde sözkonusu olabilirdi. Ne ki Pozitivizm; 'bilimsel yöntem'ini, Neo-pozitivizm sonrası bilim felsefesi tartışmalarına değin gerçekliği açıklamanın yegane geçerli yöntemi olarak sunmayı başardı.

Pozitivizmin, Rönesans-sonrası bilimsel etkinliğin matrislerini ne yönde ve hangi boyutlarda etkilediğinin belirlenmesi, Kartezyen temeller ekseninde kapsamlı bir 'Pozitivizm eleştirisi' gerektiriyor. Bir

cevap yazısının sınırlarını zorlayacak böylesi bir girişim yerine, Neoklasik İktisatta Kartezyen kavrayışın pozitivist izdüşümlerini örneklemekle yetineceğiz: Kartezyen Sistem'de gerçeklik, özerk birim ya da bölümlere ayrılabilen bir ontolojik ikilemler örüntüsüdür. Gerçekliğin özerk bölünmeyi mümkün kılan bu ikili karakteri, ona ait bilgiye de yansır. 'Madde' ve 'Ruh'un,'Fizik' ve 'Metafizik'in gerçeklik ve bilgileri, ayrı ve özerk kategoriler oluşturur. Bu temel dualizm, değişik form ve nüanslarıyla, alternatif bilgi-teorik yapılar içinde yer alarak; örneğin, 'Numen' (kendinde şey)/'Fenomen' (olgu-görüngü) ayırımıyla (ayırım Kant'a ait), fenomenlerin bilgisiyle sınırlı bilişsel çerçevelere zemin hazırladı. Fakat, Kant'da ikilem oluşturan bu kategoriler, 'kavranabilir ve kavramsallastırılabilir olan'la (fenomen), 'kavranamaz ve bilgisi kavramsallastırılamaz olan'ı (numen) temsil ediyorlardı ve her iki kategori de gerçekliği ve bilgisiyle anlamlıydı. Oysa ayni dualite, pozitivist indirgemeciliğin elinde, 'fenomenal olan'a irca edilemeyen her şeyi yok sayan ya da agnostik bir çerçevede geçersiz ve anlamsız kılan bir bilimciliğin aracı durumuna düşüverdi. Anlamlı önermelere konu yegane alan, bu söyleme göre, bilimin fenomenlerle sınırlı 'nesnel gerçeklik' alanıydı ve bu alan, öznel değer ve normlardan tümüyle bağımsızdı. **'Değer- yüksüz' pozitif bir bilim olma iddiasıyla Modern İktisat, 'marjinal devrim' sonrası içeriğiyle, Kartezyen semantiğin Pozitivizmle kesiştiği bu tür bir söylem içinde yer alıyordu.** İktisadi gerçekliği özerk alanlara bölen 'pozitif/ normatif' ayırımı, özünde, bilgi-teorik açmazlarıyla Kartezyen bir ikilemdi. 'Pozitifleşme' çabalarıysa, değer'den bağımsız bir nesnelliği mümkün varsayan pozitivist illüzyonlarla malüldü. Makalede, Sayan'ın net bir anlam veremediği cümleyle, başlangıç düzeyinde İktisat öğretiminde, iktisadi gerçekliği alternatiflerin varlığına değinide bile bulunmadan Pozitivizmin sorunlu Kartezyen ikilemleriyle öğretmenin tehlikelerine işaret edilmek istenmişti. 'Model bilim' Fiziğe Kartezyen Sistem dışında temeller arandığı bir dönemde (Capra, 1975; Bohm, 1983; Davies,

1984), Kartezyen Sistem-dışı alternatiflerden sözetmek ve İktisadın üzerine oturtulduğu kartezyen denklemi pozitivist içeriğiyle sorgulamak, gereksiz bir çaba olmasa gerektir. Nitekim literatürde, giderek belirginleşen bir eleştirel tavır ve alternatif arayışı bariz şekilde göze çarpıyor. Wible (Wible, 1985), İktisat kuramının epistemik temellerinin hâlâ statik, pozitivist, Kuhn-öncesi bir karakter taşıdığını savunarak, Bilim Felsesindeki devrimin iktisatta da tamamlanabilmesi için, Neoklasizmin zımnen dayandığı bilgi kuramının köklü bir eleştirisini öneriyor. Öneri tartışılabilir, ancak, bilgi-kuramsal aşının iktisadın yöntem bunalımına ne denli deva olacağı tartışmalı olsa da, epistemik temellere inebilen bir eleştirel gözden geçirmenin, felsefi-teorik bir 'yeniden inşa' için özgün ipuçları sağlayacağı düşünülebilir.

Sayan'ın tartıştığı ikinci nokta, 'Rasyonalite'nin Neoklasik kuramdaki işleviyle ilişkili. Sorunun makalede konulduğu düzlemle Sayan tarafından algılandığı düzlem arasındaki fark - okuma hatalarıyla da birleşince - yanlış ve yer yer ilişkisiz yorumlara neden olmuş. Ilk olarak, 'kavram kullanımı' eleştirisini ele alalım: Sayan, "teknik açıdan varsayımların da birer önerme olduğu doğruysa da...niçin varsayım yerine önermeyi yeğlediği"mizi soruyor. Bunun başlıca iki nedeni var: İlkin, 'önerme' ile kastedilen sadece varsayımlar değil; varsayım olmayan önermeler de sözkonusu. Örneğin; "tüketici dengesi, mallara ilişkin marjinal fayda oranının mal fiyatları oranına eşitlendiği noktada gerçekleşir" önermesi bir varsayım değil bir hipotezdir, fakat kuramın mantıksal-matematiksel çatısı içinde geçerliği kanıtlanabildiği halde, sınanabilir olmayan bir önermedir (Katouzian, 1980).[1] Gerçi bu; eleştiri konusu yapılan önsel olarak sınama alanı dısında bırakılmış' bir önerme değil, ancak makale'de sorgulanan 'geçerliği posteriori

1 Katouzian (1980), ayrıntılı bir çözümleme ile, ilgili hipotezin ve tüketici kuramının sınanabilmesi için tercihlerin göreli fiyatlardan bağımsız olması gerektiğini; oysa, bunun mümkün olmadığını, ortaya koydu.

belirlenemez' bir bilgi kategorisi. Makale boyunca aksiyom, varsayım ve hipotezlerin önerme olarak alınışının ikinci nedeni, tartışmanın bağlamının **teorik** değil **metodolojik** olması. Teorik düzeyde veri olarak alınan varsayım ve aksiyomlar, metodolojik düzeyde geçerliği tartışılır önermeler olarak çözümleme alanına dahil edilir. Bağlamı ve düzlemi metodolojik bir tartışmada kuram; aksiyom, varsayım ve ürettiği bilgide somutlaşan ideolojisi, konu edindiği gerçekliğe bakışında billurlaşan ontolojisi ve bilgi edinme-üretme araç ve yöntemlerinde mündemiç epistemolojisiyle sorgulama alanındadır. Varsayım ve aksiyomların altındaki rasyonelin sorgulandığı bir tartışmada, Sayan'ın "Aksiyomlar tanımları gereği ispat gerektirmediklerinden, bunların sınama sorgulama süreci dışında bırakılmaları kadar doğal bir şey olamaz" ya da "Neoklasik İktisadin bunu (rasyonalite'yi) yanlışlanabilir bir önerme olarak alma kaygısı zaten yoktur" türünden itirazları, olsa olsa tartışmanın mahiyetine ilişkin bir yanlış anlamanın ürünü olabilir. Bu itirazlar, aksiyom ve varsayımların veri alındığı teorik bir tartışmada anlamlı olabilir; verilerin gerçeğe uygunluğu, dahası 'Neden' ve 'Niçin'leriyle sorgulanabileceği metodolojik bir tartışmada değil.

Metodolojik düzeyde getirilen "Rasyonalitenin hiç bir zaman sınama alanı içine dahil edilmediği" türü eleştiriler, konuyla ilgili literatürün ihmal edildiği izlenimini uyandırmaktadır.[2] Literatürü serimlemeyi sonraya bırakarak, Neoklasik rasyonal-faydacı birey tasarımı üzerine bir kaç not düşelim: İlgili birey kategorisi, hem bilgi teorik-mantıksal

2 Bu arada, Sayan'ın; kuramsal bilgi üretiminde varsayımların gerçeğe uygunluğunu gerekli görmeyen 'Popper-Friedman' yöntemini benimsediğimiz yollu çıkarsamasının da yanlış olduğunu belirtelim. Makale'de geçen, "Kuram, her an yanlışlanabilir doğrular içeren bir bilgi kategorisi, bir insanal üründür" (Kara, 1987:85) ifadesi, cümlenin bağlamından rahatlıkla anlaşılabileceği gibi, kuramsal doğruların ve bir bütün olarak kuramların göreli karakterini vurgulama amacıyla kullanılmıştır. Cümlenin içerdiği 'yanlışlanabilir doğru' ibaresi, Popper'i çağrıştırsa da; herhangi bir izafiyetçi söyleme ait olabileceği için zorunlu Popperyan bir anlam taşımaz. Taşısa bile, bundan, topyekün bir yöntem anlayışının benimsendiği sonucuna varılamaz

bir boyut hem de felsefi-psikolojik bir nosyon içerir. İnsanın bilgiyi nasıl edinip nasıl kullandığı sorusuyla bilgi-teorik, amaçlara yönelik en uygun araçların seçimi sorunuyla mantıksal, özgür atomik birimin (insanın) bireyci-faydacı akılcılığını ifade eden boyutuyla felsefi bir nosyon olarak karşımıza çıkar, ilgili kategori. Aydınlanma akılcılığıyla Bentham'cı faydacılığın, yarışmacı-bireyciliğin egemen olduğu bir toplumsal örüntüye özgü bileşkesidir Neoklasizmin rasyonal-faydacı birey tasarımı, ve bu yonüyle, ancak, alternatifler arasında bir tür oluşturur. Ne tarih dışı-tümel bir kategoridir ne de yarışmacı-bireyci kapitalizmin pratiğinden bağımsızdır. Makale'de üzerinde durulan nokta da özü itibariyle budur. İktisadi faaliyet içindeki bireyin işlevini, ilişkilerin nesnel-marjinal analizini mümkün kılacak şekilde belirleyen bir rasyonalite (rasyonel-faydacı birey) anlayışıyla; insan öznesinin, kapitalizmin 'pratiko-sosyal'inden bağımsız tarih-dışı doğal-ontik bir kategori olarak alınışı eleştiri konusu yapılmaktadır (Kara, 1987:84). Esasen, kapitalizmin gelişmesiyle, insan eylemlerinin ve ilişkili değerler sisteminin 'rasyonel-bireyci ilkeler doğrultusunda yeniden düzenlenmesi süreçleri arasında eş zamanlı bir paralelliğin varlığı bilinmektedir. Kapitalizmin doğuşu ile ilgili alternatif (Weberci ve karşı-Weberci) tezler, doğuş sürecinin 'belirleyen' ve 'belirlenenlerine' farklı açılardan örneğin, Protestan ideolojinin belirleyiciliği temelinde ya da üretim güçleri ve üretim ilişkilerinin evrimi ekseninde yaklaşsalar da; Rönesans, Reformasyon ve Kapitalizmin eş zamanlı yükselişi ile insan davranışlarının piyasa süreçlerine uygun rasyonalizasyonu arasında bariz bir korelasyonun varlığı genel olarak kabul görmektedir. Makale'deki ilgili cümle, kapitalizmin tarihsel pratiği ile ilişkisi bilinen bir 'birey' tasarımının Neo-klasik kuramda tümel bir kategori olarak alındığını ifade ediyordu özetle. Cümlede geçen, üzerindeki makro-tarihsel vurgu belirgin 'kapitalizmin pratiko-sosyali' ibaresine Sayan'ın kendince yüklediği anlam ve getirdiği yorumun anlatılmak istenenle ilişkisi olmadığı açık. Makale'de, **ne** Neo-klasik analiz'de çağdaş kapitalizmin kurumlarının incelenmediği savunuluyor **ne de** Neo-klasik analizin

'birey'inin kapitalizmin politik süreçlerine kayıtsızlığından sözediliyor. Sayan'ın anladığının aksine, Neo- klasik birey tasarımının kapitalizmin pratiği ile ilişkili (olmadığı değil) olduğu savunuluyor makale'de. "Neo-klasizm insan öznesini kapitalizmin pratiko-sosyalinden bağımsız, tarih dışı, doğal-ontik bir kategori olarak alır" derken, sözkonusu 'birey'in, sanki bir yönüyle kapitalizme özgü (onun ürünü) değilmiş gibi, kapitalizmle sınırlı kalmayarak, tüm toplumlara ve zamanlara özgü evrensel bir kategori olarak alınması tartışma konusu edilmektedir. 'Kapitalizmin pratiko-sosyalinden bağımsız'lık, bir terim olarak, 'kapitalizmle ilişkisiz'liği değil; kapitalizmle sınırlı kalmayıp, kapitalist olan/olmayan tüm toplumlar için geçerli olma durumunu ifade etmektedir. İlgili birey tasarımı, Neoklasizmin - kuramın 'yirminci yüzyıl başı' veya sonu gelişme düzeyinden bağımsız - kalıcı bir karakteristiğidir[3].

Neoklasik rasyonalitenin 'sınır' ve 'sorun'larını tartışan literatür, alternatif öneri ve eleştirileriyle zengin bir spektrum oluşturmaktadır: Radikal subjektivistler; beklentilerin mahiyeti ve geleceğin belirsizliği nedeniyle insan davranışlarının irrasyonel bir boyut taşıdığını, bu nedenle, yalnızca Neo-klasik araştırma programının temel aldığı rasyonalite üzerine bütün bir teorinin oturtulamayacağını savunmaktadırlar (Shackle, 1972; Langlois, 1985). H.Simon, insanın bilgi edinme ve işleme kapasitesinin sınırlarına değinerek, Neo-klasik anlamda tam bir rasyonalitenin mümkün olmadığını, ancak 'sınırlı rasyonalite'den (bounded rationality) sözedilebileceğini öne sürüyor (Simon, 1961, 1963). Bilgi-kuramsal perspektifli tezler ise, Neo-klasik rasyonalitenin sorunlarının; Simonun koyduğu şekilde sadece pragmatik bir bilgi kısıtı sorunu olmadığını, bunun çok ötesinde, insana ilişkin psişik ve bilişsel süreçlerle ilgili olduğunu savunuyorlar (Bausor, 1985). Neoklasik

3 Sayan, 20. yüzyıl iktisat bilimindeki gelişmeleri örneklemek için Arrow teoremine atıfta bulunuyor. Geliştirdiği argümanın eleştirdiği görüşle ilişkisizliği bir yana, her iktisatçı için standart bilgi konumundaki bir teoremi hatırtlatma çabasına anlam vermek gerçekten güç. Bir iktisatçıya Arrow teoreminin varlığından sözetmek, bir fizikçiye izafiyet teorisinin varlığını hatırlatmak kadar anlamsızdır.

rasyonalite'den sapmalar, yalnızca bir bilgi eksikliği sorunu değil; insanın bilişselliği ile ilgili bu görüşe göre. Sorun, İktisat-psikoloji ilişkisi bağlamında da oldukça tartışmalı bir karaktere sahip. İktisadın 'karar birimi birey' tanımlama sorununu Psikolojinin ya da bir başka disiplinin alanına atarak çözmeye çalışanların çoğunluğuna karşın A.J.Snow; İktisatçıları, iktisadi karar alma sürecinin bütünselliğini göz ardı ederek, psikolojik nosyonları marjinal analize uyduracak şekilde değiştirmekle eleştiriyor (Snow, 1924). Benzeri bir eleştirel çizgiyle Slovic ve Lichtenstein, geleneksel İktisat kuramının, yeni psikolojik bulgular doğrultusunda radikal bir modifikasyonunu öneriyorlar (Slovic ve Lichtenstein, 1983). Bu arada, iktisadi rasyonaliteyi, sosyal gerçekliği açıklamada yetersiz bularak; sosyal bir yaratık olan insanın, ancak kültürel bir diyalektik içinde kavranabileceğini ileri sürenlerin varlığını da belirtelim (Resnick ve Wolff,1982).

Eleştiriler, Neoklasik kuramın 'rasyonalite aksiyomu'nu, doğal olarak, bir 'hipotez' olarak alıp tartışıyorlar. Kimi Neoklasikler için ispatı gereksiz bir aksiyom olan rasyonalite; neo-klasik içeriğiyle, bazı alternatif yaklaşımlarda sınanması-sorgulanması gereken bir kategori (bir hipotez) olarak karşımıza çıkıyor. Bu bağlamda, Sayan'ın "Bir aksiyom olarak rasyonalite ilkesi, hiç bir zaman sınama alanı 'içine dahil' edilmemiştir" iddiası, literatürün zengin bir bölümünü tümüyle yok sayan yanlış bir iddiadır. Algı açısı literatürün dar bir kesiti ile sınırlı eleştiri mercekleri, geniş bir teorik zemine dayalı görüşleri "havada" görme yanılgısını kaçınılmazlaştırır. 'Rasyonalite'nin bir hipotez - dolayısıyla sınanabilir bir kategori - olarak alındığı çalışmalara çok sayıda örnek gösterilebilir. Örneğin, Tversky (1969), birey tercihlerinin ne denli geçişken (rasyonel) olduğuna ilişkin doğrudan bir sınama sunmaktadır. Rasyonalitenin İktisatta kullanım alanı bulduğu andan itibaren ampirik geçerliğiyle tartışma konusu edildiğini belirten Arrow,**'Rasyonalite hipotezi'** ile uyuşmayan durumların Bilişsel Psikolojinin bulgularıyla uyumlu olduğu, zamanlararası (intertemporal) piyasaların rasyonalite'den sistematik sapmalar gösterdiği ve bu sapmaların

psikolojik bulgularca da desteklendiği görüşünü savunuyor (Arrow, 1982). Alternatif tezlerin ampirik, teorik ve yöntembilimsel eleştirileri, yukarıda serimi yapılan literatürden ayrıntılı olarak izlenebilir.

Sayan'ın 'matematik'le ilgili eleştirileri, temelde 'okuma hatası' ürünü yanlış çıkarsamalardan oluşuyor. Okuma, anlama ve çıkarsama hatalarının talihsiz bir bileşkesi eleştirilerle, makale'de savunulan görüşler arasında, olumlu anlamda, hemen hiç bir ilgi ve ilişki bulunmuyor. Yanlış yorum ve çıkarıma konu paragrafın (Kara, 1987:85, ilk paragraf), makale'deki merkezi bir temanın tüm anlam yüküyle özetlendiği tek bir cümleden oluşması; anlaşılmasını güçleştirmiş olabilir. O meyanda, Sayan'a hak verilebilir. Okuma-çıkarsama hatalarının ilk nedeni, makalenin ve ilgili paragrafın bağlamı içinde kimi ibarelere olumlu/olumsuz nasıl bir anlam yüklendiğinin anlaşılamamış olması. Neoklasik hegemonyanın eleştirilip, alternatif arayışların savunulduğu bir makalede, "gökkubbe altında söylenmemiş bir şey kalmadığından" sözeden bir ibareye, doğaldır ki yazar olumlu bir anlam yüklemez. Tırnak içinde kullanılmış bu ifadeyle - Sayanın anladığının tersine - marjinalizmin; matematiksel yetkinliğiyle her şeyi açıkladığı sanısını vererek, alternatif arayışları fantezi çabalar durumuna düşürebileceğinden duyulan kaygı dile getirilmek istenmişti. **Burada fantezi çaba durumuna düşeceğinden kaygı duyulan şey, matematik değil, Neoklasizm dışı özgün arayışlardır** (Dikkatli bir okumayla, ilgili paragrafta, "matematiğin fantezi bir çaba durumuna düşeceğinden bahis" edilmediği kolayca çıkarsanabilir). Sayan'ın peşisıra getirdiği yorumlar, temelde bu okuma/anlama hatasına dayandığı için, anlatılmak istenenle büsbütün ilişkisiz bir nitelik taşıyor. Hataların ikinci nedeni, tartışılan sorunsalın bağlam ve düzleminin anlaşılamayıp, makale'de bulunmayan görüşlerin - yanlış bir çıkarsamayla - makale'de var zannedilmesi. Sayan'ın eleştiri konusu yaptığı noktalarla (matematiğin ya da optimizasyon tekniklerinin kullanımı) ilgili olumlu/olumsuz hiçbir değini yer almıyor makale'de. **Ne** matematik kullanımının 'meşruiyeti' tartışılıyor **ne de** bizatihi optimizasyon tekniklerine yönelik

öznel/nesnel ya da eleştirel/karşı eleştirel herhangi bir tavır sözkonusu. Üzerinde durulan nokta, 'matematik tekniklerin yararları/zararları' türü **biçimsel** bir sorun değil; çok daha temelde, "pozitivist-fizikalist söylemin matematiğe yüklediği işlev ve konum" (Kara, 1987: 84) dur. Nedir bu işlev ve konum? Pozitivist-fizikalizmin matematiğe yüklediği birbiriyle bağlantılı iki tür 'işlev-konum'dan sözedilebilir: Birincisi, bir bilgi türünün bilimselliğini belirleme işlevi - ki, fizikalist söylemin bir disiplini matematikselleştiği ölçüde bilimsel sayan versiyonuna özgüdür. Matematiğe yer vermeyen bilişsel çerçevelerin bilimselliğini tartışılır hale getiren bu işlev, bilimsel etkinliğin içerik ve alanını tüm fenomenleri formel/matematiksel modellerle açıklama çabalarıyla İktisadın ciddi bir biçimde fakirleştirildiğini savunan İktisatçılara (Eicher, 1985:439) hak verdirtecek denli daraltıyor. İkincisi, 'bilimsellik ölçütü' olma işleviyle bağlantılı olarak, matematiğin 'araç' olmaktan öte bir konum ve 'araçsallığı' aşan bir işlev kazanması. Bilime konu gerçekliğin tümüyle matematiksel formda ifade edilebileceği varsayımı, 'Evren matematiğin diliyle yazılmıştır' diyen Galile'nin 'Gerçeklik a priori matematikseldir' hipotezini çağrıştırıyor. Bu tür bir varsayım ve hipotez; matematiği bir açıklama aracı olmaktan çıkarır, kuramlaştırmada zorunlu bir dil, epistemolojik bir önkoşul durumuna yükseltir. Makale'de eleştirilen nokta, kuramlaştırmada yararlı bir araç olan matematiğin, 'araçsallığı' aşan böylesi bir işlev ve konum kazanarak; 'nitelik'ten çok 'niceliği', 'öz'den çok 'görüngü'yü ön plana alan biçimselciliğin elinde, bilimsel olanı bilimsel olmayandan ayıran bir 'Demokles kılıcı'na dönüştürülme eğilimiydi.

Matematiğe bakış açısının irdelendiği bu bağlam içinde, matematiksel yetkinliğiyle bilinen 'marjinal analiz'in niteliği üzerine getirilen eleştiriye de değinelim. 'Analiz'in temel karakteristiğinin betimlenmesi, tartışmaya açıklık getirebilir: Marjinal analiz; değerlerin ve dengenin marj'da gerçekleştiği, çerçevesi varsayımlarla belirlenmiş bir süreçte mantıksal olarak olması gerekenin analizidir. Örneğin; akılcı ekonomik ögelerin piyasayı tümüyle bildiği, geleceğe dönük belirsizliklerin

bulunmadığı, üretime katkısı olan etmenlerin tam ya da kısmi hareketliliği ve benzeri varsayımlar altında marjinal analiz, maliyetin minimize edileceğini ve bu nokta da üretici dengesinin gerçekleşeceğini öngörür. Açıktır ki öngörünün doğruluğu, ilişkili varsayımlara ve dengenin marj'da gerçekleşeceği kurgusunun - ki bu mantıksal bir kurgudur - gerçeklik ve geçerliğine bağlıdır. Gerçekte, Simon'in belirttiği gibi, bilgi edinme ve işleme kısıtı[4] nedeniyle, firmaların pratikte marjinal geliri marjinal maliyete eşitleyebilecekleri oldukça tartışmalıdır (Simon, 1961, 1963, 1979). Simon, gelir ve maliyetin marj'da eşitlenebilirliğini gerçekçi bulmamaktadır. Marjinal analizin ilgili öngörüsü, ampirik olarak doğrulanmış 'ex post' bir bulgudan çok, 'ex ante' bir kabul niteliği taşımaktadır. Makale'deki vurgu da esas itibariyle bundan ibarettir: Marjinal analiz, varsayımsal bir çerçeve ve değerlerin/dengenin marj'da gerçekleşeceği mantıksal öngörüsü altında 'olması gerekeni' belirleme işlevi gören bir araçtır. Analizden türetilen kimi önermelerin geçerli/sınanabilir, kimilerinin ise geçersiz ya da sınanamaz oluşları, onun bu niteliğini değiştirmez.

III. SONUÇ YERİNE

Neoklasik rasyonalite, ekonomik ve politik pek çok olgu ve sürecin açıklanmasında faydalı bir işlev görse de, istisnai aksiyomatik geçerliği tartışmalı bir kategori. Deneysel psikoloji, toplumsal seçim kuramı ve oyun teorisi, bireysel ve toplumsal rasyonaliteden sapmaların örnekleriyle doludur. Rasyonalitenin bağlam-bağımlı geçerliğinin sınırları, yirmibirinci yüzyıl sosyal bilimcilerinin gündeminde kalmaya aday görünmektedir.

4 Bilgisayar kullanımıyla, bilgi işleme kısıtının kısmen ortadan kalktığı söylenebilir.

ORTODOKS MARXİST İKTİSAT METODOLOJİSİ: ELEŞTİREL BİR YAKLAŞIM[1]

I. GİRİŞ

Bu çalışmanın amacı, (ortodoks) marksist metodolojiyi, varlıkbilimsel ve bilgi-kuramsal çerçeveden hareketle irdeleyip eleştirmektedir. Varlıkbilimsel ve bilgi-kuramsal irdeleme ve çözümleme, metodolojik eleştirinin doğal ve zorunlu ilk adımıdır. Zira metodoloji, gerçekliğe ilişkin bilgi edinme ve üretme yollarını sistematize ederken; gerçekliğin ne olduğuna ilişkin bir varlık anlayışına (ontoloji) ve gerçekliğe ait bilginin mahiyeti, sınırları ve edinilme-üretilme imkanlarını belirleyen bir çerçeveye (epistemoloji) dayanmak durumundadır.

Özgün bir metodolojik çerçeve sunan bütüncül bir dünya görüşünün; gerçekliğin (insan, toplum ve evren) varlığı ve bilgisini formüle eden özgün birer ontoloji ve epistemolojiye dayalı bir bütün oluşturması zorunludur. Bu anlamda ortodoks marksizm, bütüncül bir dünya görüşünün tüm özelliklerini taşımaz. Bütüncül bir dünya görüşünün

---

1 Kitabın bu bölümü, ortodoks marksizm üzerine bir inceleme niteliği taşımaktadır. Bu nedenle, bu bölümde geçen "marksizm" terimi, marksizmin tüm versiyonlarını değil sadece ortodoks marksizmi temsil etmektedir.

birbiriyle uyumlu bir insan, toplum ve evren anlayışı içermesi, bu üç düzeyde kapsamlı ve tutarlı açıklamalar sunması ve anlamlı bir bütün oluşturması beklenir. Bu çerçevede marksizm oldukça sınırlı bir dünya görüşüdür. Marksizm, insan ve evren düzeyinde kapsayıcı bilgiler sunmaz; açıklamalarını daha çok toplum düzeyinde yoğunlaştırır. Bununla birlikte marksizimin bir insan anlayışı ve evren tasarımından yoksun olduğu söylenemez. Marksizmin maddeci-varlık anlayışı, insan ve evrene ilişkin bir aksiyomatik çerçeveyi doğal olarak beraberinde getirir.

Marksist metodolojinin temel aldığı varlık-bilgi modeli, maddeci ontolojiye dayalı, diyalektik bir epistemoloji üzerine kuruludur. Bu nedenle ilkin maddeci ontolji, ardından da diyalektik epistmemoloji -Hegelyen çerçevesiyle- irdelenecektir. İkinci olarak, marksist epistemoloji -Hegelci diyalektiği maddeci bir varlık anlayışına oturtan ilginç sentezinde- temel karakteristikleriyle tartışılacaktır. Marksist bilgi anlayışını irdeleyen bu tartışmayı, doğal olarak, marksist bilim ve bilimselliğe ilişkin çözümleme izleyecektir. Son olarak da marksist metodolojinin marksist iktisat içindeki yeri ve işlevi, yani marksist iktisadın metodolojisi incelenecektir[2].

II. MARXİST METODOLOJİNIN ONTOLOJİK VE EPİSTEMOLOJIK TEMELLERİ

1. Maddeci Ontoloji

Maddecilik; -doğalcı, mekânist, ya da diyalektik- tüm biçimleriyle, belirli bir varlık anlayışına dayanır. Tüm maddeci ekoller belirgin bir "varlık anlayışı" farklılaşmasına karşın, ortak bir ontolojik temelde

2 Ortodoks marksist kuramda önemli bir yer tutan tarihsel maddeciliğe, kitabın postmodern epistemolojiler ile ilgili bölümünde (eleştirel bir bağlamda) değineceğiz

birleşirler. Bu temel, **maddenin önceliği, belirleyiciliği, kendindenliği, objektif gerçekliği**tezleri bağlamında belirginleştirilebilir. Madde, insandan ve düşünceden önce vardır; yani bilgi nesnesi (madde), bilgi öznesini (insanı) maddesel varlık, varlık bilincini (düşünce) önceler. Madde, bilincin ve ruhun dışında, bilinçten önce ve bilinci belirleyen bir gerçekliktir. Bilinç (düşünce), maddeden doğar, yani maddenin bir ürünüdür. **Ontolojik düzeyde varlık özne, düşünce yüklemdir.** "Düşünce dünyanın bir yansımasıdır, yoksa tersi değil" (Garaudy, 1975: 26).

Bilinci önceleyen ve belirleyen madde bizatihi (kendiliğinden) bir gerçekliğe sahiptir. "Kendiliğindenlik" Lucretius'a göre, evrenin temel varoluş yasasıdır. Madde ezeli ve ebedidir, **yaratılmamıştır**. Yani maddeci tez, varlık anlayışı içinde Tanrı'ya yer vermez. Tanrının işlevini ve niteliklerini, sonsuzdan gelip sonsuza gittiğini iddia ettiği ve nedenini kendi içinde mündemiç varsaydığı "madde" ye atfeder. Madde kendi kendinin nedenidir. Maddenin ilk kaynağı, kendi içinde barındırdığı gizli içsel güçtür. "Maddeci madde" kategorisine, göreli kategorilerde bulunmayan bazı özellikler atfedildiği açıktır; ancak nedensellik ilkesini reddetmeyen maddeci tez, "madde"yi kendi kendine var olan tümel bir kategori, bir ilk neden olarak kabul etmekle, kaçınılmaz bir çelişkinin kucağına düşmektedir. Zira maddeci ontolojiye göre evren ezeli, ebedi ve sonsuzdur, ancak onu oluşturan objelerin tümü mekân ve zaman içinde sonludurlar, geçicidirler. Belirli bir zaman ve mekân koordinatlarındaki tüm somut maddesel kategorilerin bir nedeni vardır. Yani **nedensellik ilkesi, tikel kategoriler bağlamında geçerli ve fakat tümel madde kategorisi bağlamında geçersizdir**. Nedensellik ilkesine tanınan bu çelişkili geçerlik felsefi bir paradokstur. Zira **sınırlı, sonlu ve kendi kendinin nedeni olmayan tikel kategorilerin oluşturduğu tümel bütünün sınırsız ve kendi kendinin nedeni bir gerçeklik taşıması mümkün değildir.** Bilinci önceleyip belirleyen madde aynı zamanda bilinçten bağımsız

varsayılır. Yani maddeci ontoloji, maddeye insan bilincinden bağımsız bir objektif (nesnel) gerçeklik atfeder. Idealist tezin tersine, maddeyi düşünce ve algılarda varolduğu için değil; insan bilincinden bağımsız bir dış-nesnel gerçekliğe sahip bulunduğu için var kabul eder. Bu anlamda madde, objektif gerçekliği kavramsallaştıran felsefi bir nosyondur.

Maddeye nesnel bir gerçeklik tanıma, maddeciliğin tüm versiyonlarının ortak özelliğidir; ancak objektif gerçekliğin niteliği konusunda tam bir anlaşma sağlanabilmiş değildir. Madde, insanın dışında ve insandan bağımsızdır; ancak, insanın sürekli etkileyerek değiştirdiği bir gerçekliktir. Bu, maddenin insan pratiğinden soyutlanamayacağı tezine vücut vermiştir. Gramsci'nin "tarihselci madde" kavramı bu tezin ilginç bir versiyonudur. Gramscigil yaklaşım maddeye, "nesnel bir varoluş", bir "kendinde varlık" tanır; ancak onu düşünceden, insan praksisinden ayırmaz. Gerçeklik, bilen bir özne olan insan tarafından her an yeniden üretilmektedir. Bu bağlamda bilmek ve yapmak, teori ve pratik birleşmekte, özdeşleşmektedir. Insanın varoluş tarihinde teori, gerçekliğin "bulunmasından" çok, "yaratılması" işlevini görür. Buradaki "yaratma" eylemi gerçekliğin yoktan var edilmesi değil, insanın doğayla etkin ilişkisi sonucu toplumsal olarak düzenlenmiş, insancıllaştırılmış olmasıdır.

"Tarihsel madde" kavramı, "materyalist metafizik" nitelemesiyle anılan, maddeciliğin "madde anlayışına" hayli yabancıdır. "Materyalist metafizik", maddeyi insandan soyutlanmış dolayısıyla ondan bağımsız bir mutlak kategori olarak kabul eder ve maddeye insandan ve tarihten bağımsız bir nesnellik atfeder. Oysa Gramsci'ye göre, insan-dışı ve tarih-dışı bir nesnellik olamaz. Nesnel gerçeklik, tüm insanlar için bir "doğruluk" olma niteliğini haiz, tikel ya da bir gruba özgü her görüş noktasından bağımsız bir gerçekliktir (Texier, 1985: 71). Fakat bu gerçeklik insandan ve tarihten bağımsız değildir. Zira her gerçeklik tarihseldir.

Maddeci ontoloji, yukarıda açımladığımız nitelikleriyle - bilinç dışındalık, bilinçten bağımsızlık, belirleyicilik, kendiliğindenlik ve objektif bir gerçeklik olmak - tanımladığı maddeyi, herşeye vücut veren yegane varlık kategorisi olarak kabul eder. Örneğin maddesel olup olmadığı tartışılan bilinç de, maddenin ürünüdür.

Maddeci yaklaşımlar arasında bilincin (ve düşüncenin) maddenin bir ürünü olduğu noktasında bariz bir ittifak vardır. Ancak bilincin maddesel olup olmadığı tartışmalıdır. Kimileri (Vogt, Huxley vs.) bilincin (ve düşüncenin) maddenin ürünü olduğunu, o nedenle de maddesel olduğunu savunurken, kimileri de (Marx sonrası maddeciler) bilincin maddeye indirgenemeyeceği iddiasında direnmektedirler. İlk yaklaşım tüm gerçekliği maddeye indirgeyen **ontolojik bir monizm** tazammun ederken, ikinci yaklaşım daha çok **epistemolojik bir monizm** görüntüsü vermektedir. Carl Vogt'un "Karaciğer nasıl safra, böbrek nasıl sidik salgılarsa, beyin de öylece düşünce salgılar" sözü ilk tür maddeci yaklaşımın tipik bir örneğidir.

Marksist maddecilik, evrenin maddi birliğini savunan bir felsefi monizm'dir. Diyalektik maddeci tez, bilinç ve düşünceyi maddeyle özdeşleştiren görüşe karşı çıktığı için ikinci tür maddeci yaklaşımlar arasında yer alır. Yani, marksist monizm gerçekliği tek bir temele indirgeyen ontolojik bir monizm tazammun etmez görünmektedir. Zira monist maddeci ontoloji, bilincin maddeye irca edilmesini zorunlu kılar. Gerçi Marx bilincin, insanın toplumsal (maddi) varlığı tarafından belirlendiğini ısrarla vurgulamaktadır (Marx, 1979: 25). Ancak bu vurgunun bilinci maddi varlığa indirgeyip maddeyle özdeştiren monist bir anlam içerip içermediği oldukça tartışmalıdır. Marksizmin, "herşey maddeden hareketle izah edilebilir, fakat maddi olmayabilir" sözüyle ifade edilebileceğimiz bir epistemolojik monizm içerdiğini söylemek, kanımca, daha doğrudur. Marksist monizm, ontolojik bir monizm olsa bile, yukarıdaki ifade gerçekliğini korur. Zira **ontolojik monizm epistemolojik monizmi zorunlu kılar, ancak her epistemolojik monizm ontolojik monizm tazammun etmez.**

İster ontolojik ister epistemolojik monizm içersin, maddeci felsefe kendi kendinin nedeni bir madde anlayışına dayanır. Kendiliğindenlik, yani kendi kendinin nedeni olma, maddenin aksiyomatik varlığının kabulünü gerektirir. Böylece **pozitivist ontolojide "olgu"ya atfedilen işlev ve konum, maddeci ontolojide "madde"ye atfedilir.** Yani maddeci ontoloji "madde"nin aksiyomatik varlığı esasına dayanır. Madde (ve maddeden doğan gerçeklik) yegane varlık kategorisini oluşturur. Maddesel olmayan bir gerçeklik, bir "yokvarlık"tan başka bir şey değildir. Açıktır ki bu görüş, metafizik gerçekliğin varlığına ilişkin bir agnostik tavra bile gerek duymadan, metafiziği varlığı ve bilgisiyle kesin olarak inkâr eder (yok varsayar).

2. Diyalektik Epistemoloji

Diyalektiğin eski Çin ve Hint düşüncesi ile başlayıp Herakleitos ve Platon uğraklarından geçerek Hegel ve Marx'a kadar uzanan uzun ve zengin bir tarihi vardır. Diyalektiğin ilk versiyonları, Eski Yunan'dan önce Çin ve Hint felsefelerinde ifadelerini bulmuşlardır. Örneğin diyalektiğin çelişme olgusu Lao-tse ve Chuang-tzu'da önermelerle açık bir şekilde formüle edilmiştir. Chuang-tzu'nun "Tek olan tektir, Tek olmayan gene Tektir, ifadesi ile Lao-tse'nin "kesinlikle doğru olan sözler çelişik görünürler" önermesi çelişik mantığın açık ve basit anlatımlarıdır. Herakleitos'a göre karşıtlar arasında çatışma tüm varlıkların temelini oluşturmaktadır. "Kendi içinde çelişki olan bütün Bir'in, kendisine eşit olduğunu anlamıyorlar" cümlesi, diyalektik düşünce biçiminin tipik bir örneğidir. Ancak Herakleitos'da diyalektik kesin, bilinçli ve dizgeli bir biçimde sergilenmeyip, yalnızca önermeler yoluyla dile getiriliyordu. Yani daha çok sözlü anlatıma dayanan ve karşıt olguları dile getiren bir diyalektik biçim söz konusuydu. Sokrates'le birlikte diyalektik, bir anlatım yöntemi olmaktan öte, gerçeğe ulaşmada yeni bir tür öğrenme ve bilme yöntemi olarak kullanılmaktadır. Sokrates,

öğrenme-öğretme sürecine kazandırdığı diyalog ya da soru-cevap yöntemiyle, diyalektiğin ilk sistemli bilgi-teorik adımını atmıştır. Platon'la birlikte ise diyalektik, bir tür bilgi-kuramsal ve varlık-bilimsel bir yöntem gibi kullanılmaya başlanmıştır. Platon kendisine, duyumsal dünya ile akli dünya bağlantısını kurmayı ve dış-nesnel gerçekliğin yapısını çözümlemeyi amaç edinmiştir. Bu nedenle Platon'da diyalektik, duyumsal evren ile akli evreni, yani nesneler dünyası ile düşünce dünyasını bağıntılandıran aklın, çözümleyici ve bileşimleştirici işleviyle belirginleşmektedir. Platon aklımızın işleyiş yasaları ile dış nesnel gerçeklik olan bu dünyanın işleyiş yasalarını üstü kapalı bir biçimde aramaya koyulmuştur.

Böylece Platon'dan başlayarak diyalektik, bir düşünme-yargılama, sonuç alma ve anlama biçimi olarak bilgikuramsal ve varlıkbilimsel alana kaydırılmış olmaktadır. Yani artık sözkonusu olan, biz neyi bilebiliriz ve neyi bilemeyiz; neyi anlayabiliriz ve neyi anlayamayız; mutlak bilgiye ulaşabilir miyiz, yoksa ulaşamaz mıyız; aklımızın yasaları ve onun işleyişi ile dış-nesnel gerçekliğin yani özne ile nesne'nin işleyiş yasaları arasında ne gibi bir ilişki bulunmaktadır; ya da bir özdeşlik sözkonusu mudur, yoksa ne ilişki ne de özdeşlik sözkonusu olabilir gibi sorunsalların aydınlatılması ve çözümlenmesidir. Bu sorunsallar diyalektiğin modern Batılı versiyonlarının da odak temalarını oluşturmaktadır. Ancak sorunsalların çözümlenmesinde diyalektiğin yüklendiği işlev açısından versiyonlar arasında belirgin bir farklılaşma göze çarpmaktadır; fakat bu farklılaşma modern versiyonlara özgü yeni bir olgu değil; kaynağının Eski Yunan düşüncesine kadar uzatılması mümkündür: Eskinin Aristo-Eflatun farklılaşması, daha zengin bir içerik kazanarak Kant ve Hegel arasında varlığını sürdürmektedir. Kant diyalektiği aynen Aristoteles gibi bir düşünce eylemi ve yeteneği olarak algılarken; Hegel onu, düşüncemizin oluşmasının ve aklımızın işleyiş yasalarının ve dış-nesnel gerçeklikle kurduğu bağlantıların yöntemi olarak görmekte; dahası, Evren-Doğa-Insan varlığı üçlü bileşiminin varolmasının

yasaları, işleyiş biçimi, gelişmesi-derinleşmesi-ve başkalaşmasının dinamiği ve makinası olarak kabul etmektedir (Yenişehirlioğlu, 1985: 20-23).

Modern versiyonlar içinde Marx'ı Hegel izleyicisi olarak kabul etmek mümkün. Marx, Hegelyen diyalektiğe -çerçeveyi aynen alıp- maddeci bir içerik katarak kendi yöntemini oluşturmuştur. O nedenle Hegelci ve Marx'cı bilgi kuramları ortak bir mantıksal çerçeveyi -diyalektik mantığı- paylaşmaktadır.

a) Diyalektik Mantık:

Diyalektik mantık, formel mantığın tersine **çelişmezlik yerine çelişmeyi, ayniyet yerine farklılaşmayı, insan zihninin işleyiş sürecine temel alan** alternatif bir mantıksal çerçevedir. Buna göre **çelişme** ve **farklılaşma** sadece zihnin değil, dış-nesnel gerçekliğin de hareket yasasını oluşturur. Zaten Engels'in tanımına göre "diyalektik; doğanın, insan toplumunun ve düşüncenin genel hareket ve gelişme yasaları biliminden başka birşey değildir" (Engles, 1977: 240).

Diyalektik mantık, "varlık" felsefesine karşı "oluşmak" felsefesine dayanır. Herakleitos'un "Herşey akıp gider", "Her şey oluştur" önermelerinde ilk formülasyonlarını bulan bu felsefe, gerçekliği sürekli bir hareket ve değişim içinde algılar. Öyle ki, hareket ve değişme ezeli ve ebedi olan tek gerçektir[3]. Hareket ise bir "çelişkiler sürecidir". Harekette olan şey belli bir anda hem belirli bir mekân noktasındadır; hem de değildir. Bir şey aynı anda hem kendisidir, hem de başka bir

3 Bu değişme mantığına, "değişmenin olabilmesi için, değişmeyen bir şeyin bulunması gerektiği" savıyla karşı çıkılmıştır. Değişme, ancak değişmeyen bir dayanakla kaimdir. Herşey değiştiği takdirde hiç bir şey yok demektir; o zaman değişme de tesbit edilemez. Oluş ancak Varlık'ın bir tavrı, (mode) bir hali olabilir. Var olan şey, bir halden bir başka hale geçebilir. Fakat bu değişme yalnız varlıkla kaimdir (Ülken, 1976: 25).

şeydir. "Aynı olan" ve "başka olan" sürekli bir biçimde "aynı olan"dan türetilir. Türeme (türetme) işleminde, "aynı"nın bir "başka" olabilmesi, bu "aynı"nın sürekli bir biçimde inkârıyla (yadsınmasıyla) gerçekleşir. İnkâr (yadsınma) ile birlikte "aynı", hem "aynı" hem de "başka" olabilmekte, yani değişim gerçekleşebilmektedir (age. 301)[4].

i. Diyalektiğin Mantıksal Çerçevesi:

Hegel'de diyalektiğin mantıksal çerçevesi bir **üçleme** üzerine kuruludur. **Birinci** önerme ya da terim "tez" (sav) olarak adlandırılır. "Tez"le bir olay, olgu, ya da süreç "olumlanır". Tez her zaman "dolaysız"dır, ya da dolaysızlıkla belirlenir. **Ikinci** (önerme ya da) terim, "Anti-tez" (karşı sav) dır. Anti-tez "tez"in (inkârı) olumsuzlanmasıdır; fakat bu mekânik bir olumsuzlama ya da formel mantığın "evet-hayır" modalitesi içinde bir "değilleme" değildir. Anti-tez, alternatif bir tezdir; ancak, tez'e karşıt olarak, "tez"den doğmuş bulunduğu için "dolaylı"dır, ya da "dolayım"la belirlenir. "Sentez" ise diyalektiğin üçüncü terimidir. Tez'le anti-tez arasındaki çatışmanın yeni bir tez'e dönüşmesidir. Bu nedenle inkârın inkârı (olumsuzlamanın olumsuzlanması; yadsımanın yadsınması) deyimiyle de ifade edilir. Sentez, tezi anti-teziyle birlikte içerir; fakat onlardan farklı yeni bir "tez" niteliği taşır. Sentez'le "dolayım" yeni bir "dolaysızlıkla" erimiş olur. **Üçüncü** terim (sentez) yöntemin diyalektik sürecinde yeni bir evrimin başlangıç noktası olarak varolma gücüne sahip kabul edilir. Bu nedenle o yeni bir üçlünün doğmasında "ilk terim" (tez) durumuna geçerek diyalektik bir

4 Engles'e göre en basit hareket, mekanik bir yer değiştirme bile, ancak bir cismin, bir veya aynı anda; hem bir yerde hem de başka bir yerde olduğu ve hem de orada olmadığı için gerçekleşebilir. Hareket işte bu çelişkinin sürekli olarak ortaya çıkması ve aynı anda çözülmesiyle mümkündür. Yaşam da, şeylerin ve süreçlerin kendinde varolan, ara vermeden ortaya çıkan ve çözülen bir çelişkidir. Çelişki biter-bitmez yaşam da biter, ölüm başgösterir (Engles, 1977: 212-3).

işlev yüklenir. Yani, artık "üçüncü terim" olmaktan çıkarak bir "ilk terim" olmuş bulunduğundan, yeni bir üçlünün "dolaysız" olan ilk terim'ini oluşturur. Üçüncü terim'in "dolaysız" olması "dolayım"ın aşıldığını gösterir. "Dolaysız" olan basit ve farklılaşmamış olup, doğrudan doğruya (dolaysızca) karşımızda durur ve hiçbir şeye bağlı olmaksızın, kendisi tek doğru olmayı amaçlar. Oysa ikinci terim artık dolayımlı ve birinci terimle ilişki halindeki bir terimi gösterir. Sentez ise ilk iki terimin tez-antitez farklılaşmasını kaldırarak onları kendi yapısında korur. Hegel "sentez"in bu ikili etkinliğini, yani yok ederek koruma işlemini ünlü "Aufheben" sözcüğüyle anlatır. Bu sözcükle anlatılmak istenen, korunarak aşılma olgusudur. Örneğin, "varlık" tez, "yokluk" anti-tez, "oluş" ise sentezdir. Varlık ve yokluk birbirlerine dönüşüp, "oluş"ta aşılmışlardır. "Oluş" denilen bir "üçüncü terim" olmaksızın ilk iki terim -"varlık" ve "hiçlik"- hiçbir zaman ve hiçbir yerde birbirlerine dönüşemezler. Yöntemin mantıksal çerçevesini "diyalektik üçlü" bağlamında özetleyelim:

I. Terim: Tez her zaman "dolaysız"dır ya da "dolaysızlıkla" belirlenir.
II. Terim: Anti-tez "dolaylı"dır ya da "dolayım"la belirlenir.
III. Sentez: "Dolayım" yeni bir "dolaysızlıkla"ta erir, çelişme aşılmış olu
(Yenişehirlioğlu, 1985: 306-328).

Tez-anti-tez ve sentez üçlemesi diyalektik bir sarmal oluşturur. Bir üçlünün son terimi olan sentez, ikinci bir üçlünün de ilk terimidir. Diyalektik sarmal, "alt düzeyde gerçekleşenin üst düzeyde tekrarlandığı" bir süreç oluşturur. Sözkonusu tekrar aynen değil, fakat gelişmiş bir tekrar deyim yerindeyse "diyalektik bir tekrar"dır; yani bilinen anlamıyla "tekrar" değildir, zira diyalektik süreç geri döndürülemez bir süreçtir. O nedenle aynen tekerrür mümkün değildir. Herakleitos'un ifadesiyle "Aynı suda iki kez yıkanılmaz". Sürekli bir değişme-gelişme vardır. Diyalektik sürecin zorunlu bir ilerleme fikri tazammun ettiği

açıktır. Bu ilerleme sonsuza yakınsayan-yani ıraksak- bir süreç oluşturur.

ii. Diyalektiğin Yasaları:

Doğa ve insan toplumunun tarihinden çıkarıldığı savunulan diyalektiğin yasaları, Engels'e göre, üçe indirgenebilir. a) Niceliğin niteliğe ve niteliğin niceliğe dönüşümü yasası; b) karşıtların içiçe geçmesi yasası; ve c) yadsımanın yadsınması (inkârın inkârı) yasası (Engels, 1979: 85).

Nicelikle niteliğin diyalektik ilişkisi, eşyadaki niceliksel değişiklikleri niteliksel değişikliğe dönüştürür. Değişikliğin niceliksel birikimiyle yeni bir niteliksel hale geçiş, bir **sıçrama**dır. Evrim ve devrim, nicelikten niteliğe geçişin birbirini izleyen aşamalarıdır. Niceliksel değişim belirli bir aşamada (şiddet derecesinde) niteliksel bir değişmeye dönüşür. Her doğal evrim süreci, bir doğal devrimle noktalanır ve yeni bir süreç başlar. Kategoriler arasındaki tüm mahiyet farkları, böylesi bir değişme nosyonu ile izaha çalışılır. Nicel-nitel değişiklik ilişkisine dair "su" örneğini ele alalım. Su normal basınç altında 0° derecede buz halinden sıvı haline ve 100° derecede sıvı halinden gaz haline geçer. Suyun sıcaklığının 0° dereceden 100° dereceye değin niceliksel değişimi (artışı) 100° derecede niteliksel bir değişime inkılab eder ve su buhar (gaz) haline geçer. Böylece suyun mahiyetindeki niceliksel değişim belirli bir sıçrama noktasında nitel bir dönüşüme yol açar. Ancak buradaki dönüşümün diyalektikselliği tartışmalı olsa gerektir. Zira diyalektik süreç geri döndürülemez bir süreçtir. Oysa su, sıvı halinden gaz haline geçebildiği gibi, gaz halinden sıvı haline de geçebilir. Buradaki geçişler ve dönüşümler geri çevrilebilir.

Tüm "şey"ler (olgu, süreç) karşılıklı hareket ve evrensel bağlılık ilişkisi içindedirler. Karşıtlar içiçe geçmiştir, fakat aynı zamanda çatışma halindedirler. Hayatla ölüm içiçe, fakat mücadele halindedir.

Gerçeklik içinde karşıtların savaşımı sözkonusudur. Bu savaşım, üçüncü yasa (inkârın inkârı, yadsımanın yadsıması yasası) ile aşılır ve yeni bir biçim kazanır. Zira her olumsuzlama (yadsıma) olumsuzlanarak (yadsınarak) yeni bir süreç başlar.

Diyalektiğin yasaları temelde "çelişme" nosyonuna dayanır. Karşıtların çelişme ve çatışması, gelişmenin itici dinamiğidir. Bu noktada Popper, diyalektikçilerin, gelişmeyi doğuran çelişkilerin verimli olduğunu ve düşüncenin gelişiminin yürütücü dinamiğini oluşturduğunu doğru olarak gördüklerini ancak yanlış olarak da çelişkilerden kaçınmanın gerekmeyeceği sonucuna vardıklarını savunur. Diyalektikçiler, çelişkilerin evrenselliği tezinden hareketle, onlardan kaçınılmayacağı iddiasında direnirler. Böyle bir direnme, geleneksel mantığın "çelişmezlik ilkesi"ne saldırmak demektir. Bu ilke çelişen iki önermenin birleşmesinden meydana gelen bir önermenin de, salt mantık nedenlerinden ötürü yanlış sayılarak atılması gerektiğini gösterir. Diyalektikçiler, çelişkilerin verimliliğine dayanarak, bu mantık yasası bırakılmalı derler. Oysa Popper'a göre çelişkilerin verimliliği, bunlara katlanmak için verdiğimiz kararın (çelişmezlik ilkesine uygun tutumun) neticesidir. Gelişmeyi iten biricik kuvvet, tez ile anti-tez arasındaki çelişmeyi kabul etmemek, ona katlanmamaktaki direnmemizdir. Gelişmeyi teşvik eden şey, ne bu iki düşüncenin içindeki gizli bir kuvvet, ne de aralarındaki gizli bir gerilimdir; yalnızca, çelişmeleri kabul etmemek yolundaki kararımız ve azmimiz, bunlardan kaçınmamızı sağlayacak yeni görüş arayışlarımızdır. Popper'a göre, çelişkilerden kaçınmak gereksizdir iddiası bizi bilimin, eleştirinin ve rasyonelite ilkesinin yıkılması sonucuna götürür (Popper, 1982a: 109-115)

b) Epistemolojik (bilgikuramsal) Çerçeve:

Platon'la birlikte diyalektiğin epistemolojik bir içerik kazandığını belirtmiştik. Diyalektiğe en son şekli ise -mantıksal çerçevede ve bilgi-

kuramsal düzeyde- Hegel tarafından verilmiştir. Hegel'de dış-nesnel maddesel gerçek dünya ile akli dünya arasında var olan bağları oluşturan öğeler ancak bazı evrensel mantıksal-akli yasalardır. Işte bu evrensel mantıksal-akli yasalar, Hegel'e göre diyalektiğin yasalarıdır. Yani diyalektik, dış dünya ile akli dünya arasındaki ilişkileri inceleyen, çözümleyen ve yorumlayan bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yöntem, hem bilgimizi elde etmede, hem kavram ve kategorileri bulmada, hem de bilgiler ve kavramlar ile dış-nesnel gerçeklik arasında bağ kurarak, aklımızın yasalarıyla nesnenin yasalarının aynı olduğunu ve bu nedenle de bilgimizin kaynağının dış nesnel gerçek olan duyumsal dünyanın kendisi olduğunu vurgulamada gerekli rolü oynamaktadır. Aynı zamanda düşünceye kurgusal üçleme niteliği kazandırarak, insan bilgisinin "mutlak bilme"ye değin uzanabileceğini göstermektedir. Diyalektiğe yüklediği işlevle Hegel, bilgimizin tarihiyle dış nesnel gerçekliğin, yani nesne-maddenin tarihini özdeş kılmış oluyordu. Nesneler, yansıtmış oldukları belirlenimler ile aynı şeydirler, yani özdeştirler. Çünkü biz, nesneler ve yansıttıkları belirlenimler arasında kesin bir ayırım ve soyutlama yapamayız. Nesne, düşüncenin kavradığı gibidir. Bilgi de kavramsal olmak zorundadır. Bunun yanısıra varlık ve evren ise, bilinç için varlık ve evren anlamına gelmektedir. Çünkü bilinç dışında bir varlık yoktur. Kısacası evren, bilinçliliğin içeriğidir (Yenişehiroğlu, 1985: 299, 347).

Özetle, Hegel'de akli bilgi ile nesnenin bilgisi, kavramsal öznenin bilgisi ile maddesel nesnenin bilgisi aynı bilgidir (Yenişehiroğlu, 1985: 308). Hegel düşüncemizin yasaları ve içerikleri ile nesnel dünyanın yasaları ve içerikleri arasında kurduğu diyalektik bağlantı ile düşüncemizin nesnelliğini temellendirmektedir. Bu nedenle de düşüncemizin ve nesnel gerçeğin kategorilerinin ortak kategoriler olarak kabul edilmesi gerektiğini savunmaktadır. Kategoriler aynı zamanda hem düşüncemizin hem de doğrudan doğruya nesnenin belirlenimleridirler. Bu nedenle nesnel gerçekliğin mutlak bilgisine ulaşmak olanağı vardır (Yenişehirlioğlu, 1985: 236).

Özdeşlik felsefesi, Hegelci diyalektik bilgikuramının diğer bir boyutunu oluşturmaktadır. Bu felsefe'ye göre, "**akla uygun olan gerçektir, gerçek olan akla uygundur**", dolayısıyla **akıl ve gerçek özdeştir**. Bu özdeşlik aklın yasaları ile gerçekliğin yasalarının özdeşliğini de beraberinde getirir. Böylece akli bilgi ile gerçekliğin bilgisini çakıştırmanın felsefi zemini hazırlanmış olur. Artık nesnenin bilgisi ile akli bilgiyi, düşünce ile gerçeklik kategorilerini özdeşleştiren argümanı üretmek mümkün ve zorunludur. Yani sözkonusu argümanla ifade edilen yaklaşım, özdeşlik felsefesinin zorunlu bir sonucu olmaktadır.

Hegel'in özdeşlik felsefesi uyarınca, **akıl diyalektik olarak geliştiği için gerçeklik de diyalektik olarak gelişmek zorundadır. Bu yüzden evrende de diyalektik mantığın yasaları geçerlidir**. O halde diyalektik çelişmeler, dış nesnel gerçekliğin -evrenin- kendisinde de vardır. Eğer bu böyleyse çelişmezlik ilkesinin terkedilmesi gerekir. Zira bu ilke kendi kendisiyle çelişkili hiçbir önermenin veya aralarında çelişki bulunan hiçbir önerme çiftinin doğru olamayacağını, yani gerçeklere uyamayacağını söyler. Başka bir deyişle çelişmezlik ilkesi, doğada hiçbir zaman çelişkiler olamayacağı, olayların birbirleriyle çelişmeyeceği anlamına gelir. Fakat **gerçekle aklın özdeşliği felsefesine dayanılarak, düşünceler birbirleriyle çelişebileceğinden gerçeklerin de birbirleriyle çelişkili olabileceği ve gerçeklerin tıpkı düşünceler gibi çelişkilerle geliştiği dolayısıyla çelişmezlik yasasının terkedilmesi gerektiği** ileri sürülmüştür (Popper, 1982a: 124-5).

Diyalektik maddeci ontolojiye göre, gerçekliğin bizatihi kendisi çelişkilidir. Her fenomen birbirini reddeden, fakat birbirinden ayrılmaz zıt öğeler içerir. Öğeler arasındaki tezat ise bir çelişki içerir. Oysa tezat (zıtlık) ve çelişme birbirinden farklı kategorilerdir. Her tezat zorunlu bir çelişme tazammun etmez. Örneğin, bir zıtlık oluşturan pozitif ve negatif elektriğin birbirleriyle çelişkili olduğu söylenemez. Yani pozitif ve negatif elektriğin varlığı bir çelişki değil, bir zıtlıktır. Bir

çelişkinin varolabilmesi için örneğin bir cismin, bir bütün olarak aynı anda hem pozitif hem de pozitif olmayarak yüklenebilmesi ve böylece aynı anda bazı negatif yüklü parçacıkları hem çekmesi, hem de çekmemesi gerekir. Oysa bu tür olayların varolmadığını biliyoruz.

Eşyanın (gerçekliğin) mahiyetinde, tezat (zıtlık) var, fakat çelişme yoktur. Çelişme ontolojik düzeyde değil, epistemolojik düzeyde sözkonusudur, zira sözkonusu bağlam içinde çelişme, **zihnimize ait bir mantıksal kategoridir ve gerçekliğin bizatihi kendisi ile zihnimizdeki biçimi arasındaki farktan kaynaklanmaktadır.** Oysa maddeci diyalektikte tez, antitez ve sentez, sadece zihni kategoriler değil; dış-nesnel gerçekliğe tekabül eden ontolojik (varlıkbilimsel) kategorilerdir. Bu, diyalektik yasaları hem zihnimiz, hem de dış-nesnel gerçeklik için geçerli varsaymanın doğal bir sonucudur.

Bu bağlamda tezin kendi anti-tezini doğurması yalnız zihinsel düzeyde değil, nesnel gerçeklik düzeyinde de sözkonusudur. Oysa Popper'a göre, **anti-tezi, tezin bizatihi kendisi değil, bizim eleştirici tutumumuz doğurur.** Eleştirel bir tavrın takınılmadığı yerlerde -ki birçok kereler böyle olur- hiçbir anti-tez doğmaz. Bunun gibi, sentezi ortaya çıkaran da tez ile anti-tez arasındaki çatışma değildir. **Çatışma zihinler arasındadır;** bu zihinler ortaya yeni düşünceler koymalıdır. Insan düşüncesi tarihinde sonuçsuz kalan faydasız bir çok çatışma olmuştur (Poper, 1982a: 107).

Özdeşlik felsefesinin bilgi-teorik düzeyde önemli bir diğer sonucu, Hegel'ci bilgi kuramında deneyi temellendirme işlevi görmesidir. Hegel için tüm bilgi kavramsaldır, çünkü biz nesneyi, ona uyguladığımız kavramlar yoluyla bilebiliriz (Yenişehirlioğlu, 1985: 270). Kavramları ise gerçekliği -insanı, toplumu, evreni- algılama ve öğrenme sürecinde -deney sürecinde- üretiriz. O halde bilgimiz deneyseldir, yani deneyden gelir. Bu sonuç, Hegel idealizmi ile ampirizm arasındaki bilgi-teorik kesişme noktasını oluşturmaktadır.

III. MARXİST METODOLOJİ VE MARXİST BİLİMSELLİK

a) Marksist Epistemoloji

Marksist epistemoloji, maddeci bir ontolojiye dayalı diyalektik bir epistemolojidir. Maddeci bir ontolojiye dayalı oluşu nedeniyle, sadece maddesel gerçekliğin bilgisini konu edinir ve diyalektik yöntemle işler. Maddesel gerçekliği bir bütün olarak kabul eder ve *bilinebilirliğini* varsayar. Bu bağlamda Marksist epistemoloji Kant'ın **numen** (kendinde şey) ve **fenomen** (olgu, görüngü) ayrımını kabul etmez ve Hegel'in "her varlığın görüngü içinde olduğu" tezini paylaşır[5]. Görüngüsel dünyanın arkasında "bilinemez" bir numenal dünyanın varlığını reddetmekle Marksist epistemoloji her tür bilinemezciliği (agnostizmi) dışlamış olur.

Gerçekliğin bilinebilirliği varsayımından hareketle üretilen bilginin ve gerçekleşen bilme eyleminin belirli özellikleri vardır.

İlkin, bilgi belirli tarihsel şartlar altında üretilir, yani **tarihsel** bir üründür. Bilgi, içinde üretildiği tarihsel şartlardan ayırdedilebilir ve ondan bağımsız anlaşılabilir değildir. Yani bilgininzamansal **ve mekânsal bir göreceliği** vardır. Bilginin doğruluğu ve geçerliği ya da geçersizliği bu şartlara bağlıdır.

İkincisi, bilgi toplumsal bir üründür, dolayısıyla da sınıfsal bir üründür. (Zira Marksizme göre toplum bir sınıflar örüntüsüdür.) Belirli toplumsal şartlar altında üretilen bilgi, sınıfların çıkarlarını gözeten, sınıf olgusunun işlevini yansıtan bir nitelik taşır. Bu nedenle bilginin **sınıfsal bir göreceliği ve öznelliği (subjektivitesi)** vardır.

---

5 Kant, gerçekliği numen (kendinde şey) ve fenomen (olgu-görüngü) olmak üzere iki kategori içinde ele almaktadır. Biz ancak fenomenin (olguların) bilgisine sahip olabiliriz. "Numen"in bilgisine ulaşmamız mümkün değildir. Bu nedenle Kant'çı bilgi kuramında, fenomenin bilinebilir bilgisi ile numenin bilinemez bilgisi iki ayrı bilgi türü oluşturmaktadır. Fenomenin (olguların) bilgisi kavranabilir-dolayısıyla kavramsallaştırılabilir-bilgi niteliğini taşırken, numenin (kendince şey) bilgisi ise kavranamaz-ve de kavramsallaştırılamaz-bilgi statüsüne sokulmaktadır.

Üçüncüsü, bilgi aklidir, yani akılla üretilir. Akıl herşeyin bilgisini bilmeye kadirdir. Gerçekliği bilmenin hiçbir aşılamaz sınırı yoktur. Bu bağlamda, Marksist epistemoloji, gerçekliğin bilinemezliğine ilişkin tüm agnostik (bilinemezci), şüpheci ve sofist tezleri reddeder. Zaten bu, gerçekliğin bilinebilirliği varsayımının doğal bir sonucudur. Gerçekliğin bilinebilirliği, gerçekliğin henüz bilinmemiş boyutlarının varolmadığı anlamına gelmez. Yani henüz bilinmemiş, fakat ilerde bilinebilecek olan bir gerçeklik alanı vardır. Nitekim Gramsci, metafizik bir "numen" anlamında değil; ama bilgilerimizin ötesinde kalan, henüz bilinmeyen fakat fizik ve entellektüel araçlarımızın yetkinleşmesi ile zamanla bilinebilecek gerçek bir alanın varlığını kabul eder (Texier, 1985: 11). Böyle bir bilgi-teorik ve ontolojik alanın varlığını "gerçekliğin göreli bilinmemişliği" ile temellendirir, fakat onun bilinebilir olma özelliğini vurgulamayı ihmal etmez.

Dördüncüsü, bilgi kavramsaldır. Bir şeye uygun kavramlar uygulama yoluyla onun bilgisi oluşturulur. Kavramlar, gerçekliği temsil ve ifade eden araçlardır[6]. Fakat kavramlar diyalektik maddecilik için, ne deyimin Eflatuncu anlamında **özler** ne de deneycilerdeki gibi "duyulabilir"e (duyumlara) ilişkin **basit soyutlamalar**dır. Kavramlar, uygulamada doğrulanmaları gereken varsayımlardır. Marksist epistemoloji içinde bilgi, kavramsal olduğu kadar maddeseldir de. Bilginin maddeselliği, maddenin bir ürünü olması anlamına gelir.

Beşincisi, bilgi **duyumsal ve deneysel**dir. Insan duyum ve deneyle birlikte evreni tanır. Duyum ve deneye verilen önem açısından Marksist epistemoloji duyumcu ve deneyci epistemolojilerle ortak bir

6 Bilginin kavramsallığı, Hegel'in Kant'ı eleştirirken kullandığı önemli bir argümandır. Hegel'e göre Kant, eger bir bilinemezin (kendinde şey) varolduğuna söylüyorsa, ki söylüyor, o zaman o bilinemeze bir kavram uyguluyor demektir. Ve böylece onun bilgisini elde etmektedir. Çünkü, "varoluş" olgusu da bir kavramdır. Bilinemeze bir kavram uygulayabiliyor olmak, onun hakkında önemli, hatırı sayılır nicelikte bilgi sahibi olmak demektir (Yenişehirlioğlu, 1985: 251).

noktada birleşmektedir. Marx, düşüncenin gerçekliğine ve geçerliğine deneyi **ölçüt** kabul etmektedir (Sadr, 1980: 206). Bu bağlamda, deneyden bağımsız bilginin varlığını kabul etmeyen deneyci epistemolojiyle çakışan bir tavır sergilemektedir.

Deneyci epistemolojilerin, tüm bilgimizin deney ürünü olduğu iddiası, deneyin zihinden bağımsız ve fakat zihin tarafından kavranabilen objektif bir gerçekliğe sahip olduğu varsayımına dayanır. Buna göre bilgilerimiz, **deney ürünlerinin nötr bir zihin prizmasından kırılıma uğramaksızın geçerek saydam bir fon üzerine düşen iz düşümlerinden başka bir şey değildirler.**Zihin, deney öncesi bomboştur. Bilgi edinme ve üretme sürecinde, rasyonalist ve İslâmi bilgi anlayışlarının aksiyomatik, zorunlu ilk akli bilgilerine ihtiyaç yoktur. Deneyci epistemolojinin betimlediğimiz tezlerini kuramsal bilgi özelinde yanlışlayalım: **İlkin**, deneyin gerçekliğinin özneden bağımsız nesnelliği, ontolojik düzeyde kanıtlanmaya muhtaçtır. Sınama-kanıtlama sürecine -bilgi teorik düzeyde- gerçekliğin objektif kavranabilirliği önermesini de dahil etmek gerekir. Popper'ın da vurguladığı gibi "gözlem, kuram (teori) yüklüdür" ve kuramdan bağımsız objektif bir gözlemden sözedilemez. Objektif gözlenemeyen bir gerçeklik, objektif olarak kavranamaz. **İkincisi**, deney bizatihi kuramsal bilgi içermez. Deneyin gerçekliği, zihin aracılığıyla kavramsallaştırılarak kuramsal bilgi elde edilir. Gerçekliğe ilişkin soyutlama, basitleştirme ve modelleştirmeler, zihnin etkin işlev aldığı süreçlerdir. Bu süreçler için, zorunlu ilk akli bilgilerin ya da *a priori* zihni kategorilerin varlığı zorunludur. Boş bir zihnin, deneyden, gerçekliğin modelini verecek kuramsal bilgi üretmesi mümkün değildir. Bu bağlamda Marksist bilgi kuramının deneyci ve duyumcu bilgi kuramlarıyla benzer bir çıkmazı paylaştığını söylemek mümkün.

Altıncısı, bilgi **üstyapısaldır**. Bilgi-teorik düzeyde varlık alt-yapı, bilgi ise üstyapı kurumudur. Üstyapısallık, ideolojik, bilimsel tüm bilgi kategorileri için geçerlidir.

Yedincisi, bilgi ve bilgilenme süreci sonsuza yakınsayan bir süreçtir. Varlık sonsuz kabul edildiği için onun bilgisi de sonsuz varsayılır; ancak bilginin sonsuzluğu, sadece evrenin sonsuzluğunun bir sonucu değildir; aynı zamanda insanın sınırsız bilgi edinme ihtirasının, zaman ufku içinde sürekli türeyen yeni sorunları çözme çabasının bir sonucudur. Ferdin bilme imkanlarının sınırlı oluşu ile bilginin prensip itibariyle sonsuzluğu arasındaki tezadın, birbirini takip eden nesiller tarafından, bütün insanlığın -mevcudiyetinin her anında- harcadığı kollektif emek tarafından altedildiği varsayılır (Kuusinen, 1975: 46) Böylece epistemolojik sonsuzluk iddiası, ontolojik sonsuzluk varsayımıyla temellendirilirken, insanal varlığın zaman içindeki sürekli varlığı, sonsuzluğuna gerekçe gösterilir.

Marksist bilgi kuramı, bilginin kaynağını bilincin dışında, bilinçten bağımsız ve bilinci belirlediğini varsaydığı maddesel dünya olarak kabul eder. Bilgi, gerçekliğin insan zihnindeki yansımasıdır. Bu yansımanın gerçeğe az-çok uygun bilgiler sunduğu noktasında birleşilse de, katıksız algının mümkün olamayacağı görüşü kabul edilmektedir. Nitekim Marx "kafada göründüğü şekliyle düşünceler, düşünen kafanın ürünüdür, ve bu kafa dünyayı kendine mal edebildiği tek yoldan, sanatsal, dini, pratik ve zihni.... olarak farklı bir biçimde kendine maleder. Gerçek konu, önceden olduğu gibi sonradan da kafanın dışındaki kendi özerk varoluşunu sürdürür" demektedir. Zihin, dış gerçekliği kavramlar ve kategoriler aracılığıyla algılarken onu değişimlere uğratır. Değiştirme eylemi ise zihnin, belli kültürler içinde şartlanmışlığına ve etkilenmişliğine bağlıdır. Marx, bu açıklamalarıyla ideolojinin, zihnin algılama işlemlerindeki rolünü vurgulamaktadır (Yenişehirlioğlu, 1985: 270).

Marksist epistemolojiye göre, maddesel dünyanın insan zihnindeki yansıması da, kendisi gibi diyalektiksel bir içerik taşır. Yani gerçekliğin insan zihnindeki görüntüsü de hareket, değişme ve çelişkiden bağımsız değildir. Gerçekliğin çelişkili doğası onun bilgisine de aynen

yansır. Gerçeklikteki değişim ve gelişim gibi, bilginin de değişim ve gelişimi diyalektik bir süreç izler.

Gerçeklikle zihin yasalarının birliği, bilgi-teorik düzeyde teori-pratik birliğine imkan verir. Bu ilke özellikle Gramscigil Marksist bilgikuramının -tarihselci bilgi kuramı- temelidir. Gramsci için teori -dolayısıyle tüm bilgi- gerçeğin insan tarafından dönüştürülüp yeniden yaratılması sürecinden, yani pratikten ayrılamaz. Düşünen özne tarihsel ve pratik varlıktan, onun bilgisi de gerçeği dönüştürücü etkinliğinden ayrılamaz (Texier, 1985: 56). Teori, hiç de pratikten mutlak suretle farklı bir şey olmayıp, beşeri tecrübenin şuuruna varılması ve sentezidir. Pratik ile teori, insanların maddi faaliyeti ile spiritüel (ruhsal) faaliyeti olarak birbirinin zıddıdırlar. Fakat bu zıtlar aynı zamanda birbiri içine giren ve sosyal hayatın birbirinden ayrılamaz, birbiri üzerine tesir eden iki vechesi olarak bir birlik teşkil ederler (Kuusinen, 1975: 128).

b) Marksist Bilim Kavramı ve Marksist Bilimsellik

"Bilim", Rönesanstan bu yana **en itibarlı bilişsel (cognitive) çerçeve** olma özelliğini korumaktadır. İçinde üretildiği ideolojik niteliği açık sosyo-kültürel matrislere rağmen, egemen fizikalist bilim anlayışı, ideolojiler üstü bir kabul ve saygınlık kazanmıştır. Bilime tanınan bu nötr (yansız) statü, Marksist düşünceyi, henüz çözülememiş problematiklerin içine itmiştir. Bir yandan "bilimsel sosyalizm" türü ifadeler "bilimselliğin" Marksist düşünce içinde de en yetkin ve doğru ölçüt olarak kabul gördüğünü gösterirken, diğer yandan burjuva bilimi-proleterya bilimi tartışmaları bilimin nötr (yansız) statüsüne duyulan kuşkuyu dile getirmektedir. Bir başka yaklaşım da her bilimin bir ideolojik tarih öncesinin varolduğunu ancak, bilim statüsü kazanırken "epistemolojik bir kopma"yla kendi bilim öncesinden ayrıldığını savunmaktadır. Althusser'i ideoloji kavramıyla bilim kavramını kesin olarak ayırmaya götüren bu yaklaşım, nesnel bilgiyi öznel görünümlerden

ve gerçeğin ideolojik saptırmalarından ayırt etme imkanı verecek epistemolojik bir bilgi statüsü tespit etme kaygısından kaynaklanmaktadır (Texier, 1985: 59). Althusser'e göre ideolojik bir kavramda pratiko-sosyal hakimdir; bilimsel bir kavramın ise eleştirel olması zorunludur. Althusser bilimsel ve ideolojik kavramlar ayrımını göstermek için örnek olarak artıdeğer kavramının Marx tarafından bulunuşunu verir. Bu kavram rant, kâr, faiz gibi sisteme bağlı dolayısıyla da eleştirisel olmayan biçimlerde varolmuştur. Artıdeğer bilginin gerçek özü, bilimsel nesnesidir. Çünkü bu entegral bir bütünlük, parçaları arasında rant ve kâr da bulunan, yaratılan ürünün karşılığı ödenmeyen bölümüdür. Aynı zamanda bu kavram, ideolojik "alınmış" kavramların gerçek niteliğini de ortaya çıkarır (Keyder, 1979: 11-2).

Althusser, bilim tarihinde Marx'ın Marx öncesinden, bir epistemolojik kopma, bir 'mutasyon'la ayrıldığını savunmaktadır. Kopma kavramının teorik çerçevesine ilişkin olarak şunlar söylenebilir: Yeni bir problematik içinde yeni bir bilimin kurulmasına yol açan mutasyonlar, bilimi, eski ideolojik problematikten (sorunsaldan) köklü biçimde ayırırlar. Her epistemolojik kopma, "teorik problematiği", dolayısıyla soruların formüle edilip sorunların belirlendiği "teorik taban"ı değiştirir. Bu, gerçekte bilimin kendi objesi için tespit ettiği soru tiplerine ilişkin teorik matrisleri değiştiren "teorik bir devrim"dir. Örneğin "artık-değer" sadece ekonomik bir olgunun teorik bir ifadesi değil, iktisadı kökten değiştirecek bir kavramsallaştırmadır. Bilim tarihinde her teorik devrim, objenin, teorinin objesine ilişkin farklılığı içeren bir dönüşümü de beraberinde getirir (Althusser, 1977: 152-155). Nitekim Marx'ın terminolojisi ile klasik politik ekonominin terminolojisi arasındaki fark, objeyi kavrayışları (obje hakkındaki görüşleri) arasındaki farktan neşet etmektedir. Bir örnek vermek gerekirse klasikler objeyi "kalıcı", Marx ise "geçici" olarak algılıyordu (Althusser, 1977: 147).

Bilim ideolojiden ayrılabilir olsun ya da olmasın, Marksist epistemoloji kendi içinde tutarlı kalabilmek için bilimi de her bilgi kategorisi gibi

-üst yapısal kabul etmek durumundadır. Nitekim Gramsci, bilimin nesnelliğini kabul etmekle birlikte, üst yapısal olduğunu önemle vurgular. Gramsci'ye göre bilim bir üstyapı, bir ideolojidir, ama herhangi bir ideoloji değildir; özgün bir praksis tipine, bilimsel praksise, pratik-deneysel etkinliğe bağlı olduğu için, tümellik ya da nesnellik taşıyan bir ideolojidir (Texier, 1985: 62). Yani bilimin üst-yapısallığı ya da ideolojik niteliği, nesnelliğini ortadan kaldırmaz. Bilim gerçekliği nesnelleştirmeye, yani bireysel özelliği dışarıda bırakmaya, görüngüler (fenomenler) üzerinde edindiğimiz bilgiyi **tümelleştirmeye** çalışır. Ancak bilimsel nesnellik her ne kadar bireyselüstü (tümel) ise de, insanal-dışı değildir. Bilimsel bilgi, insanın doğayla etkin ilişkisinin ürünü olan deneyin tümel bilgisidir. Gramsci'ye göre nesnel bilgi bireysel öznelikten bağımsızdır, ama insandan ve onun doğayla ilişkisinden bağımsız değildir (age. 68). Gerçeklik insanla olan etkileşimden ötürü "olduğu gibi" var kalamaz.

Gramsci bilginin geçerliği sorununa da aynı yaklaşımla eğilir. Bilginin geçerliliği, Gramsci'ye göre, tarihsel praksisle diyalektik ilişkisinin fonksiyonudur. Bilginin bu "pratiklik" ve "tarihselliği"ni Gramsci, tüm teorinin "üstyapısal" ya da "ideolojik" olduğunu kabul ederek kesin bir biçimde dile getirir (age. 56). Yanısıra, teorinin geçici ve tarihsel niteliği aynı zamanda akli geçerlilikleri ve göreli nesnellikleri anlamına gelir (age. 63).

Özetlersek; Gramscigil bilgi kuramında bilginin nesnelliği ve doğruluğu tarih-dışılık, insan-dışılık, ezeliyet ve ebediyet tazammun etmez. Nesnel bilgi birey-dışıdır, fakat insan-dışı değildir. (Burada "birey" tikel bir kategori, "insan" tümel bir kategoridir.) Nesnel doğru bilgi, bireysel özelliği dışarıda bırakır. Marksizm'e göre herşey bilimsel bilginin nesnesi olabilir. Gerçekliğin bilinebilirliği varsayımı, gerçekliği bir bütün olarak bilimsel analizin konusu haline getirir. Bilimin gelişmesi ile gerçekliğin esrar perdeleri bir bir açılmakta, karanlık noktalar vuzuha kavuşmaktadır. Gerçeklik, bilgimizin gelişmesi ile daha doğru olarak kavranmaktadır. Garaudy bilimin aşılmış teoriden

düzeltilmiş teoriye doğru giden bir süreç izlediğini belirterek, diyalektik mantıkla, bilimsel oluşumun bütün beklenmeyen sonuçlarını katederek, hatta aşılmış varsayımlar batağını katederek gerçeğin gitgide daha sadık ve daha somut bir "model"inin çizilmekte olduğunu savunmaktadır (Garaudy, 1975: 155). Böylece diyalektik bilimsellikle pozitivist bilimsellik ortak bir ilerlemeci sorunsalda çakışmaktadır.

Bilgi ve bilimin diyalektik kavranışı, pozitivist kavranışından oldukça farklı olsa da, pozitivist bilimsellikten bağımsız çerçevesi çizilmiş bir diyalektik bilimselliğin varlığı oldukça tartışmalıdır. Öyle ki Engels, kendi döneminin pozitivist içerikli doğa bilimlerinin diyalektiksel olduğunu savunmaktadır.

Engles'in bilimlerin diyalektikselliğini kanıtlamak için kullandığı argümanlar oldukça tartışma götürür niteliktedir. Örneğin, matematiğin diyalektikselliğine ilişkin örneklemeleri, inandırıcı olmaktan uzaktır. Herhangi bir cebirsel büyüklüğü, örneğin a'yı alalım. Bunu yadsırsak, -a'yı elde ederiz. Bu yadsımayı (-a'yı) -a ile çarparak yadsıyalım; a^2 yi, yani ilk olumlu büyüklüğü elde ederiz; ama daha yüksek bir derecede, ikinci derecede (Engles, 1977: 234). Burada Popper'in da ifade ettiği gibi a'nın bir tez, -a'nın bunun anti-tezi ya da olumsuzluğu olduğunu varsaysak bile; olumsuzluğun olumsuzluğunun -(-a) yani a olması gerekir, bu da daha yüksek bir sentez olmayıp, ilk tezin kendisinden ibarettir. Dahası, neden sentez, anti-tezin kendi kendisiyle çarpılması sonucunda elde edilsin? Neden, sentez mesela tez ve anti-tezin toplanmasıyla (sıfır olur) veya tezle anti-tezin çarpılmasıyla (a^2 değil, -a^2) elde edilmesin ve hangi anlamda a^2, a'dan yahut -a'dan daha "yüksek"tir? (Sayıca büyüklüğünden ötürü olması gerektir; çünkü $a=1/2$ ise $a^2=1/4$ olur) (Popper, 1982a: 117).

Pozitivist bilim paradigması içinde Marksist disiplinlerin bilimselliği oldukça tartışmalı bir görünüm arzetmektedir. Disiplinlerin tartışmalı konumlarını Marksist iktisat özelinde örnekleyelim: Marksist iktisat önemli ölçüde bir eleştiri iktisadıdır. Öngörülen ideal toplumun iktisadiyatına ilişkin çözümlemelerden çok, mevcut kapitalizmin eleştirisi,

uğraşların ağırlık merkezini oluşturmaktadır. Öngörülen topluma ilişkin çözümlemeler ise doğal olarak *olgusal* değil, ***kurgusal*** bir nitelik taşımaktadır. Sözkonusu toplum henüz gelmediği için ona ait somut gözlemlerden ve onlara dayalı kurumlardan sözetmek mümkün olamazdı. Buna rağmen Marksizm, ideal toplumun iktisadi pratiğinin kuramsal çerçevesini, tarihsel öndeyileriyle belirleme iddiasında bulunmaktadır.

Pozitivist bilimsellik ölçütüne sadık kalınırsa, Marksist iktisadı eleştiri düzeyinde "bilimsel" kabul etmek mümkündür. Zira Marksist eleştiri kapitalizmin gözlenebilen somut pratiğine dayanmaktadır. Bu düzeyde yaptığı çözümleme olgusal bir karakter taşır. Marksizmin, mevcut sosyalist toplumların pratiğini kuramlaştıran çağdaş versiyonları da, somut olguların gözlemine dayandıkları ölçüde pozitivist bilimselliğin gerek şartlarını sağlarlar. Ancak Marksizmin öngörülen toplumun pratiğine ilişkin öndeyilerinin bilimselliği oldukça tartışmalıdır. Pozitivist bilimsellik spekülatif analize yer vermez. Pozitivist bilimsel öndeyiler, spekülatif olmaktan çok somut gözlemlere dayandırılıp, şartlı önermelerle ifade edilen tahminlerdir (öndeyilerdir) Yani bilimde olağan öndeyiler şartlıdır. Örneğin, belirli şartlar altında suyun ısısındaki değişiklikleri (artışı), suyun kaynaması olayının izleyeceği öndenebilir. Burada öndeyinin şartlı olduğu açıktır. Belirli şartlar sağlanır ve suyun ısısında artış gerçekleşirse belirli bir noktada su kaynayacaktır. İktisattan örnek vermek gerekirse, bir iktisatçı mallarda kıtlık ve fiyat denetlemeleri, etkili bir cezalandırma sisteminin bulunmadığı belirli toplumsal şartlar altında karaborsanın gelişeceğini öndeyebilir. Ancak bu tür bilimsel öndeyilerin, Marksizmin **tarihsel öndeyi**leriyle aynı şey olmadığı açıktır. Uzun vadeli tarihsel öndeyiler (kehanet) şartlı bilimsel öndeyi niteliklerini taşımazlar. Taşıyabilmeleri için çevreden iyice soyutlanmış yerinde sayan ve durmadan kendini tekrarlayan sistemlere ilişkin olmaları gerekir. Oysa tarihsel-toplumsal şartlar sürekli değişmektedir ve bu değişme temelde**kendini tekrarlar nitelikte değildir**. Bu değişmenin kendini tekrarlar nitelikte olduğ u

ölçüde bazı kehanetlerde bulunabileceğimiz doğrudur. Örneğin yeni tiranlıkların doğuşunda bir tekrarın varolduğu söylenebilir. Bir tarih araştırması eski örneklerle karşılaştırma yoluyla, yani eski örneklerin ortaya çıkış şartlarını inceleyerek bu tür gelişmeler üzerinde öndeyide bulunulabileceği sonucuna varabilir. Fakat şartlı öndeyi yönteminin bu uygulaması bizi çok ileriye götürmez. Zira **tarihsel gelişmenin asıl şaşırtıcı olan yönleri, tekrarlanır nitelikte olmayanlarıdır.** Şartlar değişmektedir ve (örneğin teknik buluşlar sonucunda) daha önce görülmüş durumlara hiç benzemeyen yepyeni durumlar ortaya çıkmaktadır. Güneş ve ay tutulmaları üzerinde öndeyide bulunabilmemiz, devrimler üzerine de öndeyide bulunabileceğimizin geçerli bir kanıtı olamaz (Popper. 1982b: 139-140).

Bu çerçevede Marksist disiplinlerin bilimselliği egemen pozitivist bilim paradigması içinde sorunlu gözükmektedir. Tartışma, nihai noktada pozitivist-fizikalist bilim paradigmasından farklı bilimsel çerçevelerin varolup olamayacağı sorunsalına gelip dayanmaktadır.

IV. MARXİST İKTİSAT METODOLOJİSİ

İktisadi düşünce tarihinde bir paradigma oluşturup oluşturmadığı tartışılan Marksist iktisat, egemen neoklasik kuramdan oldukça farklı bir metodolojik çerçeveye sahiptir.

İlkin, Marksist iktisat, neoklasik iktisattan tahlil yöntemi açısından farklıdır. Büyük bölümünde mikro düzeyde statik denge tahliline dayanan neoklasik okula karşı Marx, makro düzeyde dinamik tahlil yapar, kurumların da aynı kalmadığı iktisadi büyüme ve değişme sürecini inceler (Kazgan, 1980: 355). Analizin dinamikliği, hiçbir şeyin zaman içinde kendisi olarak kalmadığı, zorunlu bir diyalektik değişime uğradığı öncülüne dayalıdır. Değişimin dinamiğini ise, çelişkiye dayalı hareket oluşturur. Böylesi bir değişme nosyonuna dayalı bir analizin statik olamayacağı açıktır. Yanısıra, Marksist analizde "marjinal analizin" yeri yoktur, çünkü marjinal analiz ürünü, bütün girdilerin

ortaklaşa yarattığını varsayar. Örneğin sömürme haddi veri iken kapitalin organik bileşimi yükseldikçe kar haddinin azalmasını, sermayenin azalan marjinal verimiyle açıklamak sözkonusu değildir. Aynı şekilde, toplam ürünün kapitalist ile işçiler arasında bölüşümünde de marjinal analizin yeri yoktur (Kazgan, 1980: 355).

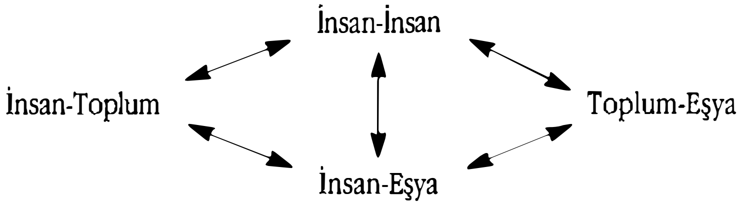
İkincisi; marksist iktisat analizini, **mübadele** alanına değil, **üretim** alanına odaklaştırır. Değer, üretim alanında **yaratılır**, mübadele alanında ise -kişiler ve gruplar arasında- **aktarılır**. Bu nedenle belirleyici olan **pazar ilişkileri** değil, **üretim ilişkileri**dir. Zira mübadele ilişkileri, üretim ilişkilerinden **türerler**. **Mübadele ilişkileri, üretim ilişkilerinin piyasaya yansıyan görüntüleridir**. Piyasada eşyalar arasındaki ilişkiler, üretim alanında insanlararası ilişkilerin doğal bir yansımasıdır. Bu nedenle kapitalist iktisadi analizin tersine incelemenin odağı mübadele alanı ve ilişkileri değil; üretim alanı ve ilişkileri olmalıdır. Mübadele ilişkilerinin yanısıra tüketim ve bölüşümüde belirleyen üretimdir. Bu, üretim alanının temel hareket noktası olmasını zorunlu kılar.

Kapitalist iktisatta vurgunun mübadele alanı üzerinde olması, insanlararası ilişkilerin dışlanması, ya da eşyalararası ilişkilere yansıdıkları şekliyle analiz konusu yapılması sonucunu doğurmuştur. Yani kapitalist iktisat insan-insan ilişkilerini dışlayıp, insan-eşya ilişkileri üzerinde yoğunlaşmıştır. Insanlar artık birbirlerine, doğrudan değil, mal haline gelmiş olan kendi eserlerinin çarpıştığı piyasanın aracılığıyla dolaylı olarak bağlıdırlar. Insanlararası ilişkiler nesnelerarası ilişkiler görünümünü almıştır. Yaşayan bireyin mülkiyeti olan çalışma gücü, ticari üretimde soyut bir nicelik, bir eşya haline gelmektedir. Yaşayan bireyin diğer mülkiyeti olan ihtiyaç da, ölçülü bir niceliksel talep biçimini almaktadır (Garaudy, 1975: 148).

Kapitalizmde herşeyin eşyalaşması bir "eşya fetisizmi"ni ve yabancılaşmayı beraberinde getirmiştir. Marx'a göre, işbölümünün egemen olduğu ve bunun sonucu üretim araçlarının mülkiyetinin özel ellerde bulunduğu rejimlerde insan, insancıl olmayan bir biçimde nesnelleş-

mektedir (Garaudy, 1975: 58). Insan hem nesne haline gelen emeğine, hem de emeğinin ürününe yabancılaşmaktadır. Artık "eşyalar", kendilerini yaratan insanları yönetmektedirler.

Marx'ın metodu olguların eşyalararası ilişkilerin altında yatan gerçek insanal ilişkileri gün ışığına çıkarmayı amaçlamıştır. Marx, pozitivizmin olguların ötesini kurcalamayan yönteminin çıkmazlarının farkında gözükmektedir. Insan, toplum ve eşya arasındaki ilgi ve ilişkilerin oluşturduğu iktisadi ilişkiler matrisinin tüm elemanlarını dikkate alır görünmektedir.

Şemada yer verdiğimiz her eleman bir ilişki kombinezonudur. Marksist iktisat, şematize ettiğimiz ilişki kombinezonlarının tümüne kuramsal çerçevesi içinde yer vermektedir; ancak sözkonusu ilişki biçimlerini ve onlardan doğan etkileşim süreçlerini **üretim güçleri** ve **ilişkilerinin** doğal bir **türev**ine indirgeyerek, neoklasizmle benzer bir pozitivist paydayı paylaşmaktadır.

Marksist iktisat temelde emek-değer teorisine dayanır. Marksist üretim ve bölüşüm modelleri bu teoriyi esas alır. Bu nedenle marksist iktisatta emeğe merkezi bir önem atfedilmektedir. Emek, insanla doğa arasındaki ilişkiyi sağlayan araçtır, **değerin kaynağı**dır. Marksist iktisadın odağında yeralan emeğe ilişkin "soyut-somut emek" kavramsallaştırması metodolojik açıdan özellikle önemlidir: Marx'a göre bir malda içerilen emeğin "soyut" ve "somut" olmak üzere **ikili** bir içeriği vardır. Soyut emek değerin özü, emeğin mal üretimine özgü varlık biçimidir. Somut (concrete) emek ise belirli sosyal ilişkiler aracı-

lığıyla gerçekleşen üretime özgü emek formudur. Soyut-somut emek kavramsallaştırmasını, kütle ağırlık kavramsallaştırmasına benzetmek mümkündür. Her durumda kütlesi olan bir vücut, ancak yerçekimsel alanda bir ağırlığı sahiptir (Arthur, 1979: 90).

Somut emek için Marx'ın kendi örneklemesini kullanırsak, keten bezinin kullanım değeri dokuma ile üretilirken, ceketin kullanım değeri terzilikle üretilir. Keten bezi ve ceketin içerdiği somut emek formları değişiktir. Buradaki emek formlarının -somut emek- ortak özelliği, belirli bir amaca yönelik olarak harcanan belirli türde üretken çaba niteliği taşımalarıdır. O halde somut emek, şekil ve doğası, amacı, gerçekleşme biçimi, öznesi, araçları ve sonucu tarafından belirlenen, özel bir üretken çaba içeren bir emek formudur. Soyut emek ise, mal üreten tüm emek formlarının ortaklaşa paylaştığı, mala kullanım değerine karşın üretken bir değer kazandıran emektir (Sayer, 1979: 17-18).

Marksist analizlerde kimi iktisadi kategorilere açık bir diyalektik çerçeve çizilir; kimi olgu ve süreçlerin de diyalektik yasalara uydukları gösterilir. Örneğin üretim, hem üretimdir, hem de (aynı zamanda) tüketimdir. Bir şeyi üretmek için bir başka şeyi (örneğin hammadde, işgücü) tüketmek gerekir. Ya da bir şeyi tüketirken (örneğin yiyecek) aynı zamanda bir başka şeyi (örneğin kendi vücudumuzu) üretiyoruzdur (Ruben, 1979: 49). Açıktır ki bu izah, diyalektiğin "bir şey hem kendisidir hem de başkasıdır" tezinin bir uygulaması olarak düşünülmüştür. İktisadi olgu ve süreçlerin diyalektik yasalara uygunluğunu gösterme çabalarını da bir örnekle belirginleştirelim. **Maldan paraya, paradan sermayeye geçiş, niceliksel birikimin niteliksel bir değişmeyle sonuçlanmasıdır.** İhtiyaç fazlası oluşturacak kadar biriken mal, fazlanın satılmasıyla parasal sermayeye dönüşür. Bütün diğer mallara karşı özerkliğini ele geçiren para, üreticinin kendisine gerekli olanı almak için ihtiyacı olmayan şeyi sattığı geleneksel mal mü-

badelesine oranla yeni ve orijinal bir göreve sahip olmaktadır. Bundan böyle ihtiyaçtan kopma gerçekleşmiştir. Kapitalist gerçekte kendisinin ihtiyaç duymadığı şeyleri (üretim araçları, hammaddeler, işgücü) satın almaktadır (Garaudy, 1975: 165). Böylece **niceliksel** olarak biriken mal paraya, para da üretici sermayeye dönüşmekte, **niteliksel** bir değişime uğramaktadırlar.

Marx, iktisadi kategori ve süreçlerin analizinin yanısıra, iktisadi gerçekliğin kuramlaştırılmasında da mevcut çerçeveye sadık kalmaya çalışır ve üç aşamalı bir yöntem izler. Yöntemin **ilk** aşamasında gerçekliğin soyutlanmasından türetilen ideal bir model vardır. **İkinci** aşamada ideal modelden somut gerçeğe geçilir, yani bir tür soyuttan somuta geçiş. Yöntemin üçüncü aşamasını sınama süreci oluşturur. Bu aşamada "soyuttan somuta geçiş"le elde edilen sonuçlar gerçek ile karşılaştırılır (Garaudy, 1975: 157). Yöntemi emek-değer kuramı özelinde örnekleyelim: Emek-değer yasası gerçekliğin soyutlamasıyla elde edilmiştir. Kuram değerin kaynağını ve üretimin soyut bir modelini vermektedir. Bu kuramlaştırmanın **ilk** aşamasıdır. **ikinci** aşamada bu soyut modelden somuta geçilir ve örneğin kâr, faiz ve rant gibi somut iktisadi kategorilerin açıklanmasına girişilir. Açıktır ki modelin "somut"un açıklayıcı anahtarlarını içerdiği varsayılmaktadır. Yanısıra model, somut gerçekliğe ilişkin olayları **öndeme** gücüne de sahiptir. Özetle, somut; model'den hareketle kavranır ve açıklanır; bunun tersi doğru değildir. Artık-değer yasaların bilindiği andan itibaren, kâr hadlerini kavramak kolaydır. Tersine bir yol izlenirse ne birisi ne ötekisi kavranabilir (Garaudy, 1975: 156). Örneğin modelden hareketle belirli şartlar altında kâr hadlerinin düşeceği öndenir. İşte yöntemin üçüncü aşamasında bu öndeme (sonuç) gerçekle karşılaştırılarak sınanır. Örneğimize dönersek, kâr hadlerinin düşüp düşmediği tespit edilerek sonucun doğruluğu (ya da yanlışlığı) belirlenir.

V. SONUÇ

Marksizmin, maddeci varlık ve diyalektik bilgi eksenlerince belirlenmiş metodoloji paradigması, alternatif metodolojiler içinde -tüm açmazları ve sorunsallarına karşın-özgün bir yere sahiptir. Kuşkusuz bu özgünlük batılı metodolojilerin ortak paydaları ile sınırlı göreli bir özgünlüktür. "Madde"yi temel alan marksist gerçeklik ve bilgi anlayışı, "olgu" nosyonuna dayalı pozitivist gerçeklik ve bilgi anlayışına oranla bir aşamayı temsil eder, ancak marksizm madde-ötesini, varlığı ve bilgisiyle reddederken, pozitivizmle ortak bir paydayı, nihai olarak paylaşır. Bilgiyi ve gerçekliği belirlemede göreli bir kategori olan insana mutlak bir güç izafe eden Marksizm, bu yönüyle tipik bir rönesansal çerçevedir. Marksizmin özgünlüğü, Rönesansın insan-biçimci ve insan-merkezci parametreleri ve aydınlanma akılcılığıyla sınırlıdır.

Marksizmin bilgi ve gerçekliğe ilişkin iki -katkı değeri taşıyan- vurgusu kanımca önemlidir. Bu katkılar paradoksal biçimde marksizmin iki önemli yanlışını da içermektedirler. Katkıların **ilki**, bilginin ve gerçekliğin **tarihselliği** üzerindeki vurgudur. Bu vurgu, kategorilerin zamansal göreceliğini belirginleştirmede önemli bir işlev görmüştür. **İkincisi**, bilginin ve insanal gerçekliğin **toplumsallığı** üzerindeki ısrardır. Bu ısrar, toplumsal görecelik kavrayışının gelişmesine yardımcı olmuştur. Bu katkılar, ontolojik düzeyde, gerçekliğin insandan tümüyle bağımsız olmadığı argümanına güç katarken, epistemolojik düzeyde, bilim de dahil tüm insanal bilgi kategorilerinin göreceli olduğu gerçeğine ışık tutmuştur. Ancak katkıların ortaya konuş biçimi iki önemli hatayı da beraberinde getirmiştir. Tarihsellik optiği üzerindeki vurgu, *tarihselci* bir tavra inkılab ederken, toplumsallık argumanı *toplumsalcı* bir kavrayışla sonuçlanmıştır.

Marksist metodoloji, tüm sınırları ve açmazlarına karşın kavrama, çözümleme ve kuramlaştırma düzeyinde getirdiği farklı yaklaşım ve yerinde vurgularıyla Batı düşüncesinin metodolojik matrislerini önemli ölçüde genişletmiştir; ancak "paradigmal devrim" sayılabilecek köklü değişiklikler de getirememiştir.

POST-MODERN EPİSTEMOLOJİLER

Modern çağın Aydınlama ideallerini içkin dünya perspektifi, modern bilimin politik ve epistemik meşruiyetini temellendiren bir söylem (Modernizm) üzerine kuruludur. Modernizm; bilimsel/düşünsel etkinliği, Aydınlanmanın varlık, bilgi ve tarih anlayışını kristalize eden insan-merkezci matrislerine oturtarak, modern bilime meşrulaştırıcı ve belirleyici bir arka plan sağladı. Modernizmin, gerçekliğin ontolojik tasarımında "soyut ve evrensel insan-öznesi" ne tanıdığı merkezi statü, "akl" a yüklediği temel ve nesnel bilgi üretici olma işleviyle birlikte, modernist/pozitivizst bilimciliğin karakteristik çizgilerine rengini verdi: Bilim, akıl/deney yoluyla nesnel/evrensel doğrulara ulaşmanın biricik yöntemidir ve bilimsel bilgi dikey zaman boyutu içinde gerçekliğin giderek daha tam, daha mükemmel bir resmini vermektedir. Diğer bir deyişle, nesnel-evrensel doğrulara ulaşma süreci "ilerleme" tazammun eden bir süreçtir. Bilimin "ilerlediği" tezi, bir bütün olarak tarihsel süreçte ilerleme öngören retoriğin doğal bir uzantısı kuşkusuz. Tarihsel sürecin "ilerleme" hipotezinde tebarüz eden teleolojik kavranışı; Modernizmin karakteristik bir özelliği. Gelenek ve yenilik arasında kurulan modernist denklem, geleneği küçümseyip, geleceği/yeniliği vurgulayan bir asimetriye dayanıyor. İlerleme hipotezini içkin bu asimetriyle Modernizm, Portoghesi' nin deyişiyle "önceki kültüre karşı oluşan bir Oidipus kompleksi" bir bakıma.

Modernist-pozitivist söylem; bilimsel, politik ve toplumsal pratikleri içine alan geniş bir etkinlik alanına sahip. Örneğin Türkiye' de Modernizm; "bilim yapma" pratikleri kadar, son yarım yüzyıllık radikal toplumsal dönüşüme de damgasını vuran söylemdi. Düşünce düzeyinde Pozitivizmin, bilgilenme süreçlerini kendi epistemik matrisleriyle sınırlayıp, düşünce üretimini diğer seçenekleri dışlayan bir tek-boyutluluğa mahkum eden egemenliği, düşün/bilim dünyasında kalıcı izler bıraktı. Bugün bilim çevrelerinde hâlâ, 19. Yüzyıl pozitivizminin çoktan aşılmış matrislerine yaslanarak bilim yapma anakronizminin yaşanıyor olması, bu "iz" lerin derinliği ve kalıcılığı konusunda bir fikir verebilir. Politik/toplumsal düzeyde ise modernizm, 'modern idealleri' hayata geçirme eyleminin değişmez meşrulaştırıcısıydı. Dünyada Modernizmin serüveni, Jakoben yöntemlerle hayata geçirilmek istenen 'modern ideallerin', despotik bir pratiği meşrulaştıran metamorfozunun zengin örnekleriyle doludur. Modernist pratiğin farklı kesimlerin toplumsal bilinçaltlarında bıraktığı birbiriyle çelişen izler, bugün bile, kimi ideolojik kutuplaşmaların yörüngesini çizmeye devam etmektedir. (İslâm odaklı tartışmalar bunun biraz örneğidir) Modernizm, özetle, farklı kesimlerin ilkesel tavırları ve konjonktürel tepkileri üzerindeki etkisiyle sağ ve sol söylemlerin gündemindeki merkezi konumunu sürdürmektedir. Sağ ve sol söylemlerin ilkesel düzeyde birleşip, stratejik düzeyde farklılaşan modernist çizgileri, mevcut siyasal dengelerin oluşumuyla da yakından ilişkili, ancak sözkonusu ilişkinin incelenmesi bu makalenin amacı dışına düşüyor. Konuyla ilişkisi açısından şu belirtilebilir: Örneğin, Türkiye' de sol, sağdan çok daha tavizsiz biçimde modernist çizgiye sahip çıktı. Bu, solun gerek evrensellik, ilerleme ve benzeri Aydınlama ideallerini içkin retoriğinde gerekse bu idealleri pratiğe aktaran tek parti dönemi mirasının savunusunda açıkça göze çarpıyor. Marksist solun, ekonomik-determinist toplumsal analizlerindeki pozitivizmini de eklemek mümkün buna. Kuş-

kusuz Türkiye de bugün, modernist olmayan bir sol perspektifin de nüvelerine tesadüf edilebiliyor. Geleneksel sol söylemle arasındaki bariz 'retorik farkı' ve geleneksel kültür ve İslam' la kurmayı denediği özgül ilişki ile yeni bir sol söylemin belirlemeye başladığı söylenebilir; ancak dünyadaki diğer örneklerine benzer türden, felsefesi öncülerini belirlemiş, epistemik çerçevesini çizmiş somut bir teorik plana sahip bir söylemden söz etmek için henüz erken. İlerleyen sayfalarda modernist olmayan sol perspektifi, son yıllarda ABD' de geliştirilen post-modern marksist toplumsal teori özelinde örneklemeye çalışacağız. Bu makalenin amacı da zaten, yerleşik modernist tezleri ters yüz ederek, modernizmin kaderini derinden etkileme istidadını gösteren Post-modern· düşünceyi, epistemik çerçevesiyle tanıtmak ve tartışmak.

Post-Modern Epistemolojiler[1]

Post-modern düşünce ve estetiğin filizlendiği İkinci Dünya Savaşı sonrası dönem, modern ideallerin sarsılışına da sahne oldu. Akıl, bilim, ilerleme nosyonlarında ifadesini bulan Aydınlanma mirası idealler ve düşünce dizgeleri, amansız bir "ontolojik şüphe kültürü" nün sorgulama gündemindeydiler artık: Aydınlanmanın total açıklamalar sunma iddiasındaki "tekil aklı", "akıl yok, akıllar var" tezinde simgelenen bir çoğulcu söylemin eleştiri hedefleri arasındaydı. "Tekil akıl" kategorisinin reddi, tekil aklın ürettiği 'tekil doğrular'ın inkârını da beraberinde getirmişti. Doğrular planında çoğulculuğu savunan post-modern söylem, modern bilimin epistemik dayanağı söylemler arası geçerli ev-

1 Post-modernizm; Sanat, Edebiyat eleştirisi, Felsefe gibi disiplinlerde kazandığı farklı anlam ve içeriklerle homojen bir dizge oluşturmaktan uzak bir söylem. Burada sadece, post-modern epistemolojilerin genelde paylaştığını düşündüğümüz karakteristik çizgilerin irdelenmesi yoluna gidilmiştir.

rensel/nesnel doğruların varlığını anlamsızlaştırmıştı. Doğrular da söylem bağımlıydı ve söylemler arasında mukayeseyi mümkün kılacak bir ortak alan söz konusu değildi. Mukayese edilemeyen söylemler/kuramlar arasında ontolojik bir "gelişme" ya da "ilerleme" den söz etmek de anlamını yitiriyordu böylece.

Post-modern epistemolojiler, modern bilgi türünü temellendiren modern epistemolojileri sorgulama sürecinin ürünleri. Modern epistemolojilerin temel çizgileriyle tasviri, post-modern alternatiflerin anlaşılmasına yardımcı olabilir: Modern epistemolojiler (Empirisizm, Rasyonalizm); varlık ve düşünce, özne ve nesne arasında ontolojik bir ayırım ve ikilemin varolduğu varsayımına dayanır. 'İnsan öznesi' dışında ve ondan bağımsız gerçek bir dünya (nesneler dünyası) vardır ve insan, sürekli olarak düşüncelerini, kendi dışındaki objektif gerçekliğe tekabül etme uğraşısı içindedir. Düşünce, gerçekliğin zihindeki görüntüsü dışavurumu, izdüşümü ya da temsilidir. İnsan-öznesi önündeki temel epistemolojik sorun; gerçeklikle düşünsel izdüşümü arasında birebir bir denklik kurmaktır, ve sözkonusu denklik kurulduğu ölçüde gerçekliğin "doğru" bilgisine ulaşılmış olmaktadır.

Modern epistemolojiler, bu temel özellikleri paylaşmakla birlikte, 'doğru' yu belirleme; 'doğru' yu 'yanlış' tan ayırmada önerdikler protokoller açısından farklılaşıyorlar. Emprisist epistemolojide, doğruların özü, kaynağı, nihai belirleyici ampirik olgusallıktır. Doğrular kümesi, duyular yoluyla elde edilen tecrübi verilerce doğrulanan fikirlerden oluşur. Rasyonalist epistemolojiyse; gerçeklikte içkin, insan tarafından bilinebilir, keşfedilebilir mantıksal yasaların varolduğu hipotezine dayanarak, doğruların belirleyici kaynağını ampirik olgusallıkta değil, olgusal gerçeklikte içkin 'bilinebilir' mantıksal düzende arar.

Nihai tahlilde her iki yaklaşım da doğrular için özler (essences) ya da temeller (foundations) arama çabası içindedirler. Emprisizm de bu öz ya da temel, olgusal gerçekliktir; Rasyonalizmde ise olgusal gerçek-

likte içkin bilinebilir mantıksal yasalardır[2]. Post-modern terminolojide, bilgi ve doğrular için evrensel özler, temeller arayan; olgu, entite ve süreçleri bir takım özlere, temellere indirgeyen yaklaşımlar, "essentialism" ya da "foundationalism" terimleri ile adlandırılır. Emprisizim ve Rasyonalizm; olgusal gerçekliğe ya da olgusal gerçeklikte içkin mantıksal düzene/yasalara tanıdıkları öz ya da temel olma statüsüyle, epistemoloji de alternatif essentializm/foundatinalism örnekleridir.

Post-modernizm, temelde, bir "essentialism" ya da "foundationalism" eleştirisidir[3]. Post-modern söylem, 'essentialism'/'foundationalism' in mümkün tüm formlarını anlamsızlaştıran bir bilgi ve gerçeklik anlayışına dayanır. Post-modern epistemoloji, modern epistemolojilerin dayandığı varlık/düşünce, özne/nesne dualitelerini redderek bu tür ikilemlerin bulunmadığı bir gerçeklik anlayışı önerir: Varlık ve düşünce, özne ve nesne arasında bir ikilik ya da doldurulması gereken bir boşluk yoktur. Varlık/düşünce, özne/nesne, bu tür ikilemlerin bulunmadığı bir gerçeklik bütünün parçalarıdır[4]. Düşün/gerçek ikileminin geçersizleştiği post-modern bir tabloda, düşünceden bağımsız bir objektif gerçekliğe doğal olarak yer yoktur: Gözlem kuram yüklü-

---

2 Empirisizm ve Rasyonalizm, yakın zamanlara kadar Batılı söylemlerin epistemik matrislerini belirleyen temel çerçevelerdi. Hatta aynı söylemin emprisist ve rasyonalist versiyonlarına tesadüf etmek bile mümkündü. Marxismin emprisist ve rasyonalist varyantları buna örnek gösterilebilir: Emprisist marxistlere göre (Örneğin H.Magdoff, E.P. Thompson), teorilerin doğruluğunu/ geçerliliğini ampirik/tarihsel veriler belirler. Ampirik testten, tarih testinden geçen teorilerin doğru/geçerli kabul edilmesi gerekir. Tarih testi karşısında en iyi sınavı veren teori, onlara göre, marxist teoridir. Rasyonalist marxistlerin (Örneğin D. Levine, belirli dönemlerinde B.Hindess ve P.Hirst) marxismi ise farklı bir retoriğe sahip: Tarihin ve toplumun bilinebilir içsel yasaları vardır ve bu yasalar Marx tarafından keşfedilmiştir. O halde, doğru öğreti marxist öğretidir, geçerli teori marxist teoridir.

3 'Modern episteme' in, post-modern perspektiften eleştirildiği çalışmalara örnek olarak: Lyotard (1984), Rorty (1979) ve Resnick and Wolff (1987) zikredilebilir.

4 Bu özellikle post-modern marxist gerçeklik anlayışının nirengi naktasıdır: Resnick and Wolff (1989).

dür ve gerçeklik teoriye bağımlıdır. Objektif bir dış dünya varsayımının terkiyle, modern epistemolojilerin insan düşüncesine yüklediği işlevde somutlaşan epistemolojik sorunsal da anlamını yitirmektedir. Objektif bir dış dünya söz konusu değilse eğer, düşünceyi objektif bir dış gerçekliğe tekabül ettirme ya da gerçeklikle, düşünsel izdüşümü arasında birebir bir denklik kurmak bir sorunsal olarak ortadan kalkmaktadır. Böylece bu sorunsalın varlığıyla kaim 'doğru' anlayışı da geçerliliğini yitirmektedir. "Düşünceyle gerçeklik arasında birebir denklik kurma" bir sorunsal olmaktan çıkınca; teorileri, düşünce ile dış gerçeklik arasında birebir denklik kurdukları ölçüde geçerli sayma, yada teorik bilgiyi söz konusu 'denklik' sağladığı ölçüde doğru kabul etme yaklaşımı da anlamsızlaşmaktadır[5].

Tekil bir objektif dış gerçeklik varsayımına dayalı ontolojinin reddi, tekil gerçekliğe tekabül eden doğruların tekilliğini öngören epistemolojik monizmin reddini de zorunlu kılıyor. Ontolojik/Epistemolojik monizm' lerin reddiyle post-modern eleştirel söylem, tam bir 'epistemolojik çoğulculuk' savunusuna dönüşüyor: Doğru (lar), 'tekil' değil, 'çoğul' dur. Gerçeklik teori-bağımlıdır. Teoriler, gerçekliğe farklı algılamakta, farklı doğruluk kriterleri (standartları) önermekte, farklı doğrular üretmektedirler. Teoriler/söylemler arasında interteorik bir mukayeseyi mümkün ve anlamlı kılacak zorunlu bir ortak alan yoktur ve teoriler/söylemler arası geçerli (interteorik) doğruluk ölçütlerinden söz edilemez. Her teori/söylem, kendi özgül doğruluk kriterleri-

5 Bu bağlamda 'dil/dış gerçeklik' denkliğine dayalı pozitivist dil felsefesiyle 'düşünce/dış gerçeklik' denkliğine dayalı Modern epistemolojiler arasındaki paralelliğe dikkat çekilebilir. Benzer şekilde 'dil/dış gerçeklik' denkliğini reddeden anti-pozitivist dil felsefesiyle 'düşünce/dış gerçeklik' denkliğini reddeden Post-modern epistemolojiler arasında da simetrik bir parallellik söz konusu. Konuyla ilgili tartışmanın merkezi figürlerinden Wittgenstein' in 'Tractacus'daki pozisyonuyla 'modern çizgiye'; ' Philosophical Investigations' daki pozisyonuyla 'post-modern' çizgiye yakın olduğu söylenebilir.

ni içkindir ve bir bilginin doğruluk içeriği, o bilginin üretildiği teorik matrisler içinde anlamlıdır. Özgün ifadesiyle "Doğrular da doğruluk standartları da intra-teoriktir (teori içi geçerlidir), inter-teorik (teoriler arası geçerli) değil."[6]

İnterteorik doğruların reddiyle post-modern retorik, akıl/deney yoluyla teoriler/söylemler arası geçerli doğruları yakalandığı iddiasındaki "meta-söylem" lerin tekil doğrular üzerindeki tekelini ortadan kaldırarak, evrensel-nesnel doğrularıyla bir "meta-söylem" içeriği kazanmış olan modern bilimin bilgi üzerindeki egemenliğe karşı çıkma imkanı sağlıyor. İnsan-öznesi tarafından üretilebilir/elde edilebilir söylemler arası geçerli değer-yüksüz evrensel-nesnel doğrular, bir 'imkansızlık/anlamsızlık' da mündemiç modernist bir yanılsamadan ibarettir.

Tekrarlarsak bu; (i) evrensel-nesnel doğruları mümkün ve anlamlı kılan "düşün/gerçek" denkliğine dayalı doğru anlayışının reddi.(ii) söylemler arası mukayeseye imkan sağlayan interteorik alan ve ölçütlerin inkârı ve (iii) gözlem ve bilgisiyle teori-bağımlı bir gerçeklik anlayışının doğal bir sonucu olarak karşımıza çıkıyor. Bu çizgileriyle modern bilimin post-modern eleştirisinin Kuhn'u çağrıştırdığı açık: Bir dünya görüşünü içkin her paradigma, gerçekliği algılama biçimini belirler. Paradigmadan bağımsız bir düşün/gerçek, teori/olgu ilişkisinden söz edilemez. Olguların paradigma-bağımlı içeriği, paradigmalar arası mukayeseyi mümkün kılacak paradigma-bağımsız ölçütlerin varlığını anlamsızlaştırır. Mukayese edilemeyen paradigmalar arasında ise Lakatosgil nesnel/rasyonel seçim' den ya da yanlışlama sürecinde içkin Popergil 'ilerleme' den söz etmek imkanı ortadan kalkar.

Evrensellik, nesnellik, ilerleme gibi bilimin özgüllüğünü temellendiren nitelikler anlamsızlaştırılınca, 'bilim'i, 'bilim-olmayan'dan ayıran çizgiler de bulanıklaşmaktadır. Bilim de diğer bilişsel yapılardan fark-

6 Resnick and Wolff (1989).

sız bir göreli kategori durumuna düşerek, alternatif bilgi türleri içindeki imtiyazlı konumunu kaybetmektedir. Artık bilimle ideoloji arasındaki çizgi sanıldığı kadar berrak değildir. Feyerabend' in belirttiği gibi, bilimi ötekilerden ayırmakta kullanılabilecek bir bilimsel yöntem bilim yoktur[7].

Post-modern epistemoloji, bilimi 'bağlam-söylem' bağımsız evrensel-nesnel doğrulara, ideolojiyi 'bağlam-söylem' bağımlı öznel düşüncelere tekabül ettiren bir ayırımı tümüyle geçersiz kılmaktadır. Modern bilim, tüm diğer insanal kategoriler gibi görelidir, bağlam-söylem bağımlıdır ve bu yönüyle de hiç bir ayrıcalığa sahip değildir.

Post-modern söylemin bilimi, alternatif bilgilenme yöntemlerinden biri (ama sadece biri) olarak gören bilgi anlayışı, modernist bilimciğin bilime biçtiği statü ve işlevi de anlamsızlaştırmaktadır: Bilime tekil evrensel-nesnel doğrulara ulaşmanın yegane geçerli yöntemi statüsü tanınamaz. Doğrular tekil değil, çoğuldur. Kendi özgül doğruluk kriterini içkin her söylem, özgül bir bilgi edinme/doğru üretme yöntemini de beraberinde getirir. Doğrular kadar, bilgi edinme/doğru üretme yöntemleri de çoğul bir karakter taşır. (Doğrular, teori-dışında, teoriden bağımsız 'ulaşılan' kategoriler değil, teori içinde 'üretilen' kategorilerdir) Feyerabend' in de vurgulandığı gibi her yöntemle bilgi edinmek mümkündür[8] ve bilgi edinmenin/üretmenin tekil, yegane geçerli yönteminden söz edilemez bilimin yegane geçerli yöntem alma statüsü reddedilince, bir tür modern mitolojiye dönüşen modern bilimci söylemin bilime yüklendiği işlev de anlamını yitirmektedir. Bilim, artık, kendisinden medet umulan, en doğruyu söylediğine inanılan,

7 Feyerabend (1987).

8 Post-modern söylemlerin epistemolojik çoğulculuğu, yöntem' de çoğulculuk savunusunda Feyerabend' in anarşist bilgi kuramıyla önemli ölçüde örtüşüyor, ancak Feyerabend' in anarşizmi açık ya da örtük biçimde bilimde 'ilerleme' amacına yönelik bir işleve sahip. (Bk. Feyerabend (1975). Post-modern yaklaşımlar ise genelde 'ilerleme' hipotezine eleştirel bakıyorlar.

kurtarıcı potansiyeli haiz yegane yol gösterici bir kategori olmaktan çıkmaktadır. "Bilimin doğasında, onu özünde kurtarıcı yapan bir şey yoktur."[9] Bilim, yararlı/zararlı işlev ve sonuçlarıyla çok sayıda ideolojiden yalnızca biridir ve böyle ele alınmalıdır.

Post-modern Toplumsal Teori

Post-modern çıkışın modern bilimin 'epistemik' matrislerinde gerçekleştirdiği 'devrim', toplumbilimlerin 'teorik' matrislerine nasıl yansıdı? Getirdiği alternatif epistemolojik çerçeveyle post-modern söylem ne tür bir 'toplumsal teori' öngörüyor? Bu soruları, Lyotard, Derrida etkilerini Rorty dolayımdan geçerek Post-Althusser'ci bir çerçevede somutlaştıran post-modern Marksist toplumsal teori özelinde cevaplandırmaya çalışacağız[10]. Amacımız, post-modern çıkışın marksist teoride gerçekleştirdiği "deconstruction" ın boyutlarına ışık tutmak.

Epistemolojide olduğu kadar toplumsal teoride de post-modern çıkış kendi özgün çerçevesini geliştirme girişimini kapsamlı bir 'essentialism/foundationalism' eleştirisi ile başlatır. Toplumsal teoride essentialism/foundationalism, toplumsal gerçekliği belirli özlere ya da temellere indirgeme yaklaşımını ifade eder. Toplumsal gerçekliğe ilişkin tüm determinist tezler birer essentialism/foundationalism örneğidir. Örneğin, geleneksel marksizmin, ekonomiye, ekonomik-olmayan üst-yapısal kurumların kendisine indirgenebileceği bir alt yapı statüsü tanıyan ekonomik determinizmi bir 'essentialism' dir.

Ekonomi, toplumsal gerçekliğin özü/temeli olma işlevi yüklenmektedir, bu tür bir çerçeve içinde. Ekonomik determinizmin üst yapısal kurumlara göreli özerklik tanıyan ve çift yönlü etkileşime imkan

9 Feyerabend (1987).
10 Bu bölümde Post-modern marxist teori, Resnick/Wolff çizgisi eksen alınarak tartışılacak (Resnick and Wolff, 1987).-

veren varyantları da var kuşkusuz, ancak nihai tahlilde ekonomi belirleyici olma özelliğini koruduğu sürece, ekonomik determinist retorik bir 'essentialism' türü olmaktan kurtulamamaktadır. Toplumsal teoride, ekonomik determinizmin yanı sıra, politik ve kültürel determinizm türlerine de tesadüf etmek mümkün: 1960' lar sonrası ABD' de geleneksel marksizme tepki olarak gelişen ve toplumsal gerçekliğin açıklanmasında ekonomik boyuttan çok politik boyuta ağırlık veren radikal teori, bir tür politik determinizm savunusu yapmaktadır.

Marksist ekonomik determinizmin ekonomik öğeye tanıdığı belirleyicilik vasfı, radikal teoride politik ögeye tanınmaktadır. Benzer şekilde, toplumsal olayların temelinde ekonomik ya da politik olmaktan çok, bir bilinç ya da bilinçlenme sorununun yattığını savunan bir yaklaşım, açık ya da örtük bir kültürel determinizm içerir. Örneğin E.P.Thompson'ın; bir "sınıf"ı tanımlayan temel ögeyi, artık emek, mülkiyet, güç gibi faktörlerden çok "sınıf bilinci"nde bulan analizi, bir kültürel ögeye -bilince- tanıdığı belirleyicilik vasfıyla bir kültürel determinizm örneği sergilemektedir.

Ekonomik, politik ve kültürel determinizm' ler, toplumsal gerçekliğin ekonomik, politik ya da kültürel boyutuna tanıdıkları öncelik ve belirleyicilik vasfı ya da öz/temel olma statüsüyle, toplumsal teoride, alternatif 'essentialism/foundationalism' örnekleridir. Post-modern Marksist teori, toplumsal gerçekliği kuramlaştırma işlemine 'essentialism/ foundationalism'in mümkün tüm biçimlerini epistemolojide ve toplumsal teoride reddederek başlıyor. Epistemolojik düzeyde, bilgi ve doğrular için belirleyici özler arayan çerçeveler, toplumsal teoride, toplumsal gerçekliği belirleyici özlere, temellere indirgeyen yaklaşımlar tümüyle reddediliyor. Bilginin ve gerçekliğin kendisine indirgenebileceği cevher (töz) ya da 'öz' ler yoktur. Tüm oluş, kompleks bir süreçtir. Bu süreçte, her şey herşeyi etkiler ve belirler. Her ' belirleyen', aynı zamanda 'belirlenen'dir. Etkilenmeden etkileyen, belirlemeden belirleyen hiçbir 'entite'den sözedilemez. Etkilenmeden etkileme, be-

lirlenmeden belirleme özelliğine sahip "töz" ya da "öz" lerin inkârıyla, indirgemeciliğin (determinizmin), belirli entitelere töz ya da öz statüsü tanıyan tüm biçimleri ,'töz' ün 'görüngü' yü belirlediği türden nedensellik ilişkileriyle birlikte reddedilmiş oluyor.

Post-Althusserci post-modern çerçeve, alternatif bir nedensellik anlayışı, alternatif bir oluş mantığı öneriyor. İlkin içinde Kartezyen ikiliklerin bulunmadığı, ekonomik, politik, kültürel, tabii tüm entite ve süreçleri içeren bir "toplumsal totalite" (social totality) nin varlığı öngörülüyor. Her entite, toplumsal totalite içindeki diğer tüm entitelerin etkileriyle belirleniyor ve aynı zamanda diğer entitelerin belirlenmesine katkıda bulunuyor. Toplumsal totalite' yi oluşturan entiteler arasındaki ilişki, tek yönlü-doğrusal bir nedenselliğe değil, karmaşık eklemleşmelerin oluşturduğu bir belirlenmeye dayanıyor. Açık ki bu tür bir nedensellik anlayışı, bağımsız nedenlerin bağımlı sonuçları doğurduğu geleneksel nedensellikten oldukça farklı, Zira bağımsız nedenler yok. Her neden aynı zamanda bir sonuç, her sonuç bir neden. Her entite, toplumsal totalite içindeki diğer entiteleri etkileyen bir neden, aynı zamanda onların etkilerinin bir sonucu. Bu belirlenme biçimine Althusser' in Freud'den ödünç aldığı bir terim kullanılarak "üstbelirlenme" (overdetermination) adı veriliyor.

Bir entitenin üstbelirlenimine katkıda bulunan tüm faktörlerin etkilerinin aynı doğrultuda olması beklenemez. Bir entiteyi belirleyen faktörler, onu birbiriyle çelişen doğrultularda etkilerler. Her entite kendisini belirleyen faktörlerin çelişen etkilerini bünyesinde barındırır. Entitelerin bu temel özelliği, Post-Althusserci çerçevenin ikinci temel kavramında ifadesini bulur: Çelişki. Her entite çelişkilidir. Her entitenin üstbelirlenimine çok sayıda faktör çelişen etkileriyle katılır. Bu anlamda üstbelirlenme, her entitenin çelişkili olmasını zorunlu kılar. Bu, Post-Althusserci çerçevenin iki temel kavramı arasındaki özgül ilişkiyi da açığa çıkarır: Üstbelirlenme, çelişkiyi tazammun eder.

'Üstbelirlenme' ve 'çelişki', Post-Althusserci değişme teorisinin de nirengi noktalarını oluşturuyor: Entitelerin üstbelirlenimine katılan çok sayıda faktörün çelişen etkileri sürekli gerilim ve çelişki üreterek, entiteleri sürekli değişime uğratırlar. Her entite, değişim içinde varlığını sürdürür. Post-Althusserci çerçeve, değişme kavramının altını çizmek için 'entite' kelimesini, 'süreç' kelimesiyle ikame eder. Değişim içinde varlığını sürdüren her entite, gerçekte bir süreçtir. Üstbelirlenme ve çelişki, tüm entiteleri birer sürece dönüştürür.

'Üstbelirlenme' ve 'çelişki', bu söylemin teori anlayışıyla da yakından ilişkili. Her teori, inceleme nesnesi olarak aldığı entite/sürecin üstbelirlenimine katkıda bulunan sonsuz sayıdaki faktör arasında bir seçim yapma sorunuyla karşı karşıyadır. Her teorisyen, sonsuz sayıda faktör içeren değişkenler evreninin sınırlı bir alt kümesini eksen alarak teorisini kurar. Teorilerin **sınırlı** sayıda faktörü dikkate alarak ürettikleri açıklamalar zorunlu olarak **kısmi** bir karakter taşır. **Total açıklamalar** sunabilen bir teoriden söz edilemez. Teorilerin ürettiği kısmi açıklamaların doğruluk içeriğiyse doğal olarak teori bağımlıdır. Diğer bir deyişle, kismi açıklamaların doğruluk içeriği, bu açıklamaların üretildiği teoriler içinde anlamlıdır. Yinelersek, tüm doğrular intrateoriktir, interteorik değil. Intrateorik görecelik, doğrular kadar doğruluk standartları için de geçerlidir. Interteorik doğrular kadar, interteorik doğruluk standartlarından da sözedilemez.

Interteorik standartlardan yoksunluk, nihilizme/rölativizme kapı aralayarak, teoriler arası seçim sorununu tam bir açmaza dönüştürmez mi? Post-Althusserci post-modern çizginin savunucularına göre, interteorik standartların reddinden, rölativizme hatta nihilizme varılabilir, ancak rölativizm/nihilizm zorunlu bir uğrak noktası değildir. Interteorik bir doğruluk standardı olmadan da teoriler arasında seçim yapmak mümkündür. Örneğin, teoriler arasında, teorilerin ürettikleri (üretimine katkıda bulundukları) toplumsal sonuçlar ekseninde seçim yapılabilir. Bir örnek verelim: Elimizde iki teori -sözgelimi iki iktisat te-

orisi- varolsun: Neoklasik teori ve Marksist teori. Bu teoriler arasında post-modern retoriğe uygun bir seçim yapmak istiyoruz. Ortak bir interteorik standart kullanarak biri için 'doğru' diğeri için 'yanlış' hükmünü veremeyiz. Her teorinin kendi içinde anlamlı doğrular ürettiğini kabullenmek durumundayız. Önerilen seçim yöntemi, teoriler arasında, teorilerin toplumsal sonuçlarını değerlendirerek seçim yapmamızı öngörüyor, ancak teorilerin toplumsal sonuçlarının neler olduğunu hangi teoriyi kullanarak belirleyeceğiz? Bir neoklasik iktisatçı, neoklasik kurama dayanarak, neoklasizmin bireysel ve toplumsal refah maximizasyonunu kuramlaştırma gibi bir işleve sahip olduğunu savunacaktır. Bir Marksist iktisatçı ise, Marksist kuram içinde, neoklasik teoriye eşitsizlikleri meşrulaştırmak, sömürüyü maskelemek gibi bir işlev/sonuç yükleyecektir. Post-modern çerçevede her iki cevap da, cevabın üretildiği teori içinde 'doğru' ve 'anlamlı' dır. Cevaplar arasında yapılacak seçim, zorunlu olarak subjektif bir nitelik taşıyacaktır. Subjektif bir seçimle teorilerden biri kullanılarak, teorilerin toplumsal sonuçlarının neler olduğuna karar verilecektir.

Teoriler arasında objektif seçim imkanını yadsıyan bu tür bir seçim yöntemi, doğal olarak, döngüsel bir mantık içermektedir. Bir teoriyi kullanarak, aynı teorinin toplumsal sonuçlarının neler olacağını belirleme, döngüselliğin kendisi kuşkusuz. Ancak döngüsellik ve totoloji, post-modern çerçeveler kadar modern çerçevelerin de sorunu. Örneğin, bir rasyonalistin, rasyonalist epistemoloji içinde kalarak, 'Akıl' la üretilen/elde edilen bilginin doğruluğu hangi yolla test edilebilir? sorusuna vereceği cevap, yine "Akıl yoluyla" şeklinde olacaktır. Akıl' la, aklın ürettiği bilginin doğruluğunu test etme çabası ise açık bir döngüsellik içermektedir.

Karakteristik çizgileriyle açımladığımız post-modern epistemolojiye dayalı post-modern Marksist teori, Marksismin geleneksel matrislerinde köklü değişikler önermektedir. İlkin Marksismi tarihi ve toplumu anlamanın hakiki yöntemi bir bilim; Marksizmin alternatiflerini ise

gerçeği perdeleyen birer ideoloji, birer 'yanlış bilinç' dizgesi olarak kavramsallaştıran geleneksel ayırım geçerliliğini yitirmektedir. Post-modern çerçevede bilim/ideoloji, doğru bilinç/yanlış bilinç ikilemleri problematik ayırımlara dönüşerek, savunulabilir olmaktan çıkmaktadırlar. Düşün/gerçek denkliğine dayalı bir 'doğru' anlayışının yadsınıp, evrensel/nesnel doğruların reddedildiği bir çerçevede; bilimin nesnel doğrulara, ideolojinin öznel düşüncelere tekabül ettirilmesi, ya da bilimin gerçekliğin doğru temsili, ideolojininse yanlış temsil olarak algılanması imkansızlaşmaktadır. Gerçekliğe ilişkin doğru bilinç/yanlış bilinç, doğru temsil/yanlış temsil ayırımlarının geçerliği, doğru bilinç (ve temsilin) tekabül edeceği bir objektif gerçekliğin ve bilincin (ve temsilin) sahihliğini objektif olarak belirleyecek interteorik standartların varlığı gerektirir ki post-modern çerçevede ne teori-bağımsız objektif gerçeklikten ne de teori-bağımsız interteorik standartlardan söz edilebilir. 'Yanlış bilinç' yok, çünkü tekil bir 'doğru bilinç' yok, 'doğru bilinçler' vardır. Her teorinin kendi içinde anlamlı doğru bilinç/doğru temsil kategorilerinden sözedilebilir. Post-modern Marksism kendisini, kendi içinde anlamlı doğruları ve doğruluk standartları olan-ve fakat 'doğru bilinç' e ilişkin hiçbir 'meta' iddiası bulunmayan- "teoriler arasında bir teori" olarak görmektedir.

İkincisi; post-modern Marksist teori, geleneksel Marksizmin ekonomik determinist toplum ve tarih yorumunu reddetmektedir. Geleneksel çerçevenin ekonomiye tanıdığı, toplumsal gerçekliğin ve tarihsel sürecin kendisine indirgenebileceği bir 'öz ya da temel' olma statüsü bir essentialism/foundationalism türüdür ve post-modern teori, epistemik öncülleri gereği, 'essentialism/foundationalism' in tüm biçimlerini reddeder. Ekonomiye, ekonomik olmayan üstyapısal kurumların kendisine indirgenebileceği bir alt yapı statüsü tanınamaz. Toplumsal gerçekliğin ' ekonomik' ve 'ekonomik-olmayan' düzeyleri arasındaki ilişki bir öz-görüngü ilişkisi değil, karmaşık eklemleşmelerin oluşturduğu bir 'üstbelirlenme' dir. Post-modern Marksist teori, böy-

lece, geleneksel Marksismin altyapı/üstyapı dualitesini geçersizleştirip bir sorunsal olmaktan çıkarmaktadır[11].

Üçüncüsü; ekonomik determinizmin reddine paralel olarak post-modern Marksist teori tarihsel maddeciliğin determinist tüm varyantlarını da reddetmektedir. Tarihsel süreci, 'sınıflar mücadelesine ya da' üretim güçleri/üretim ilişkileri' nin evrimine indirgeme çabaları da birer essentialism/foundationalism örneğidir. Post-modern çerçeve, tarihsel sürecin kendisine indigenebileceği öz ya da temellerin varlığını doğal olarak yadsır. Tarihsel maddeciliğin alternatif varyantlarının tarihsel süreçte "sınıflar mücadelesi" ne ya da "üretim güçleri/üretim ilişkileri" nin evrimine yükledikleri "tarihin itici dinamiği" olma işlevine post-modern çerçevede yer yoktur. Post-modern Marksistlere göre, Marksist kuramlaştırma 'sınıf olgusu' ve 'sınıflar mücadelesi' üzerinde yoğunlaşmalıdır, ancak bu 'sınıf olgusu' na toplumsal gerçekliğin ve tarihsel sürecin kendisine indirgenebileceği bir öz, "temel" statüsü tanınmadan yapılmalıdır[12].

Dördüncüsü; Post-modern söylem, 'essentialism'i epistemoloji de olduğu kadar ontolojide de reddeder. Post-modern Marksist teori; bi-

---

11 Post Althusserci post-modern Marksist teoride, ekonomik düzeyin, toplumsal gerçekliğin ekonomik-olmayan düzeylerine oranla hiçbir önceliği ve belirleyiciliği yoktur. Bu anlamda Post-Althusserci söylem, Althusser'in determinizmle olan son bağlarını da koparıp artmaktadır. Althusser; ortodoks ekonomik determinizmi eleştirmekle birlikte, ekonominin, yine de "en son aşamada" belirleyici olabileceğini düşünüyordu; gerçi "en son aşama" nın "hiçbir zaman gelmeyebileceğini" eklemeyi unutmadan. Post-Althusserci post-modernist Marksistler, Althusser' in bu "en son aşama" determinizmini de reddederek, tüm "determinizm" lerden arındırılmış bir tarihsel/toplumsal gerçeklik anlayışı öneriyorlar. Bk. Resnik and Wolff (1987: 1-108).

12 Post-modern tarih anlayışı şu önermelerle özetlenebilir sanıyorum: Tarihe, itici bir dinamik ve içkin bir erek yakıştırılamaz. Tarihin içkin bir mantığı yoktur. Tarihsel süreç, itici bir dinamiğin etkisiyle belirli bir ereğe (hedefe) doğru ilerliyor değildir... Post-modernist Marksistlerin, klasik Marksist tarihsel gelişme şeması dahil, tarihsel sürece ilişkin tüm teleolojik açıklama biçimlerine eleştirel baktıkları söylenebilir. Post-modern Marksist tarih anlayışının Foucault ile olan paralelliğinin bariz şekilde göze çarptığı bir makale için Bk. Foucault (1984).

lince karşı maddenin önceliğini ve belirleyiciliğini savunan maddeci ontolojiyi ve anti-tezi idealist ontolojiyi alternatif 'essentialism' türleri olarak reddetmek durumundadır. Post-modern Marksist tezlerde henüz açık ve kesin ifadesini bulmuş olmasa da, tutarlı bir post-modern söylem niteliği kazanabilmek için post-modern Marksismin, maddeci ontoloji ile olan göbek bağlarını koparması gerekmektedir. Post-modern Marksismin, **tutarlı bir post-modern söylem** oluşturma sürecinde alacağı yeni form, ontolojik düzeyde, maddeci bir ard alana dayanmadan geliştirilecek bir Marksist söylemin niteliğine ışık tutacaktır.

Nihai tahlilde, Rönesans-sonrası "cogito" ya rengini veren Rasyonalist ve emprisist epistemolojilerle, idealist ve maddeci ontolojileri reddeden alternatiflerin yine Batı içinde boy göstermeye başlaması; Batı düşüncesinin katastrofik değişimini yansıtması bakımından da öğretici kuşkusuz.

Sonuç Yerine

Post-modernizmi, 'modern bilimci söylem' karşısında avantaj sayılabilecek çizgilerini öne çıkararak tartışmayı denedik; ancak aynı çizgiler, post modern söylemlerin açmazlarını mündemiç dezavantajların da kaynağını oluşturmaktadır. Örneğin interteorik doğrular ve doğruluk standartlarının reddi, çoğulcu bir retoriği içkin cazibesine karşın, post-modern çerçeveleri döngüselliğe/paradoksallığa mahkum eden zaafların da kaynağıdır. Post-modern Marksizmin, teoriler arası seçim sorununa önerdiği çözümün döngüselliği özelinde bu zaafa işaret etmiştik. Daha genel bir örnek vermek gerekirse; "Inter-teorik doğrular yoktur" önermesini ele alalım. Post-modern epistemolojileri karakterize eden bu merkezi önermenin doğruluğu 'intra-teorik' midir, yoksa 'inter-teorik' midir? "Inter-teorik doğrular yoktur" önermesi 'intra-teorik' bir doğruyu ifade ediyorsa, doğruluk içeriğinin, an-

cak, üretildiği teorik matrisler içinde anlamlı olması gerekir ve önermenin evrensel geçerliliğinden (tümelliğinden) sözedilemez. Eğer sökonusu önerme 'inter-teorik' bir doğruyu ifade ediyorsa, bu açık bir mantıksal çelişkidir. Eğer interteorik doğrulardan söz edilmezse, "Interteorik doğrular yoktur" önermesinin de interteorik bir doğru ifade etmiyor olması gerekir.

Interteorik doğru ve standartların reddini, mümkün mantıksal sonuçlarını taşıyan bir söylem, "doğrular" kadar, "değerler" alanında da sınırsız bir çoğulculuk savunusuna dönüşebilir. Sınırsız bir bilgi/değer politeizminin ise, herkesin her tür eylemi meşrulaştırabileceği sınırsız bir subjektivizme zemin hazırlanması ihtimal dışı değil, Modernizmin açmazlarına düşmeden, post-modern çizginin potansiyel risklerinden kaçınacak tutarlı çözümlere, Batı düşüncesi içinde henüz tesadüf edemiyoruz[13].

Tüm açmazlarına karşın Post-modernizm, Türk düşünce dünyasına kazandırılmaya değer bir söylem. "Intellect" in felç olup, önyargıların zihinlerde fosilleştiği bir coğrafyada, değişik kültür/bilgi formlarının yeşermesine imkan tanıyan bir tolerans zemininin tesisine, "bırak yüz çiçek açsın" ın epistemik ifadesi bir söylemin potansiyel katkıları inkâr edilemez. Yanısıra, hakim bilim tasavvuruyla -alternatif açılımlara zemin hazırlayacak-köklü bir hesaplaşma sürecinde yükleneceği işlev tartışmalı olsa da Post-modern retorik, modernizmin 'düşünce' ve 'praxis' üzerindeki tekeline son vermenin "nasıl" ına ilişkin kimi ipuçları verebilir. 'Post-modernizm, bu nedenle, modernist retoriğin etkin-

13 Bu bağlamda, pozitivizm karşıtı konumuna karşın, postmodernizme uzak duran ve Aydınlama ideallerine bağlılığını sürdüren Habermas'ın denemeleri akla gelebilir. "İnsanlık için kurtarıcı potansiyel taşıyan bitirilmemiş bir proje" olarak nitelenen "modernlik projesi" ne -ki proje, objektif bilim, evrensel ahlak/hukuk geliştirme çabalarını içeriyor-Habermas çizgisinin tutarlı bir anti-pozitivist temel bulma şansının ne olduğu tartışılmaya değer. Bu tür bir tartışma için Habermas'ın, post-modernist çizginin tipik temsilcisi Lyotard'la karşılaştırıldığı bir makale için bk. Rorty (1984).

lik alanını daraltan içeriğiyle, Modernizmin tasallutundan zarar gören kesimlerin entelektüel repertuarında bulundurulması yararlı bir söylem. Vurgulanması gereksiz: despotik açılımları olan bir modernist/pozitivist retorikle hesaplaşmak, demokrat-çoğulcu aydınlar için fantezi bir entelektüel çaba değil, fiili bir zorunluluktur. Ancak sözkonusu aydınların bilgi anlayışının, bilgiye sadece 'stratejik değeri' açısından bakan bir pragmatizmi aşan bir derinliğe sahip olması gerekiyor.

POSTMODERN POLITICAL ECONOMY

I. INTRODUCTION

The postmodern break from the 'modern episteme' has produced a rich spectrum of alternative paradigms proposing a radically critical rethinking of modern discursive practices. Hypothesizing discursively produced, incommensurable and irreducibly different categories of knowledge, the 'postmodern ethos' breaks from and poses a profound challenge to the 'modern logos' with its transtheoretic criteria for singularly objective scientific truths. Underlying the postmodern critique of the 'modern episteme' is a Nietzschean project of unmasking the illusion of rationally determinable, transdiscursively valid objective truths by deconstructing the very foundations legitimizing 'modern science' as an objective truth-seeking/generating enterprise. Neither the empiricists' unmediated experience nor the rationalists' self-sufficient reason can secure metadiscursive foundations for thought and action. From a postmodern standpoint, there are *neither* metadiscursive foundations to legitimize modern discursive practices, which subsume the grand intellectual vision of Enlightenment with its generic anthropocentric claims to establish criteria for transdiscursively valid objective knowledge, *nor* a universal and transdiscursive metalanguage to articulate such knowledge. Ruling out the singular objective truths captured by the scientific statements of a universal and transdiscursive metalanguage, the rhetoric of postmodern inquiry resorts to a

plurality of language games with distinctive rules and truth criteria establishing the intratheoretic validity of discourse-dependent statements. The postmodern thought game is one of pluralistic play of incommensurable paradigms with no intertheoretic criteria for scientific truths.

The deconstructive intrusion of the idea of incommensurability into the domain of scientific knowledge has profound implications for the future prospects of scientific practices. The deconstruction of the epistemic confidence in science as a privileged modern myth, a grand discourse claiming to have transdiscursively captured the singular objective truths, opens the door to a rich array of new directions for scientific practices preaching a pluralism of praxis and thought as opposed to the singularism underlying modern scientific discourses. The 'postmodern ethos' -with the vision of multiplicity it promotes, the epistemic freedom it brings about, and the creative agony it stimulates- may generate a broad matrix of new possibilities for a reconstruction of the 'modern cogito' that may have already reached the limits of its creative impulse.

Postmodern Marksism represents one such innovative possibility for a deconstructive reconstruction of 'modern thought'. The particular deconstruction undertaken by the proponents of postmodern Marksism centers around the key Althusserian concepts of 'overdetermination' and 'contradiction' which, together, signify a discursive perspective that rules out essentialisms/foundationalisms of all kinds in epistemology and ontology. Any entity whether of ontic or epistemic character is complexly constituted by all the influences emanating from every other entity. Entities 'only exist as effects of and by virtue of influences from all other similarly constituted entities' (Resnick and Wolff, 1988:52). There are no essential/foundational determinants of any social process or of truth.

Refining and rearticulating the Althusserian notions of overdetermination and contradiction in such a way as to displace ontic and epis-

temic foundationalisms of all kinds, Resnick and Wolff develop a uniquely Marksist postmodern discourse that traces its postmodern roots from such Marksist figures as Althusser, Gramsci and Lukacs back to Marx. Though they share with other postmodernists the spirit of the Nietzschean project in its relentless denunciation of the foundations legitimizing the illusion of transtheoretically valid, rationally determinable objective truths, their postmodernism differs from that of others not only in its Marksist class analytical content, but also in its distinctive emphasis on what might be called 'overdetermined contradictions' in their discursive analysis of knowledge and society. The notion of 'overdetermined contradictions', as a postmodern construct, both accounts for the postmodern nature of their Marksism and, at the same time, makes it differ from other paradigms within the postmodern framework. Furthermore, being an organizing focus with a distinctive discursive privilege, it plays a key role in their break from the modern practice of economics. Hypothesizing a view of economic process existing in ceaseless change through complexly interwoven overdetermined contradictions, postmodern Marksist discourses break from and displace the equilibrium vision of economic phenomena underlying modern mainstream theoretical practices in economics. However, as will be argued in this paper, despite the dominant anti-equilibrium tone implicit in the methodology of postmodern Marksist works such as those of Resnick and Wolff, various notions of equilibrium are paradoxically present in much of their substantive analysis- hence rendering their break from the modern mainstream practice of economics incomplete.

II. EQUILIBRIUM AND CONTRADICTION: THE PARADOX

Though the concept of equilibrium serves as a central organizing metaphor primarily within the conventional disciplinary matrices of the neoclassical research program, its use (role) in the metaphorical

representation of economic phenomena, however unique and discourse-specific, seems to have transcended the boundaries of alternative economic paradigms. Abstracting from the complications associated with the issues of uncertainty/expectations and intertemporal/interspatial connotations of the concept, elementary applications of the idea of equilibrium in contesting economic discourses have taken mainly the following forms, as exemplified by Milgate (1987:179): equilibrium is taken to signify a 'state of rest' from which there is no endogenous tendency to move away; stationary or steady states exhibit this kind of property. Or it is regarded as a 'balance of forces', as when, for instance, it is used to describe the idea of a balance between supply and demand. Alternatively, it is thought of as that outcome which any given economic process might be 'tending towards', as in the idea that competitive processes tend to produce determinate outcomes. One can add to this list the refined definitions of equilibrium as solution concepts in its static and dynamic varieties as well as its game theoretic reconceptualizations incorporating strategic interactions of the agents[1]. However it is defined or conceptualized, the idea of (economic) equilibrium, in general, signifies the existence of a harmonious state which is presumed to reflect the characteristics of the economic phenomena under consideration.

The concept of contradiction, on the other hand, rests upon a perception of reality characterized by conflicts rather than harmony. The semantic content of contradictions in Marksian literature, in general, refers to conflicts, tensions and incompatibilities within (or among) entities 'pulling and pushing them in different directions'[2] as to pro-

1 For detailed discussions of the notions of equilibrium employed in economics, see Fisher and Schinkel (1999), Lewin (1999), Starr (1997), Walker (1997), Blaug (1996), Barnett and Gandolfo (1996), Herings (1996), Mirowski (1989), Milgate (1987), Phelps (1987), Katzner (1985), and Hahn (1972). For an instructive discussion of non-equilibrium economics, see Freeman and Carchedi (1996).

2 The characterization of an entity as the site of conflicting impulses 'pulling and pushing it in different directions' is borrowed from Resnick and Wolff (1987b:138).

duce change(s) through a process of negation. With respect to the time pattern of their existence, contradictions can be presumed to signify either a 'temporary' or an 'ever-present' phenomenon. We will propose two different notions of contradiction to conceptualize this distinction: A notion of *temporarily present contradictions* posits an ontological posture of entities in which contradictions appear and disappear periodically. Contradictions are present when an entity is in a 'state of unrest' resulting from the conflicts, tensions and incompatibilities the resolution of which is presumed to bring about a 'state of rest' characterized by the absence of contradictions. That is to say, contradictions appear and disappear periodically as a 'state of rest' evolves into a 'state of unrest' which, in turn, evolves into a 'state of rest', exhibiting a cyclical pattern over time[3]. A notion of *ever-present contradictions*, on the other hand, hypothesizes a permanent/continuous state of unrest signifying the relentless play of an infinite number of factors ceaselessly changing the specific phenomena under consideration. Contradictions, from this perspective, are not of a temporary character, rather they are 'ever-present' features of entities.

The notions of contradiction articulated above relate to the idea of equilibrium in different ways. The contradictions of the 'temporary' kind are not necessarily incompatible with a notion of equilibrium, for the idea of a 'state of rest' common to the characterization of both co-

3 The notion of contradiction implicit in the traditional historical materialist explanation of history exhibits such a cyclical pattern: the hypothesized pattern of the historical process begins with a (harmonic) state of correspondence between the forces and relations of production (a state of rest). The development of the forces of production which is presumed to outgrow social relations of production results in a transitional period of crisis characterized by a dissonance/conflict between the forces and relations of production (a state of unrest). Social relations of production get reorganized through a social revolution so as to bring about a new state of correspondence between the forces and relations of production (a new state of rest), i.e. contradictions appear and disappear periodically as a harmonic state of correspondence between the forces and relations of production evolves into a state of dissonance which, in turn, evolves into a new harmonic state of correspondence.

uld function as a point of reference for a correspondence between the equilibrium/disequilibrium states and the states characterized by the absence/presence of contradictions. A harmonious state of rest free of contradictions, for instance, could be interpreted as an equilibrium. The contradictions of the 'ever-present' kind, in contrast, are inherently incompatible with a notion of equilibrium hypothesizing a state of rest where forces affecting an entity balance each other out. Every entity is presumed to be full of contradictions restlessly pulling and pushing it in a variety of often conflicting directions, hence making it impossible to reach a harmonious state of rest that could be interpreted as an equilibrium.

The notion of contradiction employed in postmodern Marksist works is of the 'ever-present' kind. Any overdetermined entity is full of conflicts, tensions and impulses generating a ceaseless process of change with no 'point of rest'. Equilibrium, in this ceaselessly changing overdetermined web of contradictory impulses, appears to be an impossibility. However, paradoxical as it may seem, despite the anti-equilibrium methodology and the implicit, yet methodologically self-conscious, anti-equilibrium rhetoric of postmodern Marksist inquiry, the idea of equilibrium pervades much of the substantive postmodern Marksist analysis. We will selectively draw upon and interpret the postmodern reformulations of *theory of value* and *theory of class* to exemplify the scope (and the nature) of equilibrium thinking in this newly emerging research program.

In their 1984-article in the *Review of Radical Political Economics*, Wolff, Callari and Roberts present a non-essentialist formulation of value to offer an alternative solution to the transformation problem. Value, in this unique formulation, is not to be conceived as the essence of price, rather as an overdetermined category constituted by the conditions of capitalist production as well as circulation. An explicit recognition of the complex interdependence between production and cir-

culation -hence, between value and price- is the key to the authors' solution to the transformation problem. As opposed to the traditional view of transformation as 'the derivation of a single set of dependent variables (production prices) from a given set of purely production-determined values', the authors present a mode of transformation in which commodity values themselves are dependent variables which must be solved for alongside the other unknowns in the system. They proceed to articulate the unique features of their solution by showing how it does indeed coincide with Marx's own solution.

Though the authors' intervention in the transformation debate has radically new qualitative dimensions, their formal/quantitative solution to the transformation problem remains firmly tied to the conventional equilibrium framework. The formal model presented in the paper is a static linear Marksian model with a transformation system to be solved for commodity values, prices of production and a uniform profit rate given the values of the system's parameters such as technical coefficients of production, a real wage bundle, etc. The authors' formulation exhibits all the key properties of an equilibrium solution to the transformation problem: a uniform profit rate and stationary prices as solution values of the system representing the determinate outcome of the competitive process.

However unique the authors' solution to the transformation problem is, a quantitative solution of a static equilibrium kind does not capture the qualitative dimensions of an overdeterminist formulation that emphasizes the mutually constitutive, contradictory and ever-changing aspects of the value/price formation process. From an overdeterminist viewpoint, features of static equilibrium solutions to the transformation problem- i.e. a uniform profit rate and stationary prices of production- must be seen as at best problematic, for the constant state of 'flux' characterizing the overdetermined process of price formation is likely to render the uniform profit rate and stationary prices of

static equilibrium solutions unattainable both in the short run and in the long run[4]. The problematic nature of equilibrium solutions seems to have produced a considerable discontent in the literature as well. Critics of different persuasions questioned the validity of static equilibrium solutions by pointing out the problems associated with the uniform rate of profit (Webber 1989, Nikiado 1978) and stationary prices (Naples 1989). There is a discernible tendency to move away from static equilibrium formulations and towards dynamic non-equilibrium reformulations of the transformation problem.

Exploring possible algorithms for dynamic, non-equilibrium solutions to the transformation problem -such as the one suggested by Naples (1989)- may prove to be quite productive in weaving the overdeterminist insights into a coherent whole. What present formulations of the overdeterminist approach lack is the design of specific mechanisms/algorithms for a time-inclusive, dynamic interaction of the contradictory and mutually constitutive aspects of economic processes. It seems ironic for a discursive perspective privileging 'continuous change through contradictions' to remain within a static framework with no explicit dimension of time. Overdeterminist formulations of the transformation problem need to be moved away from the static equilibrium framework so as to be situated within a time-inclusive, dynamic analysis of the contradictory and mutually constitutive relations among production, circulation and accumulation.

The deep-rooted influences of equilibrium thinking can also be observed in the overdeterminist reformulation of Marksian class analysis. 'Class', in its non-essentialist reformulation, refers to the overdetermined processes of production, appropriation and distribution of surp-

4 Such factors as inventions/innovations in techniques of production create new opportunities for higher profits and force capital to be in a constant state of motion, hence preventing profit rates from becoming equalized and prices from becoming stabilized at stationary levels.

lus labor. The class process, like any and every other overdetermined social process, is presumed to have "no existence other than as the site of the converging influences exerted by all the non-class processes. All the other processes that combine to overdetermine it are its conditions of existence" (Resnick and Wolff, 1987a:116). Being each other's condition of existence, the relationship between class and non-class processes is one of mutual constitution preventing any one process from playing the role of being the essential determinant of the other. Thus, 'class', in postmodern Marksist discourses, does not function as an 'essence' but as a conceptual entry point at which one begins to enter into the analysis of social totality, hence of all social sites such as capitalist enterprises, households, etc.

The formal class analytics of different social sites in Resnick and Wolff's discourse is captured by the social site specific 'class-structural equation' specifying the precise ways in which the process of distributing the surplus (subsumed class process) secures its continued production and appropriation (fundamental class process)[5]. The class-structural equation of a capitalist enterprise, for instance, represents the equation-form of the relation between the appropriated surplus value (SV) and the sum of various subsumed class payments (SSCPs) made to secure the conditions of existence of surplus appropriation.

i.e. SV=SSCPs

As long as the relation indicated by the equation holds as an equality, the appropriated surplus in the capitalist enterprise is sufficient to make the distributions needed to secure the conditions of existen-

5 For example, regular access to credit as a condition of existence of the capitalist fundamental class process is secured 'through the timely distribution of a portion of appropriated surplus value to creditors in the form of interest payments' (Resnick and Wolff 1990:12). For an extensive discussion of the ways in which capitalists secure the conditions of existence surplus appropriation, see Resnick and Wolff (1987a:170-230).

ce of the surplus appropriation, and hence of the enterprise's reproduction. However, the point where the relation is transformed into an inequality -signifying the insufficiency of the appropriated surplus as compared to the needed subsumed class payments- signals a crisis for the capitalist enterprise that needs to be addressed through appropriate corrective measures restoring the equality.

The discursive construction underlying the class analytical framework presented above lies, in significant ways, within the boundaries of equilibrium thinking. The specific formulation relating the fundamental class process to its conditions of existence implies that the class structure of a social site is in *a state of equilibrium* when sufficient numbers of its conditions of existence are secured so as to ensure its reproduction. In other words, the equilibrium state is a state in which the social site continually reproduces its class structure. The class structural equation is nothing but the formal expression of *an equilibrium condition* describing the *balance* between the appropriated surplus and the subsumed class payments that need to be made to secure the conditions of existence of the appropriation of surplus and hence of the reproduction of the social site's class structure. A deviation from the state of equilibrium -such as an inequality in the class-structural equation- represents a crisis (a disequilibrium) to be dealt with through appropriate corrective mechanisms restoring the equilibrium. This is precisely the logic of argumentation underlying Resnick and Wolff's 'Tale of two crises in enterprise and households under Reaganomics' (1990) where they present a class analytical explanation of the ways in which Reaganomics represented a corrective response to the specific crisis of capitalist enterprises that developed across the 1970s due to the cumulative impact of large and rising subsumed class demands exceeding the appropriated surplus value available to meet them:

"Reaganomics had moved systematically towards correcting the enterprise crisis it confronted by reestablishing an equilibrium between

the production/appropriation of surplus value, on the one hand, and its distribution to secure conditions of existence, on the other. It raised surplus value by driving down private wages, while it reduced the sum of subsumed class payments by lowering the federal government's demands for corporate taxes". (Resnick and Wolff, 1990:18-19).

Though Reaganomics, in the authors' view, solved the enterprise crisis, it did so by plunging a completely different social site in the United States -the households- into a parallel crisis. Reagan's assault on governmental social programs, shifting many household expenses back onto families, and the accelerated exodus of housewives into the labor market with falling wages resulted in a conjuncture in which the surplus produced by women within households became insufficient to secure the conditions of existence of the household's class structure (Resnick and Wolff, 1990:19-26). In other words, the Reaganomic solution restoring the equilibrium in capitalist enterprises created a chronic disequilibrium in households which, the authors argue, could well undermine the Reaganomic solution itself by producing a fall in workers' productivity, a change in mass consciousness, etc. That is to say, the solution that restores the equilibrium in enterprises tends to undermine itself by creating a contradictory dynamic that distorts the very equilibrium it is intended to restore. The reasoning implicit in the authors' argumentation thus displays a notion of equilibrium in a Hegelian mode, locating the equilibrium states within a contradictory process of change undermining the very equilibrium a social site is supposed to maintain. Yet, the mode of equilibrium reasoning employed by the authors, however Hegelian its manifestations may be, is incompatible with the notion of overdetermination they articulate, for the logic of overdetermination, in its anti-equilibrium connotations manifest in what it requires to be contradictory and ceaselessly changing processes with no point of rest, rules out the 'moments' of equilibrium in all theoretically feasible overdeterminist characterizations of economic processes.

III. CONCLUDING REMARX

The paradoxical coexistence of irreconcilable equilibrium and anti-equilibrium representations of economic phenomena in postmodern Marksist works signifies the difficulty of making a complete break from the modern practice of economics. Roots of equilibrium thinking are too deep to completely break free from. Nevertheless, however incomplete their break may be, postmodern Marksist discourses add something unique and distinctive to a non-modern reconstruction of economic theory by articulating a notion of 'ceaseless change-provoking' causality (overdetermination) undermining the metaphorical basis of equilibrium reasoning and ruling out determinisms of all kinds. Distinctive contributions of overdeterminist formulations open up a new avenue for Marksist (as well as non-Marksist) research that could be further enriched and extended through a fruitful exchange with other non-modern paradigms such as the non-equilibrium paradigm of Mandelbrot (1987) proposing an indeterministic stochastic reconceptualization of economic phenomena. Having already exhausted much of the innovative potential of the Althusserian episteme, the further development of postmodern Marksism appears to lie, in important respects, in a creative search for new ways to enrich and extend its Althusserian framework so as to incorporate, or relate to, other non-modern research programs -such as the research programs of relativity, uncertainty, indeterminacy, and decentered multiplicity- whose discursive contents seem to fit remarkably well into an overdeterminist framework.

KAYNAKÇA

Althusser, L. 1977. *Reading Capital,* London: NLB.

Amariglio, J. 1990, "Economics as a Postmodern Discourse." In *Economics as Discourse*, Warren J. Samuels (ed.), 15- 46. Boston: Academic Publishers.

Arrow, K. 1982. "Risk Perception in Psychology and Economics." *Economic Inquiry* 20: 1-8.

Arthur, C. 1979."Dialectics and Labour". *Issues in Marksist Philosophy*. I.L.Mepham, D.H.Ruben (eds.), Sussex: The Harvaster Press Limited. 87-116.

Bausor, R. 1985. "The Limits of Rationality" *Social Concept* (March): 66-83.

Barnett, W.A. and G. Gandolfo, (eds.). 1996. *Dynamic Disequilibrium Modeling: Theory and Applications: Proceedings of the Ninth International Symposium inEconomic Theory and Econometrics.* Cambridge University Press.

Blaug. M. 1996. "Down with General Equilibrium." Paper presented at the University of Vienna. Unpublished.

Bohm, D. 1983. *Wholeness and Implicate Order.* Ark Paperbacks.

Bulutay, T. 1972. "Bilim ve İktisat Üzerine" *Türkiye'de Üniversitelerde Okutulan İktisat Üzerine*, F.Görün (Ed.). Ankara: ODTÜ İİBF Yayını.

Capra, F. 1975. *The Tao of Physics.* London, Flamingo.

Davies, D. 1984. *God and the New Physics.* Pelican Books.

Eicher, A. S. 1985. "Toward and Empirically Valid Economics." *Eastern Economic Journal* 11 (4): 437-449.

Engels, F. 1977. *Anti Dühring*, (Çev: K.Somer) Ankara: Sol Yayınları.

----------. 1979. *Doğa'nın Diyalektiği*, (Çev: A.Gelen), Ankara: Sol Yayınları.

Feyerabend, P. 1987. "Toplum Bilime Karşı Nasıl Korumalı?" (Çev. Ömer Madra) *Gergedan*, Nisan sayısı.

----------. 1975. *Against Method: Outline of An Anarchistic theory of Knowledge*. London: NLB.

Fisher, F.M., M-P. Schinkel, (eds.). 1999. *Microeconomics: Essays in Theory and Applications*. Cambridge University Press.

Foucault, M. 1984. "Nietzche, Genealogy and History," In *Foucault Reader*, P. Rabinow (ed.). New York: Pantheon Books.

Freeman, A. and G. Carchedi, (eds.). 1996. *Marx and Non-equilibrium Economics*. Cheltenham, U.K.: Elgar.

Frisby, D. 1976. *The Positivist Dispute in German Sociology*. Heinemann.

Garaudy, R. 1975. *Marx için Anahtar*, (Çev: A.T.Kışlalı), Istanbul: Bilgi Yayınevi.

Görün, F. (Der.). 1979. *İktisatta Kapsam ve Yöntem*, Ankara: ODTÜ, İdari Bilimler Fak. Yayınları.

----------. (Der.). 1979. *Türkiye'de Üniversitelerde Okutulan İktisat Üzerine*, Ankara: ODTÜ, İdari Bilimler Fak. Yayını.

Hacıkadiroğlu, V. 1981. *Bilginin Doğası ve Kaynakları Üzerine*. İstanbul: May Yayınları.

Hahn, F.H. 1973. *On the Notion of Equilibrium*. Cambridge: Cambridge University Press.

Herings, P. J-J. 1996. *Static and Dynamic Aspects of General Disequilibrium Theory*. Kluwer Academic Publishers.

İnan, K. 1984. "Pozitivizmin Aydınlanması ve Jurgen Habermas", *Toplum ve Bilim*, Güz: 75-103.

Kara, A. 1987. "İktisat Kuramı ve İktisat Öğretimi." *ODTÜ Gelişme Dergisi* 14 (1): 83-87.

----------. 1992. "Postmodern Epistemolojiler ve Modern Bilim," In *Bilgi, Bilim ve İslam*, A. Tabakoğlu (ed.) İstanbul: ISAV yayınları, 153-167.

----------. 1996a "Neo-Klasik İktisatta Pozitivist Metodoloji." In *İktisatta Yöntem Tartışmaları*. Ö. Demir (ed.), Vadi Yay., pp. 105-131.

----------. 1996b "Marksist Metodoloji," In *İktisatta Yöntem Tartışmaları*. Ö. Demir (ed.), Ankara: Vadi Yay., pp. 132-159.

----------. 1999a. "İktisadın Yöntem Bunalımı ve Rasyonalite," Akademik Araştırmalar Dergisi 1 (2): 33-43).

----------. 1996b. "Equilibrium and Contradiction: A Paradox of Postmodern Political Economy." Akademik Araştırmalar Dergisi, 1 (3): 85-96.

Katouzian, H. 1980. *Ideology and Method in Economics*. New York: New York University Press.

Katzner, D.W. 1985. "Alternatives to Equilibrium Analysis." *Eastern Economic Journal* 11 (October-December): 404-421.

Kazgan, G. 1978. *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*. İstanbul Remzi Kitabevi Yayınları.

Kepenek, Y. 1979. "Anamal Kavramı Üzerine," *İktisatta Kapsam ve Yöntem*, F.Görün (Ed.), Ankara: ODTÜ, İdari Bilimler Fakültesi Yayınları, 21-43.

Keyder, C. 1979. "Iktisadın Metodları," *Iktisatta Kapsam ve Yöntem*, F. Görün (Ed.), Ankara: ODTÜ, İdari Bilimler Fakültesi Yayınları, ss. 1-16.

Köker, L. 1984. "Yok Olmanın Eşiğinde Bir Fikir 'İlerleme,' " *Toplum ve Bilim*, Güz: 197-209.

Kuusinen, 1975. *Diyalektik Materyalizm*, (Çev: C. Karakaya), İstanbul: Sosyal Yayınları.

Lange, O. 1975. *Ekonomi Politik* (Çev. Muvaffak Şeref), İstanbul: May Yayınları.

Langlois, R. N. 1985. "Knowledge and Rationality in Austrian School: An Analytical Survey," *Eastern Economic Journal* 11 (4): 309-330.

Lewin, P. 1999. *Capital in Disequilibrium*. Routledge.

Lyotard, J-F. 1984. *The Post-Modern Condition: A Report on Knowledge*. Translated by Geoff Benningtion and Brian Massumi. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Mandelbrot, B. 1987. "Towards a Second Stage of Indeterminism in Science." *Interdisciplinary Science Reviews* 12: 117-127.

Marx, K. 1979. *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, (Çev: S. Belli), Ankara: Sol Yayınları.

Milgate, M. 1987. "Equilibrium: Development of the Concept." In *The New Palgrave: A Dictionary of Economics*, J. Eatwell, M. Milgate and P. Newman (eds.), London: Macmillian. 179-182.

Mirowski, P. 1989. "The Rise and Fall of the Concept of Equilibrium in Economic Analysis." *Recherches Economiques de Louvain* 55 (Winter): 447-468.

Naples, M.I. 1989. "A Radical Economic Revision of the Transformation Problem." *Review of Radical Political Economics* 21 (Spring-Summer): 137-158.

Needham, J. 1983. *Doğu'nun Bilgisi Batı'nın Bilimi* (Cev: A. N. Acar, A. Akcay, H. U. Nalbantoglu). Ankara: MAB.

Nikaido, H. 1978. "Do Profit Rates Equalize by Movement of Money Capital in Marx's Scheme of Reproduction?"

Modeling Research Group. Department of Economics, University of Southern California, Working Paper 7812.

Öner, Y. 1985. *Pozitivizmi Eleştirmek*, İstanbul: Metis Yayınları.

Phelps, E.D. 1987. "Equilibrium: An Expectational Concept." In *The New Palgrave: A Dictionary of Economics*, eds. J. Eatwell, M. Milgate, P. Newman, 177-179. London: Macmillian.

Popper, K. 1972. *The Logic of Scientific Discovery*, New York: Harper Torch Books.

----------. 1975. *Objective Knowledge*, London: Clarendos Press.

----------. 1982a. "Diyalektik Nedir", *Karl Popper'in Bilim Felsefesi ve Siyaset Kuramı*, B. Magee, İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları, pp. 103-133.

----------. 1982b. "Toplum Bilimlerinde Öndeyi ve Kehanet", *Karl Popper'in Bilim Felsefesi; ve Siyaset Kuramı*, B. Magee, İstanbul: Remzi Kitabevi Yay. pp. 135-149.

----------. 1985. *Tarihselciliğin Sefaleti*, (Çev. S.Orman), İstanbul: İnsan Yayınları.

Resnick, S. A. and R. D. Wolff. 1982. "Marksist Epistemology: the Critique of Economic Determinism." *Social Text* 6: 31-72.

Resnick, S., and R. Wolff. 1987a. *Knowledge and Class: A Marksian Critique of Political Economy*. Chicago: University of Chicago Press.

----------.1987b. *Economics: Marxian versus Neoclassical*. Baltimore: John Hopkins University Press.

----------.1988. "Marksian Theory and the Rhetoric of Economics." In *The Consequences of Economic Rhetoric*, A. Klamer, D. McCloskey and R. Solow (eds.), 47-63. New York: Cambridge University Press.

----------.1989. *Marksian Political Economy Lecture Notes*. University of Massachusetts at Amherst.

----------.1990. "A Tale of Two Crises: Enterprise and Households Under Reaganomics," Department of Economics, University of Massachusetts. Mimeo.

Rorty, R. 1979. *Philosophy and the Mirror Image of Nature*. Princeton: Princeton University Press.

---------.1984."Habermas, and Lyotard on Postmodernity," *Praxis International* 4 (1).

Ruben, D.-H. 1979. *Marksizm and Materiyalizmi*, Sussex: Harvester Press, New Jersey Humanities Press.

Sadr, M.B. 1980. *İslam ve Filozofi* (Çev: A. Sarıoğlu), İstanbul: Hicret Yay.

Sayan, S. 1988. "İktisat Kuramı ve İktisat Öğretimi: Kara'ya Cevap." *ODTÜ Gelişme Dergisi* 15(1-2): 191-197.

Sayer, D. 1979. *Marx's Method; Idelogy, Science and Critique in Capital*, Sussex: The Harvester Press Limited.

Shackle, G. L. S. 1972. *Epistemics and Economics*. Cambridge: Cambridge University Press.

Simon, H. A. 1961. Administrative Behavior, Macmillian.

----------.1963. "Economics and Psychology." *Psychology: A Study of a Science*, S. Kohl (ed.), Vol. 6, New York: McGraw-Hill, içinde.

----------.1979. "Rational Decision Making in Business Organizations." *American Economic Review* 69 (4): 493-513.

Slovic, P. and S. Lichtenstein. 1983. "Preference Reversals: A Broader Perspective." *American Economic Review* 83 (4): 595-605.

Snow, A. J. 1924. "Psychology in Economic Theory." *Journal of Political Economy* 32: 487-496.

Starr, R. M. 1997. *General Equilibrium Theory: An Introduction.* Cambridge University Press.

Texier, J. 1985. *Gramsci ve Felsefe* (Çev:K. Somer), Ankara: Birey ve Toplum Yayınları.

Tversky, A. 1969. "Intransitivity of Preferences." Psychological Review 76: 31-48.

Ülken, H. Z. 1981. *Tarihi Maddeciliğe Reddiye*, İstanbul: İstanbul Kitabevi.

Walker, D.A. 1997. *Advances in General Equilibrium Theory.* Edward Elgar Publ.

Webber, M. 1989. "Capital Flows and Rates of Profit." *Review of Radical Political Economics* 21 (Spring-Summer): 113-135.

Wible, J. 1985. "Ideology and Method in Economics." (Book Review) *Eastern Economic Journal* 11 (4): 471-478.

Wolff, R., A. Callari, and B. Roberts. 1984. "A Marksian Alternative to the Traditional 'Transformation Problem'." *Review of Radical Political Economics* 16 (Summer-Fall): 115-135.

Yenişehirlioğlu, Ş. 1985. *Felsefe ve Diyalektik*, Ankara: Maya Yayınları.

MODERNİZM VE KİTLE TOPLUMU

ERHAN ATİKER

Vadi/Toplum ISBN: 975.7726.90-7 130 *sayfa*

Erhan Atiker'in modernizmin boyutlarını ve imkanlarını kitle toplumu/kültürü ve eleştirileri üzerinden sergilediği bu kitap, modernizm ve kitle toplumu/kültürü eleştirilerini taşıdığı boyutun zengin sosyolojik çerçevesi bir yana, aynı zamanda modernite tartışmalarının temel metinleriyle kurulan doğrudan bir ilişkinin üstünlüklerini de ihtiva etmektedir. Kitap ayrıca modernizm ve kitle topumu/kültürü ilişkinin politik sonuçları konusunda da analitik bir birikimi sunmaktadır. Bu birikim politik söylemin geç modern dönemdeki çeşitli açılımlarını göstermekte, modernitenin evrimi açısından değerlendirmektedir. Atiker modernizm tartışmalarının belirli ve sınırlı sayıda metinler etrafında sürdürülmesine. bu tartışmaların özgün metinlerine giderek son vermeyi amaçlamaktadır. Atiker modernizm ve kitle kültürü tartışmalarını farklı disiplinlerin sunduğu teorik zemin içerisinde izlemekte, böylece tartışma temalarının tikel herhangi bir alanının sınırlarına hapsedilmesine izin vermemektedir. Burada sunulan çerçeve, modernitenin, ne postmodern söylemin olumsuzlayıcı tezlerine ne de araçsal/işlevsel aklın dolaysız sonuçlarına indergenmemesi gerekliliğini de vurgulamaktadır.

Vadi Yayınları, sosyal bilimler ve felsefenin geç modern dönemdeki başat konuları hakkında yayımladığı yetkin kitaplara bir yenisi eklemenin bilineiyle, Atiker'in çalışmasının sadece konunun uzmanlarına değil, aynı zamanda genel okuyucu da seslenmeyi başaran bir mahiyetinin olduğunu söylemekten zevk alacaktır.

POLİTİKANIN İLETİŞİMİ
İLETİŞİMİN POLİTİKASI

ESER KÖKER

Vadi/Toplum ISBN: 975-7726-94-x 91.06Y.215.106 176 sayfa

Eşitsiz ilişkilerin yerleşikliğinde yapılanan modern politik yaşamın içinde sözünü ve görüşlerini diğerlerine aktarma yolundaki engelleri görünür kılmak ve bu yönde kurulan barikatları aşmak sorununu politik iletişimin temel ekseni olarak tanımlayan bu çalışma, daha eşitlikçi ve daha özgür bir toplumda birbirlerine düşündüklerini tartışmalı bir biçimde aktarabilme ve düşündüklerini eyleme dökebilme isteklerini normatif diye dışlayan bir bilimsel prutiğin çelişkileri üzerinedir. Politik iletişimi, girdiler, çıktılar, mesajlar, alıcılar, danışmalar, imaj kurucuları, oy oranları kelimeleri arasında tanımlayan yaygın kurumsal kabul edişlerin karşısına "eski sözleri" çıkartmak, birlikte ortak yapabilme kudreti yaratma girişimin ardında duran niyetleri bir kez daha gözden geçirmek gerekliliğinden hareket eden bu çalışma, değerlerden ve normlardan arındırıldırılmış bilinebilir deneysel bir alan olarak kavranan politik hayatın kontrol edilmesinin giderek daha çok kabul gördüğü günümüz toplumlarında, kamu oyu yoklamalarına, matematik ve istatistik kaynaklı modellere ve oyun teorilerine başvurulmadan, tarihsel ve düşünsel birikimin deneyimlere dayalı alanının kurucu ilişki ağı olarak politik iletişimin hatırlanmasını hedeflemektedir...

Politik iletişim, iletişimin egemen ve iktidarı paylaşan politik düzenlemeler içinde aldığı biçimlerle sınırlı olsaydı, politik olma niteliği, hükmedenlerin stratejilerini indirgelenebilirdi, oysa modern kapitalist toplumlarda, egemen olmayanların ve iktidarın kıyısında duranların biraraya gelme ve kendilerini ifade edebilme ve diğerlerinin kendini ifade etmelerini mümkün kılacak ilişkiler kurma tarzları üzerine kuşbakışı bir bir bakış bile, insani biraradalığı sağlayan ilişki tarzlarının yani onların iletişim biçimlerinin politikayı yeniden tanımladığını ortaya çıkarmaktadır. Bu kitabın konu aldığı asimetrik iktidar ilişkilerinin zedelediği özgürce konuşabilme ve görüşlerini iletme olanaklılığının şartlarını yaratabilmek üzere düşünenlerin direnme tarzları, politikanın yeniden tanımlanmasına izin verdiği kadar, yeni toplumsal bağların kurulma potansiyelini de açığa çıkartmaktadır.